

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

RIGORÓZNÍ PRÁCE

RASOVÉ PŘEDPISY

V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Konzultant: Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Zpracovatel: Mgr. Tomáš Hübner

únor 2009

„Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených.“

**RASOVÉ PŘEDPISY
V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA**

***RACE REGULATIONS
IN THE PROTECTORATE OF BOHEMIA AND MORAVIA***

Seznam klíčových slov:

rasové předpisy

race regulations

Protektorát Čechy a Morava

the Protectorate of Bohemia and Moravia

Žid

Jew

OBSAH:

Název a anglický překlad, seznam klíčových slov	strana 3
Obsah	strana 4
Seznam zkratk	strana 6
I. ÚVOD	strana 7
1. Obecně	strana 7
2. Vymezení tématu	strana 8
3. Popis souvislostí	strana 9
II. ČESKÉ ZEMĚ A EVROPA - HISTORICKÝ EXKURS	strana 10
1. Počátek – české země v evropském kontextu	strana 10
2. Vývoj postavení Židů v českých zemích	strana 12
3. Historické postupy v porovnání s rasovými předpisy	strana 17
III. NĚMECKO	strana 21
1. Úvod	strana 21
2. Hlavní rasové předpisy	strana 23
3. Vystěhování, deportace a likvidace	strana 25
IV. OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY (říjen 1918-září 1938)	strana 28
1. Úvod	strana 28
2. Ústavní listina z roku 1920	strana 28
3. Státní občanství	strana 29
4. Ochrana menšin	strana 31
5. Židovská menšina v období <i>první republiky</i>	strana 34
6. Správní soustava	strana 35
V. OBDOBÍ DRUHÉ REPUBLIKY (září 1938-březen 1939)	strana 37
1. Vznik	strana 37
2. Charakter státu	strana 38
3. Nová částečná úprava státního občanství	strana 39
4. Židovská menšina	strana 41
VI. PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA	strana 46
1. Vznik	strana 46
2. Správní soustava	strana 48
3. Správní reformy v Protektorátu	strana 53
4. Protektorátní právní řád a německé právo	strana 54
5. Struktura obyvatelstva v Protektorátu	strana 58
V. RASOVÉ PŘEDPISY	strana 61
1. Obecný výklad	strana 61
VI. DEFINICE A EVIDENCE	strana 65
1. Pojem <i>Žida</i>	strana 65
2. Předpisy na ochranu krve	strana 69
3. Evidence a označení	strana 74

VII. VYVLASTNĚNÍ A IZOLACE	strana 78
1. Vyloučení z hospodářského života	strana 78
2. Židovský majetek	strana 79
3. Vyloučení z veřejného života a výkonu určitých zaměstnání	strana 98
4. Pracovněprávní vztahy, sociální zabezpečení a prac. nasazení	strana 103
5. Osobní omezení	strana 107
6. Omezení týkající se přístupu k určitým druhům zboží	strana 111
7. Nájem nemovitostí	strana 112
VIII. KONCENTRACE A VYSTĚHOVÁNÍ	strana 114
1. Vystěhovalectví a odsun židovského obyvatelstva	strana 114
IX. VYHLAZENÍ	strana 118
1. <i>Konečné řešení židovské otázky</i>	strana 118
2. Evakuace na východ	strana 119
3. Terezín	strana 119
X. OBNOVA A NÁPRAVA	strana 122
1. Období po skončení války	strana 122
2. Majetkové restituce	strana 125
3. Zvláštní vývoj v oblasti cenností	strana 129
4. Obnova a náprava po roce 1989	strana 130
XI. ZÁVĚR	strana 137
Shrnutí (resumé) v německém jazyce	strana 139
Seznam pramenů a literatury	strana 140

Seznam zkratek:

ANO	Akce národní obnovy
NOF	Národní obec fašistická
NSDAP	<i>Národně socialistická německá dělnická strana (Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei)</i> pod tímto názvem od 24.února 1920, dříve <i>Německá dělnická strana (Deutsche Arbeiterpartei – DAP)</i> , hlavní přestavitel (nikoli zakladatel) Adolf Hitler, Vůdce (<i>Führer</i>)
Protektorát	Protektorát Čechy a Morava
RGBL	německý <i>Říšský zákoník (Reichsgesetzblatt)</i>
RSHA	<i>Hlavní úřad říšské bezpečnosti</i> v Berlíně
Říše	Velkoněmecká říše (nacistické Německo)
Sb. z. a n. , Sb., (také jen Sbírka)	<i>Sbírka zákonů a nařízení – úřední sbírka</i> <i>Sbírka zákonů a nařízení státu československého</i> (zákon č. 139/1919 Sb. z. a n., do roku 1938) <i>Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé</i> (nař. č. 392/1938 Sb.zn. a n., do částky 24 ze dne 14. března 1939, formálně zrušeno pro Slovensko zákonem č. 11/1940 Sl.z., pro české země až dekretem č. 19/1945 Sb.) <i>Sbírka zákonů a nařízení</i> (od částky 25 z 15. března 1939 do částky 74) <i>Sbírka zákonů a nařízení Protektorátu Čechy a Morava</i> (od částky 75 z 20. září 1939) <i>Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé</i> (dekret č. 19/1945 Sb. z 23.6.1945, od 11.07.1945)
Úř.věst.	<i>Úřední věstník – úřední sbírka</i>
Ústředna	Ústředna pro židovské vystěhovalectví
Věstník	úřední sborník <i>Věstník říšského protektora (Věstník nařízení pro Čechy a Moravu)</i>
Vůdce	Adolf Hitler
Výnos	Výnos Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava ze dne 16. března 1939

I. ÚVOD

1. Obecně

K vypracování rigorózní práce na téma *Rasové předpisy v Protektorátu Čechy a Morava* jsem se rozhodl po zvážení toho, jakým otázkám v oblasti práva se chci skutečně věnovat a strávit jejich zpracováním do podoby písemné práce něco svého volného času. Po této úvaze tak dostaly před jinými právními obory a instituty práva přednost poměrně nedávné právní dějiny našich zemí v kontextu evropského vývoje.

Při koncipování své práce jsem již mohl vycházet z diplomové práce se stejným zaměřením, kterou jsem obhájil na téže katedře Právnické fakulty Univerzity Karlovy v roce 1998. Jedná se skutečně spíše o nasměrování, s bezmála desetiletým odstupem totiž mám pocit, že je toho hodně, co se ohledně zvolené problematiky změnilo a co se objevilo nového. V této souvislosti bych na závěr této pasáže krátce zmínil, jaké změny v mezidobí považuji za zvláště významné a ovlivňující přípravu a konečnou podobu této práce.

V prvé řadě vyšlo značné množství literatury, která přímo problematiku zpracovávanou nebo obsahově příbuznou a související zpracovává mnohdy podrobněji a z nových pohledů v porovnání s prameny dřívějšími. U nás je tento proces dán mj. i specifiky možností studia a publikace v nedávných letech, kdy stále může docházet a dochází k objevování a studiu nových pramenů, v minulosti neznámých, nezpracovaných, neobjevených, nedostupných či přímo utajených. Za zásadní z celé řady nově vydaných titulů s ohledem na zaměření mé práce považuji zejména práci autorky **Heleny Petrův: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939-1941)** vydanou v roce 2000¹. Již samotný název ukazuje, jak blízké je zaměření knihy tématu mojí rigorózní práce.

Další změny přinesl rovněž jedinečný legislativní vývoj v oblasti odškodnění obětí *rasových zákonů*, pokračující i více než 50 let od skončení druhé světové války. Jednalo se především o **zákon č. 212/2000 Sb.**, ze dne 23. června 2000, o kterém ovšem ještě bude řeč.

Konečně pro vyhledávání a shromažďování pramenů k napsání práce znamenal velký posun převratný vývoj v oblasti **informačních technologií** a systémů, hlavně rozvoj a rozšíření užívání veřejně přístupné sítě, *Internetu*. Kromě zjednodušení komunikace a získávání informací

¹ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000.

o vzdělávacích institucích a jejich nabídce (muzeích, nakladatelstvích, knihkupectvích atd.) jsou na této síti zveřejňovány i informace týkající se tématu či tematickému okruhu, a to třeba i přímo normativní texty z oblasti **rasových předpisů**.

2. Vymezení tématu

Za **rasové předpisy** v Protektorátu Čechy a Morava musíme v širším rámci pokládat veškeré normativní texty různé právní síly a původu, které v době existence tohoto útvaru platily na jeho území a stanovily pravidla (normy) života osob z rasových či národních skupin právě v návaznosti na příslušnost k určité takové skupině (tedy rasová, národní či státní příslušnost jako hlavní hledisko pro aplikaci normy, v určitém smyslu návrat starého principu **personalit**y práva²). Pro složitost systému a jeho užití, kterou působila zejména přímá použitelnost německého práva pro říšské občany na území českých zemí a větší počet míst říšských i *autonomních* nadaných normativní pravomocí, by takové vymezení tématu zřejmě dalece přesáhlo prostor vymezený této prací. Nelze totiž zapomínat na to, že dále popisované *protižidovské* zákonodárství byly jen **jedním z nástrojů rasové politiky** nacionálně socialistického Německa na českém území. V jejím rámci bylo plánováno a realizováno i množství jiných záměrů a procesů, například začleňování *sudetských* Němců přímo do obyvatelstva Říše, rasové hodnocení a následné přetvoření a využití českého národa, koncentrace a likvidace nežádoucích skupin a jiných minorit.

Tématem další práce již budou pouze rasové předpisy, týkající se **Židů**, židovského etnika; normám pro ostatní skupiny bude věnována pozornost spíše okrajová, vždy sledující nějaký konkrétní účel, zejména dokreslení celkové právní, společenské nebo politické situace. O původu **označení Žid** jen krátce na úvod, například L. Brod ve své knize *První český kronikář Kosmas o Židech* uvádí, že v raných dobách českého státu přicházelo mnoho židovských finančníků z Itálie; to mohlo být údajně důvodem, proč čeština zjevně nepřejala v názvu pro židovské osadníky výslovnost z latiny *Judaeos* nebo z němčiny *Jude*, ale ze staroitalského *giudeo*³. V psané podobě se *Židem* obecně rozumí příslušník židovského národa, *židem* pak osoba židovského náboženského vyznání⁴. V protektorátních předpisech panovala v tomto

² MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 93, 190

³ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 285

⁴ Pravidla českého pravopisu, Státní pedagogické nakladatelství (SPN), rok 1984, strana 420

směru nejednotnost. Normativní akty *autonomních* orgánů hovořily zpočátku o *židech*, později přijaly verzi *Žid*. U norem okupačních úřadů byl tento problém záležitostí překladu (*Jude, Juden*)⁵; používala se proto podoba *Žid*. Pro účely této práce jsem zvolil verzi *Žid*, a to v zájmu jednotnosti někdy i tam, kde originál používal druhou podobu.

Stranou jsem zcela ponechal území Slovenska, kde byla realizována někdy dokonce drastičtější *protižidovská* opatření.

3. Popis souvislostí

Při sledování norem, které měly mnohdy své předlohy nejen v rovině právně politické v obdobném **zákonodárství Německa**, jsem považoval za nutnost okrajově se zabývat i právním a politickým vývojem tohoto sousedního prostoru. Protektorátní normy upravující postavení židovského obyvatelstva byly často identické se svými německými vzory, bez ohledu na to, zda pocházely od okupačních úřadů nebo orgánů *autonomní* správy. Bez vlivu Německa, jeho politického zřízení, právního řádu a ideologie by v českých zemích s ohledem na předcházející vývoj od vzniku samostatného státu patrně nikdy nedošlo k vydání oficiálních *protižidovských* opatření. Idea **antisemitismu** nebyla sice výtvorem nacionálního socialismu, jím vypracovanou novou úrovní ale bylo **detaillní normativní vyjádření** této idey (v legislativní technice a úrovni odpovídající svojí systematikou a *kasuistikou* první polovině 20. století) a dotažení její aplikace až do částečné realizace plánů na **vyhlazení** celé jedné rasové skupiny na rozsáhlých územích.

S ohledem na účel norem, kterým byla regulace soužití ostatních skupin s židovským obyvatelstvem a likvidace tohoto soužití, nemohly ve zkratce zůstat stranou **historické podoby a vývoj** podobných **úprav na území Evropy**, když ty mnohdy v sobě již obsahovaly prvky (instituty), které posléze rasové zákonodárství přejalo či rozvinulo.

V rámci popisu právního stavu v Protektorátu jsem věnoval pozornost i období tzv. **první republiky** i tzv. **druhé republiky**, kde se pod faktickým vlivem Německa již formovaly počátky protižidovského zákonodárství, a to zejména v otázce postavení Židů ve veřejných službách.

⁵ Jak známo, v němčině se píše velká písmena na začátku všech podstatných jmen bez rozlišování.

II. ČESKÉ ZEMĚ A EVROPA – HISTORICKÝ EXKURS

1. Počátek - české země v evropském kontextu

Evropské obyvatelstvo se s Židy setkávalo od počátku svého společenského vývoje. Jednalo se převážně o potomky válečných zajatců z židovsko – římské války, kteří se po zániku židovského státu (r. 70 n.l.) usazovali v Persii, severní Africe, jižní Evropě a také v římských sídlištích v Porýní a Rakousku, odkud se zřejmě už v době římské, jistě v raném středověku dostávali přes *limes romanus* a obchodovali s keltskými, germánskými a později i slovanskými kmeny.

Na kontakt se Židy reagovala průběžně i právo tvorba jednotlivých skupin a útvarů na území Evropy. Již **římské právo** vyslovilo **zákazy**, týkající se například výkonu státních úřadů, uzavírání sňatků s křesťany a vlastnictví otroků křesťanského náboženství. Právní a společenskou druhořadost Židů přinášel mj. **Theodosiův kodex** (roku 438) a **Justiniánův kodex** (roku 534)⁶. Protižidovská opatření se objevila také v nástupnických germánských státech vzniklých na území dřívější západoférické říše. Tyto státy ve svém zákonodárství, zejména v tzv. **barbarských zákonících** (například tzv. *Eurichův kodex* u Vizigótů, *Lex Gundobada* u Burgundů) sledovaly společenský vývoj, kterým byl přechod od duality vztahů a práva pro Germány a původní římské obyvatelstvo (částečná recepce římského práva) k rozdělení podle stavů ve smyslu pozdějších feudálních společenských vrstev⁷, tedy **změna personality práva od etnické ke stavovské (sociální)**.

Jako příklad **ranných protižidovských předpisů** lze uvést zákonodárství **Vizigótů** v tehdejší Hispánii, které bývá označováno za nejtvrdší v dějinách Evropy. Na III. koncilu v Toledu byly obnoveny již zmíněné zákazy římského práva. Za krále Sisebuta, vládnoucího od roku 612, bylo dále všem Židům nařízeno nechat se pokřtít, jinak byl jejich majetek zkonfiskován a oni museli opustit zemi. Mnoho takto ke křtu donucených Židů se ale posléze opět vrátilo ke své víře, proto koncil z roku 633 rozhodl o jejich násilném pokřtění. Chintila, král od roku 636, opět potvrdil vypovězení a své nástupce zavázal k tomu, že **judaismus nebudou tolerovat**. Následně podle Reccesvintha měli být podle zákona z roku 654 *odpadlíci* ukamenováni nebo upálení zaživa. Král Erwig zakázal i sebemenší projevy židovských zvyklostí včetně

⁶ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 131

⁷ BEDNARÍKOVÁ, J.: Stěhování národů, nakladatelství Vyšehrad, spol. s r.o., Praha 2003, strana 367

těch, které se týkaly jídla, a vydal proti Židům celkem dvacet zákonů. Egica roku 694 potrestal Židy za **údajné spiknutí** se svými souvěrci ze Severní Afriky ve prospěch Arabů. **Majetek** všech španělských Židů tehdy **propadl státu**, oni sami **se stali otroky**, **děti** jim ve věku sedmi let byly **odnímány** a dávány na výchovu do klášterů nebo křesťanských rodin⁸.

Na našem území je přítomnost Židů doložena již od začátku 9 století⁹. Soudí se, že ke konci 10. století již se nejednalo pouze o cestující obchodníky, ale o **trvalé usazení**¹⁰. Od tohoto počátku již následuje trvalé soužití s *nežidovským* obyvatelstvem, které je možné dělit na etapy, lišící se z pohledu právního obecně mírou zájmu normotvorby o Židy, blíže pak jim určenými právy a povinnostmi včetně dávek a ochotou toto nábožensky a etnický odlišné společenství na svém území tolerovat a případně ho i vybavit prvky samosprávy. Podoba soužití spoluvytvářená dobovými předpisy průběžně kolísala mezi dvěma extrémními polohami, a to **příznivým náhledem na Židy**, snahou dosáhnout jejich zapojení do života společnosti a hospodářství, a na straně druhé přísnou regulací či přímo **odmítnutím jejich další existence** na ovládaných územích, vyjádřeným až přímou **likvidací** (zejména tzv. *pogromy*¹¹ jako akce spíše nestátní) nebo alespoň **vypovězením**, přirozeně ovšem při **zanechání majetku** a jeho následné **konfiskaci** (zde s větším prostorem pro uplatnění státní moci i ve formě předpisů a příkazů).

Zaměřením této práce není hledání důvodů, proč soužití Židů a nežidovského obyvatelstva až s jistou pravidelností dospívalo k nepříznivým extrémům. Na vývoj jistě mělo vliv velké množství politických, sociálních, náboženských i psychologických faktorů. Židovské obyvatelstvo nepodléhalo příliš **asimilaci**, poměrně dlouho si udržovalo velice zřetelné odlišnosti týkající se vnímání vlastní národní a etnické identity, náboženství, jazyka, zvyků a celkového způsobu života.

České země nebyly v kontextu Evropy ohledně vývoje soužití ostatního obyvatelstva se Židy a postojů panujícího zřízení k Židům nějak výrazně výjimečné. Jednotlivé fáze se nemusely

⁸ BEDNAŘÍKOVÁ, J.: Stěhování národů, nakladatelství Vyšehrad, spol. s r.o., Praha 2003, strana 111

⁹ Ohledně začátku 9. století ji zmiňuje přípis solnohradského arcibiskupa Arna, pro začátek století následujícího (903-6) tzv. *Raffelstettenský celní a plavební řád Ludvíka IV.*

¹⁰ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 12-13

¹¹ Slovo *pogrom* je ruského původu (z ruského *gromit'*, *zpomut'* ve významu *pustošit*, *drtit*); označuje běžně zdánlivě spontánní rasové nepokoje zaměřené proti Židům, ke kterým ale docházelo často s vládní podporou, většinou v Rusku a východní Evropě. *Pogromy* se staly běžným jevem například během masové vlny protizidovských bouří v jižním Rusku v roce 1881.

krýt přesně s evropským vývojem, nicméně jejich charakter a instituty si byly velice podobné. K tomu zcela jistě přispěla i ta skutečnost, že české země byly poměrně značnou část svého vývoje **součástmi soustátí vzniklých na území Evropy**.

V následující části práce se tedy nejdříve zmíním o **nejdůležitějších etapách** v rámci vývoje českého státu, posléze bych uvedl některé historické **postupy a instituty** přístupu k Židům, které se **opět objevily a rozvinuly v době rasového zákonodárství**.

2. Vývoj postavení Židů v českých zemích

Při velkém zjednodušení lze jednotlivé etapy v rámci vývoje českého státu popsat následovně.

Poměrně příznivé právní postavení Židů v **období raného českého státu** až do první křížové výpravy (konec 11. století) bylo nejlépe dokumentováno **výsadami Vratislava II.** pro cizince v Čechách. Židé spadali přímo pod královu jurisdikci a měli formálně zaručenu jeho ochranu. Za to zajišťovali významný příjem panovníka, tzv. **židovský regál**. Základ tohoto příjmu tvořil **pravidelný roční plat**, nazývaný někdy **židovská daň za ochranu**. Kromě něho museli Židé často platit i množství dávek **mimořádných**, později od roku 1487 docházelo v tomto směru i k faktickému dvojímu zdanění, jednak zvláštnímu pouze pro Židy, jednak spolu s ostatním obyvatelstvem. Již v raném období se projevovala určitá nechuť panovníka a domácího obyvatelstva k Židům.¹²

Období **křížových výprav** se nepříznivě odrazilo i v náhledu na Židy. Stejně jako na jiných místech, kterými křížáci táhli, došlo i v Praze v roce 1096 k pogromu, znamenajícímu konec celé jedné pražské osady. Židovské osady ve formě ulic či celých čtvrtí se přitom původně nazývaly různě, většinou *V židech*, což odpovídá ostatním evropským verzím (*Judengasse*, *Judenstadt*, *Guidecca* atd.); až od 16. století se ujal dnes běžný název **ghetto** podle místního pojmenování *geto nuovo* (tzn. Nová slévárna) nového zcela segregovaného židovského sídliště zřízeného v Benátkách roku 1516¹³. Následně Břetislav II. potvrdil odmítl anulovat násilné

¹² podrobněji PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 14 a následující

¹³ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 323

křty Židů, pod záminkou odhalení zahájení jejich tajného stěhování z českých zemí s možností vyvezení majetku nechal **zkonfiskovat** jimi získaný majetek¹⁴.

Období **segregace v ghettech** na základě protižidovských nařízení církevních konciliů (zejména IV. lateránský církevní koncil r. 1215 vedený papežem Innocencem III., který potvrdil úplnou segregaci v ghettech a nošení **zvláštního označení**) založilo **přísná omezení styku** křesťanů se Židy (styků obchodních, osobních i intimních) a od 13. století zavedlo systém oddělených ghatt. Židům byly vymezeny k obživě pouze určité zdroje obživy (zejména obchod s penězi a úroky jako činnost křesťanům zakázaná). Zvýšila se jejich závislost na panovníkovi, který zasahoval do záležitostí jejich života, podléhali množství nových platebních povinností v rámci židovského regálu.¹⁵

Vydáním tzv. *Statut Judaeorum* Přemyslem Otakarem II. roku 1254 nebo 1262 vznikl základní dokument židovského zákonodárství, později opakovaně potvrzený českými panovníky (Janem Lucemburským, Karlem IV. roku 1356, Václavem IV. roku 1393 atd.). Dle jejich třiceti dvou paragrafů byli Židé přímými poddanými krále, za garance svého postavení a ochranu byli prostřednictvím židovských obcí povinni platit mu daně a poskytovat půjčky. I tyto zákony obsahovaly omezení styku s křesťanským obyvatelstvem, umožňovaly ale také mj. autonomní správní a soudní praxi uvnitř židovských obcí. Statuta jsou považována za na svoji dobu **dobré zabezpečení právního postavení Židů**¹⁶.

V návaznosti na evropský vývoj (**vypovězení** židovské pospolitosti z Anglie roku 1290 a z Francie roku 1394 (1306¹⁷)) docházelo k radikalizaci situace i v německých zemích, které byly do té doby k Židům poměrně příznivé a do jejichž politické a kulturní oblasti lze české země v době panování Lucemburků zařadit (například **vlna pogromů** v letech 1336 – 1337). Objevila se **spiknutí** všech Židů jako odlišné skupiny, idea **kolektivní viny** za aktuální problémy; byli označováni za úmyslné původce moru, byli dáváni do přímé souvislosti se *satanem* a spojováni s momentálními nepřátelskými silami. Tehdejší říšský panovník Karel IV. akce proti Židům především z finančních důvodů **toleroval** (v určitých případech je za pří-

¹⁴ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 17 a následující

¹⁵ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 20 a následující

¹⁶ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 23

slušnou úplatu předem povolil). Později se Karel IV. sice snažil postavení Židů spíše upevnit, navrhovaná vlastnická oprávnění v *Maiestas Karolina* však nikdy nevstoupila v platnost¹⁸. Podobně nejednoznačný byl přístup bratra Václava, který na jedné straně přijímal již jako Václav IV. opatření pro Židy **nepříznivá** (například redukce dluhů 38 říšských měst vůči Židům roku 1385), na straně druhé významně zlepšil jejich postavení při sporech tím, že je **privilegiem** z roku 1393 svěřil výhradně do pravomoci podkomořího soudu. Dne 18. dubna 1389 se pak uskutečnil v pražském ghettu **pogrom** považovaný ze **největší** v dějinách do přijetí rasového zákonodárství, kdy pod záminkou msty za napadení kněze přišlo o život přes tři tisíce osob, židovské domy byly vydrancovány a spáleny.

Určité **uvolnění** situace přineslo v Čechách **husitské hnutí**, ke kterému Židé projevovali sympatie. V porovnání s klidnější situací v Čechách lze 15. století v ostatní Evropě charakterizovat jako období mnoha pogromů a protižidovských opatření (vypovězení všech rakouských Židů ve 20. letech 15. století¹⁹). Basilejský koncil potvrdil v letech 1431 až 1433 všechny starší protižidovské zákony. Roku 1492 byli Židé vypovězeni ze Španělska a o čtyři roky později z Portugalska, čímž došlo k ukončení celé jedné etapy vývoje tzv. *sefardské* větve. V Čechách se panovníci té doby omezili pouze na lokální opatření (vypovězení z Jihlavy Albrechtem II. Rakouským roku 1426 a z několika moravských měst Ladislavem Pohrobkem v roce 1454).

Konec 15. století přinesl hospodářské změny, když křesťané nově získali možnost obchodovat s penězi. To znamenalo mj. **snížení finančního potenciálu** (chudnutí) židovských obchodníků. Možnost konkurence židovským obchodníkům a řemeslníkům v oborech do té doby zakázaných způsobila, že hlavní tlak na omezení nebo dokonce likvidaci židovské menšiny na našem území vyvíjela na panovníka **města**, respektive i jednotlivé **cechy**. Židovský regál se z rukou krále stále více přesouval **do rukou šlechty a měst**. Přesto Vladislav II. roku 1499 vyhlásil svoji výhradní pravomoc nad tímto regálem, kterou se mu však podařilo obhájit jen částečně. Roku 1501 nicméně vydal tzv. *olomoucký edikt*, kterým on a svým usnesením i zemský sněm zaručili **nerušený pobyt Židů v českých zemích** s tím, že obyvatelé ghatt měli odvádět ročně stanovený obnos královské komoře, aniž by byli nuceni k dalším platbám.

¹⁷ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 132

¹⁸ MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 100 - 101

Habsburští panovníci zastávali ve vztahu k Židům svým způsobem dvojaký postoj, daný potřebou příjmů na straně jedné, přesvědčeným katolictvím na straně druhé. Trvalým záměrem Ferdinanda I. bylo Židy ze zemí **vypovědět**. Maxmilián, Rudolf II. i Matyáš již vydávali **privilegia**, kterými Židům existenci a obživu spíše usnadňovali. V té době se v českých zemích i v Evropě objevila funkce tzv. **dvorního Žida**, v podstatě panovníkova dodavatele a investora²⁰.

Ferdinand II. si pražské židovské obyvatelstvo získal výlučnou ochranou jejich ghetta při plenění vítězným vojskem. Vymohl si ale půjčku přesahující možnosti obce a zvýšení daní. V lednu 1623 pak vydal **první z velkých židovských privilegií**, kterým potvrdil všechny starší milosti a propůjčil jim další výsady a práva ke zlepšení postavení v soudním řízení, samosprávě i podnikání. Rozšířil zejména oblast povolených živností, osvobodil kupce od cel a mýt v Praze a zaručil ochranu obchodu s penězi (i když omezil povolenou úrokovou míru sazbou 6 %). V **druhém z privilegií** ze srpna 1627 připustil další uvolnění v obchodu a řemeslech a rozšířil pražské ghetto.

Období pro Židy opět **nepříznivé** souviselo s protižidovským postupem vídeňského dvora, který vyvrcholil ve 20. letech 18. století za vlády Karla VI.. Objektem byl vnitřní i zahraniční obchod a opět samotná přítomnost Židů ve všech zemích království. Podnět předložený roku 1724 zemskému sněmu o **vypovězení** Židů usídlených po 1. lednu 1618 a zákazu pobytu na venkově pro ostatní byl sněmem odmítnut; potom panovník upustil od myšlenky plošného vypovězení. Následující vládní nařízení v letech 1726 a 1727 však umístila Židy znovu přísně do ghett, zakázala venkovským stěhovat se do Prahy a na jejich počet uvalila nepřekročitelný **numerus clausus** 8541 rodin pro Čechy, 5106 rodin pro Moravu. Významným zásahem byl také císařský **translokační reskript** z prosince 1726; na jeho základě se zpřísnila segregace, některá ghetta se přemístila, nová vznikla. K udržení kvót daných pravidlem **numerus clausus** byl přirozený přírůstek židovského obyvatelstva regulován tzv. **familiantským zákonem**. Podle něj od září 1726 získali pouze *otcové rodin* (muži s potomky) tzv. **inkolát**²¹, který po jejich smrti přecházel pouze na nejstaršího syna, který se jako jediný ze synů směl oženit. Ostatní mužští potomci, pokud chtěli založit rodinu, museli odejít ze země a byli nadále po-

¹⁹ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 47

²⁰ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 75

kládání za cizince. Rodiny bez mužských potomků byly pokládány za *vymřelé* a dívky se musely často vdávat do ciziny. Překročení zákona se přísně trestalo. Zákon zůstal v platnosti i za reformátora císaře Josefa II. a byl zrušen až v roce 1849.

Ke **zhoršení** situace došlo za vlády Marie Terezie, kdy v souvislosti s válkou s Pruskem a pražskými událostmi při okupaci Prahy roku 1744 byli Židé nařčeni ze **zemské zrady** a **ediktem** z 18. prosince téhož roku pro Čechy a z 2. ledna 1745 pro Moravu a České Slezsko **vy-povězeni** (tak řečeně *extirpování*²²). Do konce ledna muselo být vyklizeno pražské Židovské Město (asi 10 tisíc obyvatel) a do konce června museli všichni Židé opustit zemi. Realizovalo se pouze vyklizení ghetta, nařízení bylo v září 1748 i na základě mnoha přímluv panovnicí zrušeno a Židům byl **povoleno návrat**. Roku 1750 panovnice opět vydala příkaz o **zvláštním označení Židů**.

Za největší **příznivý zásah** do židovského zákonodárství od dob *Statuta Judaeorum* jsou považovány zákony císaře Josefa II., a to v rámci většího souboru jeho reformních opatření. Podstatné je zejména **zrušení** povinnosti nosit **zvláštní označení** (13. května 1781), **povolení studia** na vyšších školách a univerzitách (18. října téhož roku), povolení věnovat se všem živnostem s přesnými výjimkami, provozovat řemesla a zakládat cechy. Byl umožněn nájem nemovitostí, společné bydlení a stravování se v hostincích s křesťany. Teoreticky na ně byla vztažena povinná vojenská služba. Po zavedení **všeobecného soudního řádu** roku 1781 a po úpravě soudnictví v roce 1784 byli Židé poprvé podrobena **stejně jurisdikci** (pravomoci veřejných soudů) **jako křesťané**. Židovské obce měly být nadále spíše náboženskými korporacemi s omezenými správními a soudními pravomocemi. Veškerá nařízení týkající se Židů byla roku 1797, již po smrti Josefa II., sebrána do tzv. *Systemálního židovského patentu*, který tvořil základ právního postavení komunity příštích 50 let. V deseti oddílech byly přehledně systematizovány předpisy týkající se věcí náboženských, modliteben, daní ze synagog, o školství, podmínek výkonu rabínského úřadu, postavení cenzury, německých jmen, potvrzení pravidla **numerus clausus** (došlo jen ke zvýšení počtu rodin), podmínek manželství, ubytování a pobytu, práv a povinností židovských obcí atd.. Cílem doznívajících josefínských reforem tak bylo vytvoření **centralizovaného státu** s moderní průmyslovou a ekonomickou základnou s tím novým prvkem, že Židé budou začleněni a získají vztah ke státu a společnosti i jako jed-

²¹ *Inkolátem* se rozumí státní příslušnost, občanství ve stavovské monarchii, viz. MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 65.

²² *Extirpace* znamená doslova *vykořevení*.

notlivci. V praxi ale zůstalo zároveň zachováno značné množství zákazů a omezení²³. Významnou změnou v rámci obecných *germanizačních* tendencí byla povinnost jednat německy a nadále **užívat německá rodinná jména** dle seznamu v **dvorském dekretu** z července 1787.

Po neuspokojivém praktickém naplnění josefínských reforem znamenaly pro Židy definitivní **emancipaci** až události začínající rokem 1848, kdy v období tohoto a následujícího roku byl například **zrušen familiantský zákon a numerus clausus** pro venkovské Židy, padla instituce inkolátu, byla **zrušena ghetta** a tzv. *toleranční daň*. Formálně plnou rovnoprávnost Židům přinesl soubor ústavních zákonů přijatý v průběhu roku 1867, zejména tzv. *prosincová ústava* s uvedením řady základních práv. Praktické naplnění změn, hlavně ve formě stěhování židovských obyvatel z ghetta do ostatních míst a oblastí státu, však už nyní naráželo někde na odpor ostatního obyvatelstva. V rámci druhé migrační vlny došlo ke stěhování židovského obyvatelstva z chudého venkova do měst a průmyslových a obchodních center. Následovalo poměrně rychlé zbohatnutí části židovských vrstev a získání významného vlivu v obchodu i průmyslu.

Roku 1890 byl vydán **zákon o izraelitských náboženských obcích**. Ty byly pojaty jako geografické jednotky, každý věřící povinně k nějaké podle bydliště příslušel a musel platit náboženskou daň. Obec udržovala obecní synagogy, popřípadě zaměstnávala rabína, vedla výuku náboženství, udržovala rituální instituce a hřbitovy, vedla matriku a plnila další povinnosti.

3. Historické postupy v porovnání s rasovými předpisy

V historii soužití Židů s ostatním obyvatelstvem se již objevilo velké množství opatření a institutů, jejichž základní principy přizpůsobené vývoji následně opět posloužily cílům rasového zákonodárství v Protektorátu. Již samo **ucelené protižidovské zákonodárství** jako systém příkazů, zákazů a omezení nebylo nic nového, objevilo se na počátku dějin Evropy (již zmíněné římské právo, právo barbarských států, rozhodnutí koncilů) a existovalo v různých podobách vlastně až do společenských a ideologických změn 19. století.

Z hlediska **definování** adresátů norem byla historicky důležitá **náboženská příslušnost**. Židé rovněž žili v uzavřených společenstvích (ghettech), určení bylo tedy fakticky dáno i **místně**.

²³ blíže PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 112 a následující

Již dříve se objevilo časté zdůvodnění protižidovských nálad a opatření, motiv **kolektivní viny** Židů, jejich účasti na **spiknutí** proti hostitelskému obyvatelstvu a státu. V časech Karla IV. to bylo spiknutí s muslimy, kdy Židé údajně otrávil studně a byli tak původci morové pandemie v Evropě. I jindy byli Židé obviňováni ze spolčení s *nečistými silami*, se satanem, byli označováni za *zhoubce*, kteří pouhou svou existencí vyvolávali pohromy (legenda o Ahasverovi, bludném Židovi v 17. století). Myšlenka **židovského spiknutí** prolíná dějinami a znovu se objevuje v ideologii nacionálního socialismu jako východisku rasových předpisů, přizpůsobená aktuálním poměrům. Kromě v podstatě všech tradičních výhrad (*cizopasník*, využívající pohostinnost původního obyvatelstva) je Židům nově připisováno spiknutí ve formě svobodného zednářství, pacifistického hnutí, založení marxistického učení jako prostředku k ovládnutí a využití dělnické třídy a odborů, spiknutí proti německému národu a podíl na porážce Německa v první světové válce (tato událost a následné okupace a reparace vítězným mocnostem znamenala ve své době frustraci pro mnoho Němců)²⁴.

Židé měli stejně jako později **zakázáno uzavírat manželství**, společensky a intimně se stýkat s křesťanským obyvatelstvem. Tento stav platil od 13. století až do 19. století. Stejně omezení přinesly *norimberské zákony* a navazující předpisy.

Evidence Židů probíhala dvojí formou. Jednak se v určitých obdobích pořizovaly zápisy, bez kterých by nemohl být například naplňován numerus clausus a familiantský zákon. Další formou bylo **odlišení** Židů od ostatního obyvatelstva jasně patrným znakem (**označením**).

Židé byli opakovaně nuceni nosit určité **znamení**, které by je **odlišovalo**. IV. lateránský koncil v roce 1215 přikázal Židům nosit zvláštní označení, které se poté v různých dobách a krajích měnilo. Šlo buď o zvláštní **oděvy** (pláště, velké krejzlíky, šlojíře, kukly, čepice, špičaté klobouky s rolničkou či bambulí, v muslimské oblasti žluté turbany apod.) nebo barevná **znamení na oděvu** (stuhy, žlutá kolečka, nárameníky, výložky atd.). Někde jsou znamení rozdělována na kolečko na oděvu pro románské země a žlutý klobouk pro německé země²⁵. V Čechách konkrétně se jednalo o žluté kolečko na oděvu (1551), žlutý soukenný pásek pro muže na předloktí, pro ženy ve vlasech (1750), žluté kolečko a skládaný bílý krejzlík (zrušeno

²⁴ Ideologické komplexní hodnocení Židů z pozic nacionálního socialismu, náhled na jejich roli v historii Evropy a civilizace obecně, na jejich údajné vlastnosti a činy, jsou obsaženy nejlépe a nejpůvodněji obsaženy v knize Adolfa Hitlera *Mein Kampf*, I. díle (Účtování), 11. kapitole (Národ a rasa).

²⁵ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 131

1781). Rasové zákonodárství následně ideu odlišení viditelným znamením zachovalo, za jeho podobu zvolilo žlutou tzv. **Davidovu hvězdu** (*magen David*, doslova štít Davidův), původně údajně nežidovský symbol, který se až někdy po roce 1527 dostal na prapor pražské židovské obce a odtud se od 17. století začal jako židovský symbol šířit po Evropě, aby byl jako náboženský symbol judaismu obecně uznán ve století devatenáctém, poté se stal i symbolem *sionismu* a židovského národního hnutí²⁶.

Jiným odlišujícím prvkem byla povinnost zvolit si a užívat **jméno** vyhrazené pro Židy. Takový příkaz a seznam možných **německých jmen** přinesl dekret z roku 1787. Obdobnou povinnost stanovily předpisy Německé říše v roce 1938 a Protektorátu v roce 1940.

Již v souvislosti s násilnými křty Židů a pogromy při první křižácké výpravě je zmiňována myšlenka, podle které **patří majetek Židů**, i když osobně svobodných, nikoli jim, ale **zemi, v níž ho nabyli** (resp. rozmnožili). Tento Břetislavův názor důležitý zejména pro případy vystěhování Židů, kdy pravidelně jejich majetek byl konfiskován, kodifikovaly pozdější právní předpisy a i po definitivním konci feudálního židovského zákonodárství nalezl svůj ideový odraz zejména v *arizacích*²⁷. Místo panovníka to byl pouze postupně *hostitelský* národ či *lid*, případně *nadřazený* národ osobou Vůdce, kdo na něj získal morální (a posléze i právní) nárok.

Již od počátku společného soužití Židé sloužili jako prostředek k získání obohacení. Byli podrobeni pravidelným a mimořádným **daním a platbám**, někdy i duplicitně (zejména již zmíněný židovský regál). Příjemcem byl původně pouze panovník, poté i šlechta a města. Za Protektorátu došlo k daňovému znevýhodnění židovského obyvatelstva v rámci existující soustavy, navíc Židé odváděli různé nucené platby zejména při vlastním vyvlastnění a vystěhování. Ostatně už sama celá *arizace* je zbavovala majetku v mnohem větším rozsahu, než historické platební povinnosti.

Izolace Židů probíhala rovněž prakticky po celou historii zejména formou jejich nuceného umístění do **ghett**. Od 13. století platilo s větší či menší přísností, že bydlení mimo ghetta mohla být pouze výjimečné privilegium pro jednotlivce, jinak Židé zásadně nemohli bydlet

²⁶ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 85

²⁷ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 18

jinde než na vyhrazených místech. Ke zřízení **ghett a koncentračních táborů** přistoupil i režim Protektorátu a jiných území ovládaných Německem.

Mezním protižidovským postupem bylo **přímé násilí** ve formě pogromů, které bylo vládnoucími kruhy více či méně tolerováno či podporováno. Obdobná praxe v širším měřítku proběhla v Německu zejména po převzetí moci NSDAP, v českých zemích (s výjimkou tzv. **Sudet**) se výrazněji neprojevila a později neopakovala.

Příkaz k **vystěhování, vypovězení** provázené pravidelně zanecháním a konfiskací majetku, se v dějinách českých zemí naproti tomu objevuje pravidelně. Pro celé území ho někteří panovníci pouze zvažovali či se o něj pokoušeli (Ferdinand I., Karel IV.), jiní ho uskutečnili (Marie Terezie). K trvalému plošnému vysídlení židovského obyvatelstva ve skutečnosti nikdy nedošlo. Opakovaně se objevilo také vypovězení z určitých menších oblastí a měst (například Jihlava roku 1426, Cheb roku 1430, Brno, Olomouc, Znojmo, Uničov roku 1454).

Dalo by se tedy říci, že opatření, která byla zavedena v rámci rasového zákonodárství Protektorátu, mívala často svůj **předobraz již v historických protižidovských předpisech** na území českých zemí a Evropy. Přesto jsou zde dvě zcela zásadní odlišnosti:

Východiskem a odůvodněním protižidovských postupů v Protektorátu již nebyla tradiční křesťanská averze a nedůvěra k Židům, primární **prvek náboženský byl nahrazen prvkem rasovým** (hledisko náboženské bylo pouze podpůrné). Šlo o persekuci etnickou, rasovou, nikoli náboženskou, takže Židům se nenabízela ani hypotetická možnost záchrany křtem. Nerozhodovalo proměnlivé vyznání, ale **nezměnitelně daný původ**.

Nikdy v dějinách nedospěla protižidovská opatření k finálnímu, konečnému záměru *průmyslovým* způsobem v podstatě deportovat a **fyzicky zlikvidovat židovskou menšinu jako celek**, a k jeho realizaci. Faktorů, proč právě rasové předpisy a jejich realizace dospěly částečně až k této mezi, je určitě více, jedná se nejen o záležitosti týkající se ideologie a vztahu obou etnik, k volbě této varianty zřejmě přispěly i další okolnosti (mezinárodní situace, obecně lepší kontrola států nad územími a hranicemi pod svou správou, vědecký a technický pokrok atd.).

III. NĚMECKO

1. Úvod

Nenávist k Židům byla jedním ze základních pilířů nacionálně socialistického světového názoru. Vycházel z mnoha tradičních zdrojů, mj. myšlenek *sociálního darwinismu* a učení o nerovnosti ras²⁸, z poznatků *eugeniky* jako nové vědy o zlepšení kvality rasy pomocí genetiky. Původně poměrně jednoduché teze byly postupně rozvinuty do propracovaného systému kategorií lidských ras, které si jsou navzájem nadřazené a podřazené (vývojově a kvalitativně)²⁹. Například při přijímání příslušníků elitních SS se rozlišovalo pět kategorií, z nichž jen první tři měly naději na vstup. Rámcově se rozlišovalo mezi německou a příbuznou krví, které jediné byly hodny se vzájemně mísit (příbuznou krev měly zjednodušeně jiné evropské národy bílé rasy), a **krví cizí**, jejíž nositelé museli být izolováni a museli stát mimo jakoukoli právní ochranu. V Evropě se jednalo především o Židy a Cikány.

Do roku 1933 se **antisemitismus** objevoval jen v projevech řečníků a v praxi ve formě výzev k bojkotům, v občasných pogromech a živelném pouličním násilí. Tyto aktivity byly většinou spjaty s působením jednotek SA jako branných oddílů NSDAP. Dne 30. ledna 1933 jmenoval říšský prezident kancléřem Vůdce NSDAP Adolfa Hitlera, 23. března 1933 pak schválil říšský sněm ve svém dočasném sídle Krollově opeře tzv. **zmocňovací zákon**, který popřel tradiční koncept dělby moci ku prospěchu moci výkonné a újmě moci zákonodárné. Předcházelo mu **nařízení o ochraně národa a státu** (Říšský zákoník, 1933, I, str. 83), které na základě článku 48 odstavce 2 tehdejší říšské ústavy zbavovalo účinnosti některé její články a omezovalo určité svobody. **Zmocňovací zákon** (Říšský zákoník, 1933, I, str. 141) umožňoval **říšské vládě** usnášet se na říšských zákonech mimo ústavní postup (čl. 1). Podle článku 2 se tyto zákony dokonce mohly **odchylovat od ústavy** s výjimkou ustanovení týkajících se např. zřízení říšského sněmu nebo práv prezidenta. Začátek účinnosti byl stanoven na den vyhlášení a konec na 1. dubna 1937 nebo nástup jiné říšské vlády (čl. 5). Demokracie *Výmarské republiky* se tak postupně měnila v autoritativní režim, v diktaturu založenou na **vůdcovském principu** (posloupnost moci na všech stupních byla dána shora, nikoli zespoda, odvozena od národa a Vůdce). Proces pokračoval až k **zákonu o hlavě státu** z 1. srpna 1934 (Říšský zákoník, 1934,

²⁸ Hrabě Arthur de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain, spisek *Protokoly sionských mudrců* ruského původu, neznámí autoři rakouských protižidovských pamfletů atd.

²⁹ Třeba nacistický odborník na rasovou otázku prof. Günther Eickstedt rozdělil pouze německé obyvatelstvo do několika různých skupin (nordická, alpinská, dinárská a ostická rasa).

I, str. 747), který v § 1 spojil úřady říšského prezidenta a kancléře a všechna oprávnění převedl na Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera. Účinnost předpisu byla podmíněna smrtí stávajícího prezidenta von Hindenburga (čl. 2). Z dalších aktů lze uvést např. **usnesení říšského sněmu z 26.dubna 1942** (Říšský zákoník, 1942, I, str.247).

Nic již tedy nebránilo v tom, aby se protižidovská politika NSDAP mohla realizovat oficiální, centralizovanou cestou na základě **pozitivisticky platné legislativy**, vytvářené s využitím nově získaných možností, v souladu s aktuálně platnými legislativními normami a postupy. Neznamená to ale, že by živelné akce zcela přestaly, následovala ještě například Goebbelsova výzva k **bojkotu** židovských obchodů, lékařů, advokátů a bank z 1. dubna 1933 a hlavně největší, celonárodní pogrom na Židy, tzv. **křišťálová noc**. Dne 10. listopadu 1938, údajně jako odvěta za zastřelení německého velvyslaneckého rady v Paříži von Ratha mladým Židem Herschlem Gryszpanem, bylo zabito asi 100 Židů, 20 000 jich bylo deportováno do koncentračních táborů a shořelo asi 200 synagog. Za viníky těchto nepokojů byly označeny židovské náboženské obce a dostaly pokutu 1 miliardy marek (dva zvláštní zákony, Říšský zákoník, 1938, I, str. 415 a 1579). Říšské ministerstvo spravedlnosti okamžitě zrušilo zvláštním výnosem židovské pojistné nároky a dále byly anulovány soudní případy týkající se obvinění členů strany (NSDAP) z vražd Židů³⁰.

Hlavní roli v židovské problematice však již hrál **právotvůrce**³¹ a jím vydané právní předpisy. Do konce války bylo v Německu vydáno velké množství právních norem, které řešily tzv. **židovskou otázku**. Tyto normy měly různou právní sílu a původ. Úkoly v tomto směru byly shodné jako později na dalších územích, tedy Židy napřed definovat, poté izolovat a zbavit jejich majetku, a konečně soustředit je do určených míst. Představy o tzv. **konečném řešení** v průběhu času zřejmě teprve krystalizovaly.

³⁰ JOHNSON, P.: Dějiny židovského národa, nakladatelství Rozmluvy, Praha 1995, strana 464-465

³¹ Pojem *stanovení práva* (*Rechtsetzung*) namísto *zákonodárství* (*Gesetzgebung*) – viz. PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 37

2. Hlavní rasové předpisy

Rozlišovaly se dvě základní kategorie židovského obyvatelstva – *Glaubensjuden* a *Geltungsjuden*, tedy věřící Židé a ti, jejichž **židovství bylo určeno platným protizidovským zákonodárstvím**³².

Nacisté zjistili, že je obtížné **definovat** Žida pouze podle rasových kritérií, museli tedy využít také hledisko **náboženské**. **Zákon o obnovení úřednictva z povolání jakožto stavu** ze 7. dubna 1933 definoval *osobu neárijského původu*³³ pouze jako člověka, jehož rodiče či prarodiče se hlásili k židovskému náboženství. Toto nejasné hledisko vedlo v praxi k neshodám. Průlom znamenaly tzv. **norimberské zákony**, přijaté na podzim roku 1935 říšským sněmem na *sjezdu svobody* v Norimberku. Někteří autoři považují za inspirační zdroj nařízení *o čistotě krve* vydané po nepokojích ve španělském Toledu roku 1449; nařízení zakazovalo výkon veřejné funkce i pokřtěným Židům, rodokmen se zkoumal zpětně do sedmé generace; nařízení zůstalo ve Španělsku v platnosti až do 18. století. U norimberských zákonů se jednalo o **zákon o říšské vlajce, zákon o říšském občanství, o zákon na ochranu německé cti a krve** a později připojený **zákon o zdravém manželství**. Tyto normy doplnilo zejména nařízení z roku 1938.

Zákon o říšském občanství (Říšský zákoník, 1935, I, str. 1146) označil v § 1 za **státního příslušníka** toho, kdo náleží do ochranného svazku Německé říše a je jí za to zvláště zavázán. Podle § 2 odstavce 1 byl **říšským občanem** státní příslušník německé nebo příbuzné krve, který dokazuje svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a Říši. To se potvrzovalo propůjčením **listiny o říšském občanství** a jen taková osoba se mohla stát nositelem plných politických práv. Německé krve byl ten, kdo náležel k **německé národnosti** bez ohledu na státní příslušnost.

Zákon na ochranu německé krve a německé cti zakázal v ustanovení § 1 odstavce 1 sňatky mezi Židy a státními příslušníky německé a příbuzné krve. Tyto sňatky byly neplatné, a to i když byly uzavřeny v cizině, žalobu mohl podat státní návladní. Odstavec 2 zapovídal mimo-

³² KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Tereziánských pamětních knihy), Institut Tereziánské iniciativy, Praha 1996, strana 1

³³ Až do přijetí druhého norimberského zákona se používalo u osob židovského původu výrazu *neárijec*. Poté se ve všech právních předpisech užívá označení *Žid* (*Jude*).

manželský styk mezi stejnými kategoriemi. Dále Židé nesměli zaměstnávat v domácnosti árijce mladší 45 let (§ 3), vztyčovat říšské a národní vlajky a užívat říšské barvy (§ 4), stanoveny byly citelné sankce za nedodržení (§ 5).

První prováděcí nařízení k zákonu o říšském občanství (Říšský zákoník, I, 1938, str. 1751) definovalo v § 2 odstavci 2 **míšence** (*Mischling*) jako osobu, která měla jednoho nebo dva prarodiče **podle rasy** plně židovské, nebyla-li už sama Židem. Prarodič byl plně židovským, jestliže příslušel k židovské náboženské společnosti (obci). Podle § 5 odstavce 1 byl **Židem** ten, kdo pocházel přinejmenším od **tří** prarodičů, podle rasy plně židovských, a dále se podle odstavce 2 za Žida pokládal státní příslušník míšenec, který má **dva** plně židovské prarodiče, **jestliže** a) příslušel k židovské náboženské společnosti nebo byl později přijat; b) byl v manželství se Židem nebo ho později uzavřel; c) pocházel z manželství se Židem za účinnosti třetího norimberského zákona; d) pocházel z mimomanželského styku se Židem a narodil se mimo manželství po 31.červenci 1936³⁴.

Židovský majetek byl postupně **vyvlastněn**. **Arizace** v Německu prošla několika etapami, z nichž první byla fáze **formálně dobrovolné arizace**. Od srpna 1935 působil *bojkotový výbor*, jehož členy byli Himmler a Streicher. Ten vyvíjel na Židy tlak, aby nabídli k prodeji všechny své akcie. Židé byli k převodu majetku nuceni různými prostředky, zejména bojkotem, pouličním násilím, nepříznivými devizovými opatřeními, stažením veřejných zakázek, administrativním šikanováním, kriminalizováním i zatýkáním. Roku 1938 byla zahájena **normativně upravená arizace nucená** a Hermann Göring oznámil povinný výkup židovského majetku a jeho odprodání ne-Židům³⁵. Zprvu došlo k uvalení zvláštních poplatků a dávek, později židovský majetek označený za nepřátelský propadl státu jako celek. **Třetí prováděcí nařízení k zákonu o říšském občanství** ze 14. června 1938 definovalo jako **židovský podnik** i ten podnik, který se nacházel *pod převažujícím židovským vlivem*. Takové podniky byly předávány k dispozici říšským správcům majetku, likvidovány či arizovány a dále provozovány, velké koncerny byly často v rámci tzv. *velké arizace* přímo začleňovány do průmyslového gigantu Hermann-Göring-Werke, průmyslového koncernu SS, nebo dávány k dispozici německým velkobankám, z nichž dvě nejvýznamnější byly Dresdner Bank a Deutsche Bank, případně dalším subjektům. Koupě, které byly technikou *arizace*, se samozřejmě uskutečňo-

³⁴ Texty norimberských zákonů v překladu BALÍK, S. a kol.: Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, III.díl., SPN, Praha 1986

³⁵ IRVING, D.: Göring, nakladatelství Bonus A, s.r.o., Brno 1997, strana 278

valy za cenu hluboko pod reálnou tržní hodnotou, vzniklý rozdíl se stát pokusil zdanit *arizační dávkou*.

Mnoho předpisů realizovalo **vyloučení** Židů z hospodářského a společenského života. Od listopadu 1938 byli v Německu vyloučeni ze všech škol a omezení v užívání vlaků, čekáren a restaurací. Začali být vystěhováváni do oddělených domovních bloků. Od září 1939 se nesměli po 20 hodině zdržovat na ulici. Museli odevzdat telefonní aparáty a později nesměli telefonovat vůbec. Od srpna 1938 existovaly **zvláštní židovské průkazy totožnosti**. Na potravinové lístky se tiskla značka *J* a od prosince 1939 se jim přiděly krátiely. Od září 1941 museli všichni Židé starší šesti let nosit na veřejnosti označení *Davidovou hvězdou*.

V pracovněprávních vztazích se na Židy nevztahovala ustanovení německých pracovních zákonů. Na počátku roku 1940 zrušil zákon všechny jejich přídavky a sociální dávky. V říjnu 1941 vyšel zvláštní zákoník práce pro Židy, který jim neposkytl takřka žádnou pracovněprávní ochranu.

3. Vystěhování, deportace a likvidace

Fyzické odsunutí Židů probíhalo v několika etapách. Dne 24. ledna 1939 Göring v rámci ministerstva vnitra zřídil **Říšský centrální úřad pro emigraci Židů** a Reinhardu Heydrichovi nařídil, aby zorganizoval adekvátní orgán spravovaný samotnými Židy, který by zpracovával žádosti, shromažďoval finanční prostředky pro chudší osoby a dojednával konkrétní místa **vystěhování**³⁶. Následoval *exodus* 300 000 Židů z Německa, 130 000 z Rakouska a 30 000 z Čech a Moravy. Vystěhování zpomalovaly přistěhovalecké kvóty a neochota možných přijímacích zemí ke vpuštění velkého počtu uprchlíků na svá území a do Palestiny. Dne 1. října 1941 Hitler zakázal další provádění vystěhování (podle některých pramenů bylo vystěhování zastaveno již 23. října 1939 Heinrichem Müllerem z *Gestapa*³⁷). Na německém, rakouském a českém území zbylo ke dni 1. října 1941 evidovaných 263 696 Židů. Mnohem vyšší počty se však dostaly později pod německou správu spolu s vítězným postupem *Wehrmachtu* zejména na územích Polska a SSSR. V této souvislosti je třeba říci, že z majetkového a společenského hlediska byly značné rozdíly mezi židovskou populací na ovládaných územích. Rozlišit lze tzv. *východní a středně evropský typ*, který existoval v Německu, českých zemích, Maďarsku,

³⁶ IRVING, D.: Göring, nakladatelství Bonus A, s.r.o., Brno 1997, strana 280 - 281

³⁷ IRVING, D.: Göring, nakladatelství Bonus A, s.r.o., Brno 1997, strana 280 - 281

na západních územích Polska nebo ve velkých městech Lotyšska; zde Židé často náleželi k vyšší třídě měšťanstva, částečně k horní vrstvě a podnikatelům. U *východoevropského typu* na územích SSSR a dalších na východě Evropy byla zase většina Židů jen drobnými podnikateli, vlastnili menší nemovitosti nebo jen rodinné cennosti, případně byli chudí³⁸. Při řešení dalšího postupu se údajně uvažovalo o vystěhování na Madagaskar nebo do oblastí u Severního ledového moře. Objevila se ale jiná možnost **řešení židovské otázky**, která byla definitivně technicky naplánována Heydrichem a jeho spolupracovníky v rámci SS a potvrzena na konferenci ve Wannsee 20. února 1942. Jednalo se o **fyzickou likvidaci** Židů z Německa a dobytých území v celistvé síti táborů.

Němci vytvořili komplex a **system táborů** různé velikosti a funkce. Celkový počet není znám, muselo to však být údajně přes 10.000. Koncentrační tábory vznikaly po politické odporce v Německu již od roku 1933. Hlavních táborů bylo nakonec 22 a měly 1202 poboček. Prvním a nejstarším bylo Dachau u Mnichova, další významné jsou Sachsenhausen, Buchenwald, Flossenbürg, Mauthausen a Ravensbrück jako největší ženský koncentrační tábor. Kombinované koncentrační a vyhlazovací tábory byly dva, Osvětim a Majdanek na území bývalého Polska. Čistě vyhlazovací tábory se jmenovaly Belžec, Sobibór a Treblinka. Vyhlazovací centra byla vybavena stálými, pevně vybudovanými plynovými komorami, kromě toho byly užívány další prostředky likvidace stálé i mobilní. Při obsazování Evropy byla rovněž zakládána **ghetta**, kam bylo soustředováno židovské obyvatelstvo. Nejvýznamnější ghetty byla Varšava a Lodž v Polsku a Terezín v Čechách, který byl i průchozím táborem Židů na cestě ke *konečnému řešení*. Existovalo i množství dalších typů zařízení, například ústavy *eutanazie*³⁹.

Správa táborů podléhala **Ústřední správě všech koncentračních táborů** v Oranienburgu u Berlína. Výjimkou byl **Terezín**, který inspekci tohoto úřadu nepodléhal. Vedení a dozorcí službu v táborech zajišťovaly plně **SS**. Nižší úroveň správy byla řešena formou vězeňské samosprávy s prvky *vůdcovského principu*. Určený vězeň jako předák (*kápo*) pracovní čety (*komanda*) nebo vězeň zodpovědný za obytný blok či barák, tzv. *blokový* či *barákový*, měli nad ostatními v oblasti jejich působení neomezenou moc, a to až do úplné likvidace, tedy usmrcení.

³⁸ POHL, D., KUKLÍK, J. jun. a kol.: Raub und Restitution, „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2003, strana 59

³⁹ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 73

Do vyšších funkcí správy táborů byli vybíráni politicky a rasově spolehliví členové SS, často *staří* členové strany, u kterých bylo předpokladem, že svoji funkci budou vykonávat příčinlivě, spolehlivě a v naprosté důvěře a loajalitě ke svým nadřízeným a Vůdci, s cílem dosáhnout co *nejlepších* výsledků, pracující dle předpisů a pokynů až do úplného konce. Tyto osoby bydlely často s rodinou v blízkosti tábora nebo přímo v jeho obytných částech a mimo pracovní dobu vedly normální rodinný a společenský život. Nebyly přitom vyhledávány osoby, které by za sebou měly kriminální minulost nebo byly nějak narušené či výjimečné (psychicky, sexuálně či jinak). Za dobrý příklad může sloužit osoba velitele tábora v Osvětimi, někdejšího *obersturmbannführera* SS (odpovídá zhruba hodnosti podplukovníka) **Rudolfa Höße**. Šlo o zasloužilého člena *freikorps*, NSDAP a SS, který měl rodinu, ženu a děti. Höss se sice již v roce 1923 zúčastnil *parchimské fémové vraždy*⁴⁰, při které byl zavražděn údajný zrádce a *komunistický špicl* Walter Kadow, a byl v procesu v březnu 1924 odsouzen k 10 letům *káznice*⁴¹, to však z pohledu jeho vhodnosti k výkonu funkce znamenalo spíše výhodu, neboť již v počátcích nacionálně socialistického hnutí tím prokázal, co vše je pro hnutí připraven spáchat a obětovat.

V evropských zemích měli nacisté pod svou přímou nebo nepřímou kontrolou 8 861 800 Židů. Odhaduje se, že *konečnému řešení* podlehl 5 933 900 lidí, tedy 67% evropských Židů.

Německé právní předpisy, týkající se židovského obyvatelstva, se staly předlohou pro podobné normy přijímané na územích pod německou nadvládou. Zákonodárství ve **vazalských státech** a na okupovaných územích odpovídala německým vzorům a byla pouze jednotlivými články systému, pomocí kterého nacisté prováděli likvidaci Židů na většině území Evropy. V některých porobených státech měly německé právní normy ve větší či menší míře přímou platnost.

⁴⁰ Je to účelový *eufemismus* v označování politických vražd údajných zrádců a odpůrců; *féma* byl bývalý královský soud ve Vestfálsku; soudnictví v této oblasti Německa si uchovalo po udělení země roku 1180 kolínskému arcibiskupovi archaické rysy hrabské soudní soustavy (jinde přešlo soudnictví do rukou feudálů a měst). Soudy mimo jiné vynášely **tajné rozsudky smrti** proti osobám, které odmítly obeslání k soudu a kterým žalobce v tajném procesu prokázal vinu. Trest smrti vykonávali zmocněnci *fémy* kdekoliv v Německu. Na konci 15. století byla pravomoc fémy omezena císařem.

IV. OBDOBÍ PRVNÍ REPUBLIKY (říjen 1918 – září 1938)

1. Úvod

Zmínit období tzv. *první republiky* považuji pro účely této práce za prospěšné z několika důvodů. Především je zajímavé srovnání, nakolik principy **demokratického zřízení** československého státu deformovaly navazující režimy tzv. *druhé republiky* a Protektorátu. Na druhé straně mnoho úřadů, institucí a předpisů první republiky bylo nutno ponechat minimálně z formálního hlediska, úplné nahrazení v poměrně krátkém časovém období nebylo technicky proveditelné a nebylo by ani účelné (to se týká zejména soustavy tzv. *autonomní správy*). Konečně právní řád Československé republiky obsahoval některá východiska pro úpravu vztahů k **menšinám** žijícím na území státu; tato pravidla měla více či méně uspokojivý obsah, zejména postoj k německé menšině následně významně napomohl rozbití samostatného Československa. Navíc židovské obyvatelstvo v českých zemích v první polovině 20. století z větší části přináleželo k německé jazykové skupině.

ČSR se od svého vzniku **zákonem o zřízení samostatného československého státu** č. 11/1918 Sb. z. a n. přijatého Národním výborem dne 28. října 1918 (uveřejněno v č. 2/1918 Sbírky, účinnost od 28.10.1918) a po překonání přechodného období (z něj lze zmínit zejména **zákon o prozatímní ústavě** ze dne 13. listopadu 1918, účinnost o den později, č. 37/1918 Sb. z. a n., kde například dosud nebyla výslovně upravena otázka formy státu, i když vyplývala z některých ustanovení) profilovala jako **demokratická republika**, která je založena na klasickém pojetí **dělbý moci** a který zaručuje obyvatelům i skupinám důsledné dodržování jejich **práv a svobod**.

2. Ústavní listina z roku 1920

Koncepci státu deklarovala zejména **ústavní listina (ústava) z roku 1920**, vyhlášená pomocí **zákona č. 121/1920 Sb. z. a n. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky** s účinností k 6. březnu 1920 (uveřejněno v č. 26/1920 Sbírky na straně 255). Uvozovací zákon sám v návaznosti na preambuli se zdůrazněním návaznosti na *duch* dějin a zásady **sebeurčení** upravil omezení *recepce* předpisů (článek I.) a principy Ústavního soudu. Ústavní listina pak určovala dělbu moci na zákonodárnou (dvoukomorové

⁴¹ HÖSS, R.: Velitelem v Osvětimi. Autobiografické zápisky, nakladatelství Academia, Praha 2006, strana 54 – 55

Národní shromáždění), vládní a výkonnou (prezident, vláda, ministerstva a nižší správní úřady) a soudní (soustava nezávislých soudů a samostatný Ústavní soud) a jejich vymezení (hlavy druhá až čtvrtá). Hlava první obsahovala základní ústavní otázky včetně formy **demokratické republiky, územní nedělitelnosti** a možnosti změnit hranice **pouze ústavním zákonem**.

Z hlediska tématu této práce i pozdějšího vytvoření Protektorátu je významné zakotvení základních občanských práv a svobod v hlavě páté a **ochrana menšin** v hlavě šesté, mělo jít o zohlednění právě požadavků československých Židů⁴². Na prvním místě byla zakotvena rovnost všech bez ohledu na původ, státní příslušnost, **jazyk, rasu** nebo **náboženství** (§ 106). Dále se zaručovala mj. svoboda osobní, svoboda usazení, nabývání nemovitostí a výdělečné činnosti spolu s obecnou ochranou vlastnictví (§ 107 a následující). Ochrana menšin národních, náboženských a rasových opět vycházela ze zásady **rovnosti**.

3. Státní občanství

Do doby vydání **ústavního zákona č. 236/1920 Sb. z. a n.** z 9. dubna 1920, **kterým se doplňují a mění dosavadní ustanovení o nabývání a pozbývání státního občanství a práva domovského v republice Československé** (uveřejněno v č. 46/1920 Sbírký na straně 526, účinnost od 16.07.1920, k Německu od 10.01.1920) se občanství řídilo kritériem tzv. **domovského práva**⁴³ a také zákonem z 1. prosince 1867 (**č. 142/1867 Sb.**).

Dle nové úpravy státního občanství se staly státními občany ČSR ode dne jejího vzniku především osoby, které nejpozději dnem 1. ledna 1910 získaly a od té doby nepřetržitě měly domovské právo v území někdejšího mocnářství Rakousko-uherského, jež náleželo nyní ČSR. To se týkalo i bývalých státních občanů říše Německé. Domněnka byla založena pro osoby, které se zde narodily, vyloučení z nabytí občanství byli členové habsbursko-lotrinského rodu. Podmínka domovského práva na území ČSR se nevztahovala na státní úředníky a *zřízence* nového státu. Občany se stali i státní občané rakousko-uherské, kteří pocházeli z rodičů s do-

⁴² PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 135

⁴³ **Domovským právem** (domovskou příslušností) se od roku 1849 v českých zemích rozumělo právní pouto fyzické osoby ke konkrétní obci, z něhož bylo vedle nerušeného pobytu v ní vyvozováno mj. právo na chudinské zaopatření. Zejména častý nesoulad domovského práva s faktickým bydlištěm oprávněné osoby činil potíže. Domovské právo se nabývalo tzv. původními tituly – udělením od obce, nastoupením do úřadu a častěji odvoze-

movským právem či bydlištěm na území ČSR (vše § 1 a § 2 zákona). Důležitá byla možnost volby (tzv. *opce*) občanství pro oblasti bývalého Rakouska-Uherska ve lhůtě jednoho roku, pro Německou říši do dvou let od účinnosti zákona (§ 4 a následující).

Problematiku státního občanství upravovaly další zákony a mezinárodní smlouvy. V krátkosti lze uvést **smlouvu mezi ČSR a Rakouskem ze 7. června 1920** vyhlášenou jako **zákon č. 107/1921 Sb. z. a n.** (uveřejněno v č. 27/1921 Sbírky na straně 209, účinnost od 10.03.1921), která stanovila především kritérium domovského práva (článek 1.).

Významná byla rovněž **smlouva o státním občanství mezi ČSR a říší Německou** (č. 308/1922 Sb. z. a n., uveřejněno v č. 114/1922 Sbírky na straně 1397, účinnost od 12.09.1922), která vycházela z tzv. *mírové smlouvy versailleské* (vyhlášené pod č. 217/1921 Sb. z. a n. s účinností k 10. lednu 1920) a tuto doplňovala (dalo by se říci i prováděla). Tato multilaterální **mírová smlouva s Německem** o poválečném uspořádání se v člancích 81 až 86 týkala **státu československého**. Po uznání jeho úplné nezávislosti a úpravě územních otázek došlo v člancích 84 a 85 i na problematiku státního občanství československého a německého. Státní občanství nabývali k 10. lednu 1920 příslušníci němečtí usazení na některém z území, jež jsou uznána za součásti ČSR, ztrácejíce tím zároveň státní občanství německé. Dotčení němečtí příslušníci, kterým bylo víc než 18 let a kteří byli usazení na některém z území uznávaných za součást ČSR, však měli právo zvolit si (optovat pro) státní občanství německé ve lhůtě 2 let od účinnosti smlouvy. Totéž právo měli pro státní občanství ČSR Čechoslováci usazení v Německu. Opce manžela se vztahovala na manželku, opce rodičů na děti mladší 18 let. Osoby, které si takto zvolily některé státní občanství, byly povinny do následujících dvanácti měsíců *přenést své bydliště* do státu, pro který optovaly (**vystěhovat se**). Bylo jim zachováno vlastnické právo k nemovitostem, odnos věcí movitých nepodléhal žádné platbě. Rovněž ve lhůtě dvou let od účinnosti smlouvy mohli nabýt občanství ČSR Čechoslováci příslušníci němečtí, žijící v cizině, umožňovaly-li to tamní předpisy a nenabyli-li cizího státního občanství. Ztráceli tím občanství německé, jestliže splnili podmínky předpisů vydaných ČSR.

Dle smlouvy o státním občanství rozhodujícím pro státní příslušnost německou nebo československou zde bylo **kritérium mateřského jazyka**. Určení jako Čechoslováka pro výše uvedené skupiny mimo území ČSR, nabývající československé příslušnosti, zakládala *česko-*

nými tituly – narozením, legitimací dítěte a provdáním (dle domovského práva otce nebo manžela), mimo české země adopcí. Domovské právo osvědčoval tzv. *domovský list* jako veřejná listina.

slovenská rasa a jako hlavní znak *československý jazyk* používaný od dětství, pokud ovšem dotyčný nežil s otcem a tento otec nebyl *německé rasy a německého jazyka* (čl. 1). Smlouva upravila další otázky, mj. postup při činění opce o státním občanství. K revizi principů došlo přijetím **smlouvy o otázkách státního občanství a obce** z listopadu 1938 (č. 300/1938 Sb.).

4. Ochrana menšin

Závazky týkající se menšin vyplývaly pro ČSR z **mezinárodních úmluv**, které byly k uspořádání Evropy přijaty po skončení světové války. Rakousku jako jedné z *poražených* zemí byly mírové podmínky předloženy 2. června 1919 a po dílčích úpravách v oblasti hospodářství a financí byla dne 10. září 1919 na pařížském předměstí Saint-Germain-en Laye podepsána mírová smlouva, známá jako tzv. *velká saintgermainská smlouva* (u nás poté vyhlášena ve Sbírce zákonů č. 133/1921 na straně 1853 pod č. 507/1921, platnost od 31.12.1921, účinnost od 16.07.1920). V jejím oddíle V. se Rakousko zavazovalo k ochraně, svobodě, rovnosti a právům pro menšiny rasové (etnické), náboženské nebo jazykové. Ve stejný den pak byla mezi státy Dohody, jejich spojenci a Československem podepsána navazující dohoda o ochraně rasových, náboženských a jazykových menšin, o obchodních stycích a o přistoupení ČSR k některým obecným úmluvám, zvaná též *menší* (někdy také *minoritní*) *saintgermainská smlouva* (č. 508/1921 Sb., uveřejněno v č. 134/1921 Sbírky na straně 2301, účinnost od 16.07.1920). Součástí této dohody byly závazky Československa týkající se ochrany menšin a jejich širokých práv⁴⁴, stanovící rovnost příslušníků menšin (článek 8), možnosti jejich rozvoje a podpory (článek 9) a dozor Společnosti národů (článek 14). Neobsahovala sice specifická ustanovení týkající se Židů jako smlouva mocností s Polskem, ovšem zavazovala obecně k **zajištění občanské rovnosti a zamezení asimilačního tlaku** státu⁴⁵. Z obdobné úpravy je zřejmé, že smlouvami s Německem, Rakouskem, Československem i dalšími zeměmi vítězné mocnosti vyjádřily své obecné požadavky týkající se ochrany menšin v nástupnických, resp. nově vzniklých státech⁴⁶, přičemž zároveň deklarovaly principy (hlediska), které dle nich menšiny zpravidla určují a od většinového obyvatelstva odlišují. Jak již bylo řečeno, jednalo se o **rasu (etnikum), náboženství a jazyk**.

⁴⁴ KLIMEK, A.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII. (1918 – 1929), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšl, Praha a Litomyšl 2000, strana 65

⁴⁵ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 12

⁴⁶ Mělo jít o vliv sionistů při sjednávání mírových smluv – viz. PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 135

Dle hlavy šesté ústavy a navazujících předpisů byla menšinám poskytnuta poměrně **rozsáhlá práva a svobody**; garance se ovšem vztahovaly jen na československé státní občany⁴⁷. Menšiny mohly zakládat svým vlastním nákladem např. sociální ústavy, školy a charitativní zařízení s tím, že tam mohou používat svůj jazyk a vykonávat své náboženské úkony. Prvek *rasy* byl v rámci úpravy spíše potlačen, praktická pozornost byla věnována menšinám **náboženským, národním a jazykovým**. Zvláštní úprava v určitých otázkách byla zavedena pro místa a oblasti, kde žil tzv. **značný zlomek** státních občanů československých jiného jazyka než československého; *značný zlomek* přitom ústava nedefinovala, byl řešen odkazově (§ 133)^{48,49}. Zaručené bylo za určitých podmínek mj. právo na přiměřenou příležitost pro vyučování v jejich vlastní řeči při povinné výuce české řeči (§ 131) a přiměřený podíl z veřejných fondů (§ 132). Úpravu v této oblasti obsahoval zejména **zákon č. 122/1920 Sb. z. a n. podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé (jazykový zákon**, uveřejněno v č. 26/1920 Sbírky na straně 268, účinnost od 06.03.1920). Významný pro zjišťování národnosti byl **nález Nejvyššího správního soudu č. 19 967/22 ze dne 10. února 1923**, který odmítl určení národnosti pro zápis vlastním rozhodnutím dotyčné osoby, připustil však, že kromě *kmenové příslušnosti* dané zpravidla mateřským jazykem mohou být ve sporných případech brány do úvahy i jiné objektivní znaky jako dorozumivací jazyk, prostředí, obcovací řeč manžela a jiných členů rodiny, způsob výchovy dětí, členství ve spolcích, politické přesvědčení a podobně⁵⁰.

Národnostní koncepce československého státu, přijatá zřejmě jako jediná možná na tak národnostně a jazykově složitém území, jakým území republiky bylo, však v sobě nesla **závažné vnitřní rozpory**, které byly posléze využity i sousedními státy a podepsaly se na jejím zániku jako celistvého a samostatného státu v letech 1938-1939. Princip **československého národa** (dle stávající doktríny v jednotě odůvodňované prvkem etnickým, rodovou a jazykovou blízkostí, a prvkem politickým ve smyslu upřednostnění občanské společnosti⁵¹) nebyl akcepto-

⁴⁷ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 104

⁴⁸ Ustanovení § 2 zákona č. 122/1920 Sb. z. a n. vymezilo pro komunikaci soudů, úřadů a orgánů republiky s příslušníky menšiny v jiném než československém jazyce při úředním styku takovou povinnost za situace, kdy v určitém soudním okrese podle posledního soupisu lidu žije **alespoň 20 procent** státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého.

⁴⁹ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 106

⁵⁰ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 20, samotné rozhodnutí viz. SÚA, f. NSS, kart. 104, inv.č. 725, sign. I/101/22

⁵¹ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 71

ván celým **slovenským národem** a i ostatní národnostní skupiny mohly vůči němu vznášet více či méně oprávněné výhrady. Ideová a právní koncepce v různých oblastech života obyvatel ČSR pak odpovídala nutnosti přiblížit vznikající stát myšlence společného státu Čechů a Slováků, kde ostatní národnostní skupiny jsou **menšínami**, nikoli rovnocennými prvky. Dobrým příkladem může být oblast jazykového práva. Po úvodní fázi, která zohledňovala skutečný stav, existenci pouze dvou jazyků a dvou národů, českého a slovenského (technicky zákon č. 139/1919 Sb. z. a n.), se prosadilo pojetí *československého jazyka* v duchu koncepce **čecho-slovakismu** (ústava z roku 1920, jazykový zákon, zákon č. 17/1926 Sb. z. a n. atd.).

Pokud dále ponecháme stranou ostatní menšiny v českých zemích a slovenská území s v podstatě analogickými problémy ohledně maďarské menšiny, nevypořádala se první republika za dobu celé své existence vyrovnaně a tedy uspokojivě s tím, že na jejím území trvale žila zejména v pohraničních oblastech a větších městech několikamiliónová skupina **občanů německé národnosti**, kteří sami v těchto regionech mnohdy tvořili naopak lokální většinu. Zvláštní z hlediska početnosti národnostních skupin bylo zařazení Němců do skupiny menšin oproti československé většině⁵² v její **tvrzené jednotě**.

Problémy se vyskytly již při vymezení hranic ČSR v roce 1918. Nový stát vznášel přirozeně za panující příznivé politické situace při vyznačování hranic zejména vůči poraženým mocnostem, resp. jejich nástupcům (Německo, Rakousko, Maďarsko) značné územní požadavky, někdy i za hranicemi reálných možností (koridor spojující ČSR se státem srbo-chorvatským atp.). Tento postup byl zcela pochopitelný, více ale z hlediska účelu než z hlediska principů, na kterých měla posléze spočívat právě nově vytvořená republika, zejména principu **sebeurčení národů**, jak jej akceptovaly vítězné západní velmoci a jak byl posléze zahrnut i do preambule ústavy z roku 1920. Po vojenském potlačení pokusů o vytvoření čtyř německých provincií v období od 30. října 1918 tak již na samém začátku vstupoval československý stát do mezinárodního dění s deficitem neuspořádaného soužití s národnostní menšinou s odlišným jazykem, která sice byla významnou složkou obyvatelstva početně i z hlediska hospodářského

⁵² Přitom podle statistiky z roku 1921 žilo na území republiky 13.613.172 obyvatel, z toho 6.850.000 Čechů (51%), 1.910.000 Slováků (14,5%), **3.123.000 Němců (23,4%)**, 745.000 Maďarů a další národnosti, mj. 180.000 Židů. Statistika viz. BĚLINA, P. a kol.: Dějiny zemí koruny české II., nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl, 1992, strana 169

a kulturního přínosu⁵³, u které přitom ale **nebyla zajištěna jednomyslná a pevná vůle být součástí republiky československého národa.**

5. Židovská menšina v období první republiky

Podle statistických zjištění počtu židů v Čechách a na Moravě asi od roku 1830 jich pravidelně ubývalo, a to tak, že počet průměrně ročně klesal o 6,15%. V 90. letech 19. století žilo v Čechách 92.745 Židů (z toho 18.986 v Praze), na Moravě 44.245 Židů a v českém Slezsku 1.988 Židů⁵⁴. Při posledním předválečném sčítání lidu roku 1930⁵⁵ se k židovskému náboženství přihlásilo v Čechách 76 301, na Moravě a ve Slezsku pak 41.250 lidí. Z těchto 117.551 osob (o málo více než 1% obyvatelstva) se 43.000 hlásilo k národnosti české, 37.000 k židovské, 35.000 k německé a zbytek k jiným národnostem. Rozhodující však bylo hledisko **náboženské**, což znamená, že v těchto číslech nebyli zahrnuti lidé, kteří nebyli židy podle víry, ale byli později Židy podle *norimberských zákonů*. Židovská menšina byla uznána již v procesu vzniku ústavní listiny z roku 1920⁵⁶, platila ale ohledně ní v porovnání s ostatními menšinami významná výjimka, kdy příslušnost k této menšině se neurčovala podle jazyka, ale podle vyznání. Toto pravidlo je patrné například právě v rámci **vládního nařízení ze dne 26. června 1930, č. 86/1930 Sb. z. a n., o sčítání lidu v roce 1930** (uveřejněno v č. 37/1930 Sbírky, účinnost od 30. června 1930), kde se uvádí v § 21, že se národnost zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka a jinou národnost, než pro kterou svědčí mateřský jazyk, lze zapsat jen tehdy, jestliže sčítaná osoba nemluví mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládá řeč oné (jiné) národnosti; Židé však mohou vždy uvést národnost židovskou (bez ohledu na mateřský jazyk).

V porovnání se Slovenskem byli Židé v českých zemích více asimilováni, ortodoxní prvek byl méně zastoupen (zřejmě by se dalo v Čechách více hovořit o středně a východoevropském modelu osídlení). Celkově je počátek československého státu charakterizován **úpadkem židovských náboženských obcí**, způsobeným všeobecným poklesem zájmu o náboženské zá-

⁵³ To přiznal i například T.G.Masaryk v rámci svého projevu k 10. výročí ČSR, BĚLINA, P. a kol.: Dějiny zemí koruny české II., nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl, 1992, strana 169

⁵⁴ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 338

⁵⁵ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 50

ležitosti, zrušením povinné výuky náboženství a pokračující asimilací, objevily se požadavky demokratizace a laicizace, a to ze strany *sionistů* i česko-židovského hnutí.

Prostředí první republiky bývá obecně charakterizováno jako pro Židy příznivé⁵⁷. Náboženská svoboda a pluralita v ČSR vycházela zejména z ústavní listiny vydané roku 1920 (svoboda vyznání a svědomí - § 121 a další, ochrana náboženských menšin – hlava šestá atd.). Jedinou mimokřesťanskou konfesí bylo právě **židovské vyznání**. Z rozptýlených samostatných obcí vzniklo od roku 1918 postupně za spolupůsobení vlády několik svazů židovských obcí. Byly postaveny na teritoriálním nebo národnostním principu, schváleny správními akty ministerstva školství a národní osvěty. Každý svaz vysílal své delegáty do **Nejvyšší rady svazů náboženských obcí židovských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku**, jež pak volila jako svůj výkonný orgán devítičlenný výbor. Rada měla mnohé pravomoci a úkoly, později mj. organizovala pomoc tisícům emigrantů, kteří od roku 1933 přicházeli z Německa a Rakouska.

Již nerealizován zůstal **zákon č. 9/1937 Sb. z. a n.** (navazoval na již zmiňovaný zákon z roku 1890), o sloučení židovských náboženských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do jednotného společenství jako subjektu práv a závazků a o vydání jednotné ústavy židovského kultu; přestože si Rada získala autoritu potřebnou k jednání s vládou, názorové spory různých proudů uvnitř pospolitosti přetrvaly a znemožnily vytvoření celorepublikové organizace s povinným členstvím⁵⁸. Poslední žádost Nejvyšší rady vládě z listopadu 1938 obsahovala prosbu o pomoc při přestěhování židovských obyvatel ze *Sudet*.

6. Správní soustava

Z pohledu dalšího vývoje státu po zániku první republiky je důležité, jakým způsobem byla v ČSR uspořádána správní soustava, jejíž prvky mnohdy přetrvaly. Po počátečních fázích, přijetí **župního zákona** dne 29. února 1920 **č. 126/1920 Sb. z. a n.** (uveřejněno v č. 29/1920 Sbírky na straně 291, účinnost od 11.03.1920) a existenci župního zřízení začal v českých zemích

⁵⁶ KLIMEK, A.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII. (1918 – 1929), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl 2000, strana 145

⁵⁷ O příznivé atmosféře první republiky hovořili například účastníci televizní debaty *historie.cs* na téma *Židé v protektorátu a Slovenském štátu* dne 04.09.2008 (textový přepis na <http://www.ct24.cz/textove-prepisy/historie-cs/27501-zide-v-protektoratu-a-slovenskem-statu/>).

platit od 1. prosince 1928 **zákon o organizaci politické správy č. 125/1927 Sb. z. a n.** (uveřejněno v č. 57/1927 Sbírky na straně 1449, celkové účinnost od 01.07.1928).

Široce byla vymezena působnost ministerstva vnitra jako vrcholného orgánu. Stát byl rozdělen na čtyři země spravované **zemským úřadem** v čele se **zemským prezidentem** a **zemským zastupitelstvem**. Zemský úřad byl nadřízen státním policejním úřadům a dohlížel na činnost **okresních úřadů**. Obvody okresních úřadů se nazývaly **hejtmanství**. Reprezentantem navenek a prvním úředníkem státu uvnitř byl **okresní hejtman**. Řídil okresní úřad, předsedal kolektivním orgánům, okresnímu zastupitelstvu a okresnímu výboru.

Bezpečnostními složkami státního aparátu bylo **četnictvo** (zákon č. 299/1920 Sb. z. a n. o četnictvu), policie, Zpravodajská ústředna, ochranu státních hranic zabezpečovala armáda, finanční stráž a Stráž obrany státu (SOS).

⁵⁸ MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 381

V. OBDOBÍ DRUHÉ REPUBLIKY (září 1938 – březen 1939)

1. Vznik

Zánik suverénního Československa a vznik tzv. *druhé republiky* byl důsledkem vývoje mezinárodní situace, zejména v souvislosti s událostmi v Německu, přičemž k vyostření výrazně napomohly i poměry uvnitř samotné ČSR, a to již zmíněná nedořešená problematika **německé menšiny** a krize na **Slovensku**.

Celkově selhaly systémy zajištění bezpečnosti a míru vytvořené po první světové válce (tzv. *malá dohoda*, Společnost národů, Rýnský garanční pakt, garanční smlouva ČSR a Francie, spojenecká smlouva ČSR se Sovětským svazem, Briand-Kellogův pakt atd.). Zahraniční spojenci ČSR nebyli ochotni nebo schopni poskytnout ČSR v kritické době očekávanou podporu.

Na československém území docházelo k radikalizaci postojů **německé národnostní menšiny** a zejména hlavní politické síly, Sudetoněmecké strany (SdP), s podporou dvou třetin německých voličů v roce 1935. Vládě se sice podařilo v únoru 1937 uzavřít s ostatními německými politickými subjekty **dohodu o národnostním vyrovnání** (*národnostní princip* ve správě, zlepšení v hospodářské a sociální oblasti), SdP však svoje nároky konzultované s říšskými představiteli stále stupňovala až k požadavku úplné rovnoprávnosti německé menšiny, vytyčení uzavřeného národního území s německou samosprávou nezávislou na státních orgánech a vytvoření národních reprezentací v parlamentu. Po nezdaru jednání byla reakcí vlády na nepokoje v německém pohraničí v květnu 1938 a posilování vojenských pozic Německa na druhé straně hranic včetně získaného rakouského území **částečná mobilizace** dne 20. května 1938. Doporučeními spojeneckých zprostředkovatelů bylo řešení situace cestou ústupků, postoupení pohraničních území a spoluprací s Německem. Po pokusu o ozbrojené vystoupení Němců v pohraničí v reakci na projev Adolfa Hitlera dne 12. září 1938 se sice vládě podařilo obnovit veřejný pořádek a bezpečnost státu (na kritických místech bylo vyhlášeno *stanné právo* a dne 16. září 1938 zakázána SdP), dne 21. září 1938 se však byla nucena podřídit požadavku na odstoupení pohraničních území, kde žila více než polovina Němců, když tento plán byl podpořen Anglií i Francií. Po vyhlášení **všeobecné mobilizace** ještě dne 23. září 1938 stanovil Hitler lhůtu pro přijetí jeho požadavků do 14 hodin 28. září, jinak bude ČSR vypovězena válka.

Dne 29. září 1938 se v Mnichově sešli zástupci Anglie, Francie, Německa a Itálie a v ranních hodinách příštího dne podepsali **dohodu o odstoupení sudetoněmeckého území** Československem Německé říši, kde obyvatelstvo tvořilo přes 50 % Němců, a to se vším vojenským a civilním vybavením (tzv. *mnichovská dohoda*). Jednalo se o více než 41 000 km² území a 4,8 milionu obyvatel. Československá vláda, vědoma si panující mezinárodně-politické situace, dohodu přijala. **Právní neplatnost ujednání a jeho přijetí** od samého počátku spočívala v několika důvodech mezinárodněprávních (zřejmý nátlak, neúčast ČSR, porušení dřívějších mezinárodněprávních závazků účastníky dohody) i v důvodech ústavněprávních (nečinnost Národního shromáždění a neexistence ústavního zákona potřebného pro změnu státních hranic)⁵⁹. Odstoupení území se nakonec při plnění dohody týkalo v konkrétních případech na nátlak Německa i území, kde potřebná kvóta německého obyvatelstva naplněna nebyla (např. Jilemnicko) a své územní nároky uplatnily následně také jiné státy, a to Polsko a Maďarsko.

2. Charakter státu

Nový státní útvar se prakticky stal **zcela závislým na Německu**. Dne 5. října 1938 oficiálně abdikoval dosavadní prezident republiky dr. E. Beneš a na jeho místo byl zvolen až 30. listopadu JUDr. Emil Hácha. Úřednická vláda generála J. Syrového, pocházející z 22. září, zůstala zachována i po Mnichovu, 4. října byla ale zčásti obměněna (za pozornost stojí zejména jmenování dr. F. Chvalkovského ministrem zahraničí) a v den volby JUDr. Háchy podala demisi. Poté došlo ke jmenování nové ústřední vlády v čele s agráříkem R. Beranem.

V rámci zásadních změn bylo vydáno množství ústavních i řádných zákonů a jiných právních předpisů, které měly za cíl přetvořit předchozí demokracii v systém **autoritativní demokracie**, ve kterém by byly výrazně posíleny pravomoci prezidenta a vlády (tedy moci výkonné) na úkor zákonodárského sboru. Toto zřízení, jak doufali představitelé státu, by vyhovoval německým zájmům a byl by snad prostředkem k odvrácení přímé agrese ze strany Německa. Státoprávního uspořádání se nejvíce týkaly **ústavní zákon č. 299/1938 Sb.z.a n. o autonomii Slovenskej krajiny** (uveřejněno v č. 99/1938 Sbírky na straně 1161, účinnost od 23.11.1938) a **ústavní zákon č. 328/1938 Sb.z. a n. o autonomii Podkarpatské Rusi** (uveřejněno v č. 109/1938 Sbírky na straně 1199, účinnost od 16.12.1938), politického systému pak **výnos**

⁵⁹ K důvodům neplatnosti *mnichovské dohody* podrobně například MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 452, GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 265

ministerstva vnitra z 20. října o zastavení činnosti KSČ, nařízení vlády č. 355/1938 Sb. z. a n. o politických stranách z 23. prosince 1938 (uveřejněno v č. 115/1938 Sbírky na straně 1249, účinnost od 27.12.1938), podoby parlamentu **opatření Stálého výboru NS č. 253/1938 Sb. z. a n.** a další. Druhá část úvodního ústavního zákona přitom označovala Slovenskou krajinu za autonomní část **Česko-Slovenské republiky**.

Pro další normotvorbu měl (obdobně jako **zmocňovací zákon** z roku 1933 v Německu) stěžejní význam **ústavní zákon č. 330/1938 Sb. z. a n. ze dne 15. prosince 1938 o zmocnění ke změnám ústavní listiny a ústavních zákonů republiky Česko-Slovenské a o mimořádné moci nařizovací (ústavní zákon zmocňovací)** (pouze ve slovenském znění uveřejněno v č. 110/1938 Sbírky na straně 1205, účinnost od 17.12.1938). Zmocňoval v prvním článku **prezidenta**, aby na návrh vlády vydával **dekrety s mocí ústavních zákonů**, a to po dobu dvou let od ustanovení sněmu *Slovenskej krajiny*. V druhém článku bylo **vládě** povoleno činit **nařízeními** všechna nutná opatření, i kdyby bylo jinak třeba zákona, s výjimkou změn ústavní listiny. Zmocňovací zákon si zachoval svou platnost i po vzniku Protektorátu, byť byl doplněn nařízeními říšského protektora. Ihned po jeho přijetí dne 16. prosince 1938 **ukončil parlament svoji činnost**, poté již nebyl svolán a další právní normy měly **formu vládních nařízeních**. V polovině ledna 1939 byla **rozpuštěna zemská zastupitelstva** pro české země a pravomoc přešla na **zemské správní komise**. Obdobný proces proběhl na úrovni okresních zastupitelstev, kde docházelo k nahrazování komisemi úředníků. Od února 1939 přecházely pravomoci obcí na **obecní tajemníky**, kteří byly nově ustavováni.

Je zřejmé, že již v období druhé republiky docházelo nejen ohledně určitých skupin obyvatelstva, ale i celkově k odstraňování základních principů, práv a svobod, které zaručoval demokraticko-republikánský systém suverénní ČSR, na ústavní úrovni především ústavní listina z roku 1920.

3. Nová částečná úprava státního občanství

V listopadu 1938 byla sjednána **smlouva o otázkách státního občanství a opce mezi Česko-Slovenskou republikou a Německem** (vyšla pod č. **300/1938 Sb. z. a n.**, uveřejněna v č. 100/1938 na straně 1165, účinnost od 26.11.1938). Tato dohoda modifikovala s ohledem na připojení *sudetoněmeckých* území k Německé říši dřívější úpravu v této oblasti.

Podle úpravy § 1 českoslovenští státní občané, kteří měli 10. října 1938 své bydliště v některé obci připojené nyní k Německé říši (v tzv. *Sudetch*), nabývali s účinkem od uvedeného data **německou státní příslušnost** a pozbývali zároveň československé státní občanství, jestliže a) se narodili před 1. lednem 1910 na území připojeném nyní k Německé říši nebo b) pozbyli německou státní příslušnost dnem 10. ledna 1920 (účinností versailleské smlouvy) nebo c) byli dětmi nebo vnuky osoby, u které je splněna některá z předchozích podmínek nebo d) byly manželkami osob, u kterých byly splněny některé předchozí podmínky. Českoslovenští státní občané **německé národnosti**, kteří měli 10. října 1938 své **bydliště** mimo bývalé československé státní území, nabývali s účinkem od stejného dne německou státní příslušnost a pozbyli zároveň československé státní občanství, jestliže měli 10. října 1938 domovské právo v některé obci připojené k Německé říši. Manželka nenabývala německé státní příslušnosti, jestliže jí nenabýval její manžel.

Dle ustanovení § 2 mohla vláda ČSR do 10. července 1939 žádat, aby osoby německé národnosti, kterým po účinnosti smlouvy dle jejích pravidel zůstala československá státní příslušnost a od 1. ledna 1910 se přistěhovaly na nynější území ČSR, jakož i jejich potomci, opustili Československou republiku ve lhůtě 3 měsíců; tím pozbyly československého státního občanství a německá vláda je byla povinna přijmout na své území. To neplatilo o osobách, které nabyly československého státního občanství po 30. lednu 1933 a až do té doby byly německými nebo rakouskými státními příslušníky (to splňovali zejména **uprchlíci před novým režimem z Německa, včetně Židů**). Německá vláda mohla recipročně ve stejné lhůtě žádat, aby osoby německé národnosti, které podle ustanovení smlouvy zůstaly státními občany ČSR a od 1. ledna 1910 se přistěhovaly na území připojené k Německé říši, jakož i jejich potomci, kteří jsou československými státními občany, opustili Německou říši ve lhůtě 3 měsíců; vláda ČSR byla povinna je přijmout na své území.

Osoby *neněmecké* národnosti, které podle smlouvy nabyly německé státní příslušnosti, mohly dle § 3 do 29. března 1939 zvolit (optovati pro) československé státní občanství. Příslušníci německé národnosti, kteří zůstali československými státními občany, mohli do 29. března 1939 zvolit (optovati pro) pro německou státní příslušnost. To neplatilo pro osoby, které nabyly československého státního občanství po 30. lednu 1933 a až do té doby byly německými nebo rakouskými státními příslušníky (opět především **uprchlíci**).

Smlouvu dále provádělo vládní nařízení č. 301/1938 Sb. z. a n. (uveřejněno v č. 100/1938 Sbírky na straně 1171, účinnost od 26.11.1938).

4. Židovská menšina

Před 30. zářím 1938 se česká veřejnost stavěla k židovskému obyvatelstvu s výjimkou některých programově antisemitských hnutí celkem **příznivě**. Protižidovská vystoupení se objevovala nejvíce na Slovensku, jinak však ČSR fungovala jako tranzitní země pro židovské uprchlíky z Německa a Rakouska po přijetí *norimberských zákonů*. Pohraniční stráž se k emigrantům chovala liberálně, židovské obce organizovaly pomoc (existoval např. **Židovský výbor pro pomoc uprchlíkům z Německa**). V důsledku přílivu uprchlíků ze Sudet (po postoupení Německu se tam počet Židů odhadoval na 30 tisíc, do května 1939 dle německého sčítání lidu klesl na 2,6 tisíce) a německé propagandy se situace začala **postupně měnit**. Ozývaly se hlasy, volající po vystěhování (např. Sokol vydal prohlášení požadující, aby byli přistěhovalci po roce 1914 odsunuti zpět), pohraniční stráž rovněž zpřísnila své kontroly. V roce 1937 vypracovalo ministerstvo vnitra společně s ministerstvem národní obrany plán na přesídlení uprchlíků ze Sudet a Prahy do osmi okresů na Českomoravské vysočině. Po podepsání mnichovské dohody, 1. října 1938 se na neobsazeném území nacházelo asi 5 000 uprchlíků z Německa a Rakouska (další odhady 10-15 000) a 17 000 ze Sudet. Již v tomto období bylo přijato **vládní nařízení č. 257/1938 Sb. z. a n., který se mění zákon ze dne 28. března 1935, č. 52 Sb. z. a n., o pobytu cizinců, a vládní nařízení ze dne 21. května 1937, č. 82 Sb. z. a n., jímž se mění a doplňuje zákon ze dne 13. března 1928, č. 39 Sb. z. a n., o ochraně domácího trhu práce** (uveřejněno v č. 87/1938 Sbírky zákonů na straně 1082, účinnost od 30.10.1938); nařízení nepříznivé pro emigranty na našem území zpříšňovalo podmínky pobytu cizinců požadavkem na nové povolení k pobytu⁶⁰.

Dne 13. prosince 1938 v programovém prohlášení nové vlády její předseda R. Beran uvedl, že postoj *nebude nepřátelský k Židům, kteří zde žijí dlouho a mají kladný vztah ke státu*⁶¹. V důsledku růstu německého vlivu docházelo ke stupňování aktivit fašistických a antisemitských skupin, jako např. Mladé Národní jednoty, ANO, NOF, Vlajky a dalších, které požadovaly definování pojmu *Žid* a zavedení *norimberských zákonů*. Tyto skupiny neměly sice na vládní

⁶⁰ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 282

⁶¹ KÁRNÝ, M. a kol.: Židé – dějiny a kultura, Židovské muzeum v Praze, Praha 1997, strana 55

politiku vliv, přesto již na podzim roku 1938 byli Židé odvoláváni z vedení hospodářských podniků. Sílil totiž tlak ze strany Německa. Již ministr Mastný ujistil Göringa 11. října 1938 jménem vlády, že se bude *vážně zabývat židovským problémem*⁶². Dne 21. ledna 1939 slíbil za stávající vládu opět ministr Chvalkovský představitelům Německa *řešení židovské otázky*. Dne 26. ledna 1939 však Hitler a jeho ministr zahraničí von Ribbentrop vyjádřili nespokojenost s poměry v ČSR. V seznamu požadavků, adresovaných česko-slovenské vládě, je pod číslem 4. *odstranění všech Židů z významných míst, vydání norimberských zákonů a propuštění všech úředníků, kteří se s nimi neslučují*.

Lékaři a advokáti se chtěli v prvních měsících roku 1939 zbavit svých židovských kolegů (a konkurentů). Již 14. října 1938 došlo ministrovi vnitra memorandum, podepsané představiteli ústředí, komor a dalších profesních organizací českých právníků, lékařů, advokátů, notářů a inženýrů. Žádali v něm do budoucna o **úplný zákaz** výkonu povolání lékařských, právnických, technických pro Židy, prozatím o stanovení pravidla **numerus clausus** pro Židy ve svobodných povoláních, v soudcovském stavu a ve veřejné správě⁶³. Dne 15. října 1938 byla v periodiku *Večer* (oficiální deník Mladé národní jednoty⁶⁴) uveřejněna zpráva o schůzi **Jednoty československých advokátů**, která rozhodla o vyloučení některých členů *nekrěstánů*, u nichž bylo zjištěno, že nejsou *národně spolehliví*, a o tom, že jejich členy napříště bude jen tolik Židů, kolik odpovídá jejich zastoupení v obyvatelstvu, protože *advokacie nesmí být ovládána cizím živlem*⁶⁵ (dle stejného zdroje bylo v zemi moravskoslezské 428 českých advokátů a 413 Židů). Dne 26. ledna 1939 zaslal **Všehrad**, spolek česko-slovenských právníků, ministru národní osvěty memorandum, v němž žádal nové řešení *židovské otázky* a uvolnění 58% míst v advokacii pro Čechy a Slováky. Dne 9. března téhož roku také periodikum *Venkov* uveřejnilo zprávu, že valná hromada spolku rozhodla o vyloučení židovských členů⁶⁶.

⁶² IRVING, D.: Göring, nakladatelství Bonus A, s.r.o., Brno 1997, strana 284

⁶³ PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 569

⁶⁴ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 138

⁶⁵ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 127

⁶⁶ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 138

Dne 27. ledna 1939 přijala vláda **usnesení o vyloučení Židů ze státní činné služby**. Poté docházelo k **registraci** osob židovského původu na jednotlivých úřadech, a to na základě výnosů ministerstev. Tak např. v dopise Zemského úřadu v Praze prezídiu ministerstva vnitra ze dne 10. března 1939, nadepsaném *Židovští příslušníci ve státní službě, důstojníci a gážísté mimo služební třídu policejní služby* a vydaném na základě **výnosu prezídia ministerstva vnitra ze dne 19. února 1939 č. 2488**, dotyčný zemský úřad sděloval, že tři úředníci (Kraus, Heller a Lederer) byli prokazatelně židovského původu, přičemž v prvních dvou případech se jednalo o legionáře a třetí již požádal o přeřazení do výslužby. O dalších čtyřech to nebylo známo zcela bezpečně a bylo jim uloženo předložit příslušné výtahy z matrik. Obdobně referovalo prezídium Zemského úřadu v Praze o sestavení výkazů a jmenovitých seznamů a o provedení předběžného šetření podle příslušného oběžníku⁶⁷.

Vláda dále požádala o vlastní návrhy na řešení židovského problému přímo židovské organizace (v lednu 1939 **Nejvyšší radu Svazu židovských náboženských obcí**). Odpovědí bylo memorandum vládě a předsedovi parlamentu, navrhuující **přeškolení Židů a odchod těch, kteří budou mít zájem**. V době trvání *druhé republiky* pak skutečně docházelo i k aktivitám, které měly napomoci vystěhování židovského obyvatelstva z našeho území. Na mezinárodní úrovni například byla uzavřena dohoda o transferu mezi česko-slovenským ministerstvem financí a *Jewish Agency for Palestine* dne 13. ledna 1939, která měla umožnit emigraci více osob židovského původu z republiky, k zabezpečení současného transferu židovského majetku byly využívány zahraniční, např. britské půjčky⁶⁸.

Převážně uprchlíků se týkala **dvě vládní nařízení z 27. ledna 1939**. Obě byla vydána na základě ústavního zákona č. 330/1938 Sb.z. a n..

Prvním z nich bylo **vládní nařízení č. 14/1939 Sb. z. a n., jímž se doplňují předpisy o pobytu cizinců, pokud jsou emigranty** (uveřejněno v č. 9/1939 Sbírky I na straně 39, účinnost od 02.02.1939). Podle ustanovení § 1 odstavce 1 mohl zemský úřad osobám, které neměly česko-slovenské státní občanství, neprokázaly, že jsou Čechy, Slováky nebo Podkarpatorusy podle přezkoumatelných znaků (např. národnost, účast na sčítání lidu roku 1930) a zdržovaly se na území ČSR, aby se vyhnuly nepříznivým důsledkům opatření, která by je postihla při

⁶⁷ Fotodokumentace z archívu Židovského muzea v Praze.

⁶⁸ GEBHART, J., KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XV. (1938 – 1945), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl 2006, strana 124

návratu na území jejich domovského státu nebo státu jejich dřívějšího pobytu, tedy jsou po naplnění uvedených znaků **emigranty, přikázat opustit území ČSR** v přiměřené lhůtě jednoho až šesti měsíců. Zemský úřad mohl dále uložit dočasná omezení, týkající se zejména hlášení a místa pobytu, což posuzoval podle své volné úvahy. Doručením příkazu **zanikla platnost povolení k pobytu** podle zákona č. 52/1935 Sb. z. a n.. Porušení bylo možno postihnout pokutou do 100 000 K nebo vězením do šesti měsíců.

Druhé bylo **vládní nařízení č. 15/1939 Sb. z. a n.o přezkoumání česko-slovenského státního občanství některých osob** (uveřejněno v č. 9/1939 Sbírky I na straně 42, účinnost od 02.02.1939). V ustanovení § 1 odst.1 bylo stanoveno, že **přezkoumání podléhalo** česko-slovenské státní **občanství osob**, které nabyly udělením (naturalizací) po dni 1.listopadu 1918, nebo měly dne 1. ledna 1938 nebo později své bydliště v některé obci na území připojeném po dni 30. září 1938 k sousedním státům, nebo občanství nabyly po dni 1.listopadu 1918 nebo ho nabyly po účinnosti tohoto nařízení sňatkem, jestliže jejich manželství bylo nebo mělo být rozloučeno, nebo které je od osob splňujících uvedené podmínky odvozeno. Výjimku obsahoval druhý odstavec. Osoby spadající do některé kategorie dle odstavce 1 byly povinny se do 30. dubna 1939 **přihlásit** u zemského úřadu. Pokud přihlášku nepodaly včas, **pozbyly státního občanství** dnem následujícím po uplynutí příslušné lhůty (došlo tedy k prekuzi). Na osoby, jímž bylo státní občanství na základě přihlášky potvrzeno, se hledělo jako na česko-slovenské státní občany (§ 4). Odmítnutí potvrzení znamenalo ztrátu občanství dnem doručení výměru (§ 5). Dne 10.února 1939 bylo ještě vydáno **vládní nařízení č. 34/1939 Sb.z. a n., kterým se stanoví některé podrobnosti k vládnímu nařízení č. 15/1939 Sb.z. a n.** (uveřejněno v č. 14/1939 Sbírky I na straně 33, účinnost od 17.02.1939).

Dne 16. února 1939 schválila programová komise **Strany národní jednoty**⁶⁹ program, který nastoloval stavovský systém fašistického vzoru a Židé zde byli pokládáni za **zvláštní národ**, jehož postavení bude upraveno zákonem, měli být vyloučeni z působení ve státní a veřejné

⁶⁹ **Strana národní jednoty** - česká pravicová politická strana v období pomnichovské republiky, vytvořená v listopadu roku 1938 sloučením dosavadních českých pravicových stran a větší části národně sociální strany. Vedoucí roli v ní hráli představitelé bývalé agrární strany v čele s R. Beranem. Strana národní jednoty byla spíše nositelkou fašizačních tendencí, kapitulantství a politiky úzké spolupráce ČR s nacistickým Německem. Po 15.3.1939 byla rozpuštěna, ale stala se základem protektorátního Národního souručenství.

správě v místech, kde by *mohli mít vliv na duševní a fyzickou kulturu národa*.⁷⁰ Protižidovské zaměření se projevilo v dokumentu *Zásady kulturní politiky Strany národní jednoty*⁷¹.

Nová nařízení o státních zaměstnancích židovského původu připravila o zaměstnání asi 1.000 osob. Židovští lékaři byli vyzváni, aby se vzdali svých míst v nemocnicích. České sportovní kluby vylučovaly židovské členy. Na pražské německé univerzitě bylo penzionováno 45 židovských profesorů⁷².

Dá se předpokládat, že vydání mnohem většího počtu právních předpisů, týkajících se postavení židovského obyvatelstva, zabránilo relativně krátké trvání druhé republiky, přesto již tyto kroky předznamenaly směr, kterým se posléze ubírala protektorátní právní úprava v této oblasti, šlo o určitou přípravu. Již v období druhé republiky do března 1939 se ovšem hovoří o **vystěhování 20 tisíc Židů z českých zemí**⁷³.

⁷⁰ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 136

⁷¹ GEBHART, J., KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XV. (1938 – 1945), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl 2006, strana 144

⁷² BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 136

⁷³ *historie.cs* z 04.09.2008

VI. PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA

1. Vznik

Konečné obsazení celého českého prostoru bylo nejvyššími německými místy již plánováno dlouhodobě, jedním z praktických důvodů byla jasná nedostatečnost anexe Sudet pro další vojenské, politické a hospodářské plány Německa (směrnice Hitlera *Erledigung Rest Tschechi*⁷⁴ z 21. října 1938, Keitelův dodatek ze 17. prosince 1938⁷⁵). Vojenské organizační přípravy byly rovněž zahájeny ve značném předstihu před následujícími událostmi⁷⁶.

Dne 14. března 1939 prezident JUDr. Emil Hácha s doprovodem (mj. ministr zahraničních věcí dr. František Chvalkovský) přijel ve 22.40 hodin do Berlína, kde byl informován o chystané okupaci českých zemí a vytvoření útvaru zcela závislého na Německu. Již předtím zde byl při návštěvě Tisa vyhlášen *Slovenský štát*. Pod dojmem výhrůžek, týkajících se kupříkladu bombardování Prahy a zničení českých měst, po značném psychickém nátlaku⁷⁷ Hácha následující den ráno podepsal spolu s Chvalkovským dokument, v němž *vložil osud českého národa do rukou Vůdce*. Prezident Hácha tak učinil přesto, že ústavní listina z roku 1920 ho neopravňovala v rámci jeho pravomocí ke vzdání se státní suverenity. Jednalo se o akt bez mezinárodně-právních následků, o úkon **nicotný** z pohledu tehdy platného práva (zejména ústavní listina z roku 1920, její § 64 a § 65)⁷⁸. Dále byly podepsány *kapitulační* podmínky dle požadavků německého vojenského velení⁷⁹.

⁷⁴ Německy *Vyřízení zbytku Česka*.

⁷⁵ MARŠÁLEK, P.: *Protektorát Čechy a Morava*, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 13

⁷⁶ MARŠÁLEK, P.: *Protektorát Čechy a Morava*, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 14

⁷⁷ Zde pokládám svým vyzněním za poněkud příliš kritický popis událostí provedený H. Petrův (PETRŮV, H.: *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941)*, Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 7-10); autorka se omezuje na uvádění zapsaných výroků JUDr. Háchy, aniž by zohlednila další okolnosti jednání, týkající se jak nátlaku německých účastníků, tak zdravotního stavu samotného Háchy, kterého měl při jednání a jeho vzdoru postihnout i srdeční záchvat (viz. například článek *Chcete zničit Prahu? ptal se Göring Háchy* autora J. Gazdíka v deníku *Mladá fronta DNES* z 15.03.2007, kde je mj. zmiňován grafologický rozbor prezidentových podpisů pod oběma kapitulačními protokoly a poskytnuty fotografie těchto podpisů).

⁷⁸ K otázce právní nicotnosti aktu blíže viz. MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 463

⁷⁹ MARŠÁLEK, P.: *Protektorát Čechy a Morava*, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 14

Ještě téhož dne následovalo Hitlerovo provolání k Němcům o zániku Česko-Slovenska a rozhlasové pokyny pro obyvatelstvo Čech a Moravy o kontinuitě veřejné správy a hospodářského života a o provizorních pravomocích německých vojenských úřadů⁸⁰.

Ihned 16. března 1939 po utajeném příjezdu Hitlera se spolupracovníky do Prahy byl vydán **Výnos⁸¹ Vůdce a říšského kancléře o Protektorátu Čechy a Morava**. Označení za *protektorát* bylo poněkud nepřesné a záměrně zkreslující, lépe by se hodil výraz *vazalský stát*⁸². V preambuli, jejímž autorem byl sám Hitler, byly české země označeny za *část životního prostoru německého národa* s konstatováním neúspěchu ČSR v úsilí o rozumné soužití různých národních skupin. Zásah Německa byl prohlášen za nezbytný jak z hlediska klidu a bezpečnosti Říše, tak z hlediska obecného blaha a míru. Části bývalé Česko-Slovenské republiky, obsazené německými oddíly, náležely podle článku 1 odstavce 1 k území Velkoněmecké říše a vstoupily jako protektorát pod její ochranu. Další články upravily postavení obyvatel, autonomní správu, úřad říšského protektora a jeho podstatné pravomoci včetně možnosti podání námitek proti zákonům, nařízením a jiným právním předpisům, jakož i správním opatřením a právoplatným soudním rozsudkům, vztah k Říši a legislativu. Výnos byl přečten v rozhlase, vydán v německém říšském zákoníku I, č. 47, ve Věstníku pro Čechy a Moravu č. 2 z 21. března, ve Sbírce zákonů a nařízení roku 1939 pod **č. 75/1939** (uveřejněno v č. 28/1939 Sbírky na straně 373, účinnost od 16.03.1939) a v Úředním listě č. 65 ze 17. března 1939. K provedení výnosu bylo v Berlíně u ministerstva vnitra zřízeno tzv. **Ústřední místo**, s nímž musely říšské úřady konzultovat každé opatření týkající se Protektorátu. Koncepce výnosu

⁸⁰ Opatření k zajištění veřejného pořádku a dodržování zákonů jsou považována za povinnost *okupanta* v případě okupace dle článku 43 řádu pozemní války z roku 1907 jako kodifikaci obyčejové normy. PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 16

⁸¹ Neobvyklá forma **výnosu** (*Erlass*) se v Německu zpravidla používala spíše pro individuální právní akty vyplývající z dřívějších oprávnění říšského prezidenta (prominutí, trestu, amnestie atp.). Jiná území (Rakousko, Gdaňsk) byla k Německu připojena zákony. PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 11.

⁸² Podrobný výklad k historickému původu a výskytu názvu *protektorát*, srovnání se situací v českých zemích a poukaz na jistou obsahovou podobnost českého modelu a jeho zřizovacího výnosu s protektorátní smlouvou mezi Francií a tuniským *bejem* z roku 1881 podává celá řada autorů odborné literatury; například KADLECOVÁ, M.: Dějiny Československého státu a práva (1918-1945), Doplněk Brno, 1992, strana 110, MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 464, PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 18 – 22, zde uváděná dobová pojednání (samotný Hitler o odvození svrchovanosti od Říše, sekretář dr. Stuckart podobně o odvození vládní moci od Říše, český právník dr. Hoffmann o státním útvaru s vnitrostátní i mezinárodní subjektivitou, český právník J. Pužman o univerzálním nástupci ČSR s vnitřní suverenitou, navenek však součástí Říše, L. Svatuška o formě blízké spolkovému státu atd.).

byla připravena již delší dobu před vydáním zřejmě sekretářem dr. Stuckartem a prosadila se před jinými plány⁸³.

Pro nedostatek řešení dílčích otázek (ustavení vlády protektorátu atd.) zůstala fakticky v platnosti některá pravidla a zvyklosti plynoucí z ústavněprávní úpravy druhé republiky, případně ještě starší.

V mezinárodních vztazích se Německo prohlásilo za *univerzálního sukcesora* s výjimkou československého státního dluhu. Protektorát neměl vlastní armádu (**vládní nařízení č. 317/1939 Sb. z. a n.**, uveřejněno v č. 111/1939 Sbírký na straně 933, účinnost od 28.12.1939), pouze tzv. *vládní vojsko* k udržování vnitřní bezpečnosti a pořádku.

Správu zajišťovaly dvě soustavy orgánů, a to **autonomní** a **říšské úřady** (orgány autonomní správy a říšské orgány, prvním nadřazené).

2. Správní soustava

Správní soustava v Protektorátu byla průběžně uzpůsobována německým zájmům. Přes formální autonomii **rozhodovaly fakticky říšské orgány**, zejména vrcholná pozice **říšského protektora**, v pozdějším období dochází i v autonomní správě k přímému dosazování německých úředníků s rozhodujícími pravomocemi.

Působení správních orgánů mělo zároveň velký význam pro normotvorbu v Protektorátu. Obdobně jako v samotném Německu byla *zmocněním* narušena tradiční dělba moci tak, že došlo potlačení její složky zákonodárné reprezentované zastupitelskými sbory a její pravomoci včetně normotvorby přejala moc výkonná, reprezentovaná právě správní soustavou. Tento proces byl plně v souladu s nacionálně socialistickou práвовědou, neboť ta označovala za pramen veškerého práva *ducha národa* a *duši rasy* skrze Vůdce, nikoli lid, od něhož se odvozuje moc a právo při klasické dělbě moci.

Autonomní správa

Protektorátní autonomní správa navazovala na systém druhé republiky.

⁸³ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 16

Podle třetího článku Výnosu byl Protektorát autonomní a spravoval se sám, výsostná práva však vykonával *ve shodě s politickými, vojenskými a hospodářskými potřebami Říše*. Tato práva byla naplňována vlastními orgány a vlastními úřady s vlastními úředníky. Jednalo se tedy o autonomii **omezenou a formální**.

Národní shromáždění bylo 21. března 1939 rozpuštěno, náhradní volby do 60 dní nebyly provedeny a shromáždění bylo nahrazeno **Výborem Národního souručenství**, označeným za *jediné politické sdružení českého národa* (prakticky však mělo jí jen o poradní orgán vlády). Členy výboru jmenoval prezident. K suspendování moci parlamentu a k přenesení moci zákonodárné na moc výkonnou došlo již **ústavním zmocňovacím zákonem z 15. prosince 1938**.

Hlavou protektorátní autonomní správy byl **státní prezident** JUDr. Emil Hácha. Formální představitel českých zemí však podle článku čtvrtého Výnosu potřeboval pro výkon svého úřadu *důvěru Vůdce a říšského kancléře*. To poskytovalo prostor zejména pro ingerenci říšského protektora jako zástupce říšských zájmů (článek pátý Výnosu).

Nejvyšší stupeň výkonné moci fakticky představovala **protektorátní vláda**. Členy vlády musel potvrdit říšský protektor a i v dalších záležitostech mohl do její činnosti významně zasahovat (byla mj. povinna předkládat mu protokoly z jednání). R. Berana vystřídal ve funkci předsedy vlády v dubnu 1939 generál Alois Eliáš. Po jeho zatčení se předsedou vlády stal *aktivista* dr. Jaroslav Krejčí. Postupně docházelo ke změnám kabinetu, kdy počet ministerstev byl zúžen o ministerstva obrany a zahraničních věcí a kdy se členy vlády stávali více nejbližší spolupracovníci Němců, jako ministr školství a lidové osvěty a předseda **Kuratoria pro výchovu mládeže** Emanuel Moravec nebo dr. Richard Bienert, pozdější předseda vlády.⁸⁴

Ve sféře všeobecné správy vyvíjely činnost zejména **ministerstvo vnitra, zemské a okresní úřady**.

⁸⁴ Od vzniku Protektorátu se představitelé českého veřejného života řídili myšlenkou *zachování existence českého národa*, podle které jen spolupráci v nejnižší možné míře, a nikoli zbytečným hazardováním bylo možno uchránit národ před zničením v těžkém období. Tato tendence byla zřetelně obsažena ve slovech např. dr. J. Nestávala, krajského vedoucího Národního souručenství, v rozhlase v srpnu 1939, kde uvedl, že je třeba zasadit se o *převedení národa jako ničím a nikým neporušeného celku do normálních poměrů a velkém boji o udržení předpokladů k zachování národní existence*. Obdobně se vyjadřovali JUDr. Hácha a Hrubý na 1. schůzi Národního souručenství. Přes tento oficiální postoj se mnozí Češi účastnili odboje (gen. Eliáš byl popraven za spolupráci s hnutím odporu).

Ministerstvo vnitra ztratilo část agendy převzetím důležitých složek policie do vlastní říšské správy, na druhé straně k jejímu rozšíření došlo pověřením organizací a výkonem kontroly nad dodržováním pravidel přidělového systému v rámci řízeného válečného hospodářství.

Také soustava **zemských a okresních úřadů** byla reorganizována pro co nejlepší přizpůsobení správě říšské (včetně územního uspořádání a vnitřního členění). Vedoucí místa byla záměrně obsazována německými úředníky.

Autonomní správa zahrnovala kromě všeobecné správy rovněž množství specializovaných, *oborových* správních orgánů. Říšská místa si však vyhradila působnost v těch oblastech, které Němci považovali pro své záměry za klíčové (zejména kultura a školství jako cesta ke snadnější germanizaci).

Změny v soustavě **autonomních soudů** se projevily zejména faktickým ukončením činnosti Ústavního soudu v květnu 1939, omezeným fungováním Nejvyššího správního soudu a změnami v obvodech a sídlech řádných soudů. Využitím práva námitek za strany protektora u vlády protektorátu (pátý článek Výnosu) dále docházelo k převzetí věcí v působnosti těchto soudů německým soudem. Právoplatný rozsudek autonomního soudu (i starší z doby republiky) mohl být v takovém případě nahrazen rozhodnutím německého soudu.

V rámci **územní samosprávy** lze hovořit o potlačení prvku zastupitelské demokracie, vzrůstu významu výkonných složek a o germanizaci.

U veškeré správy docházelo i přes formální dvojjazyčnost k potlačování češtiny, čímž se autonomní místa přibližovala správě říšské, jednající výhradně v němčině.

Říšské orgány v Protektorátu

V období od 15. března do 15. dubna 1939 bylo území Protektorátu dočasně pod tzv. *vojenskou správou* (obsazování území však bylo zahájeno dne 14. března 1939 na Ostravsku⁸⁵). Hitler svěřil svým rozkazem výkonnou moc vrchnímu veliteli zasahujících jednotek generálu

⁸⁵ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 15

von Brauchitschowi a ten ji dále přenesl na jeho podřízené⁸⁶. Cílem bylo **zajištění kontinuity** výkonu veřejné správy a hospodářství, klidu a pořádku, na druhé straně potlačení jakéhokoli odporu. Pro kvalifikovaný výkon správní působnosti byly vojenským složkám přiděleny civilní správní složky v trojstupňové soustavě s nejnižší úrovní v tzv. **oberlandrátech**⁸⁷ (ORL, v předpisech i jinde bývá překládáno jako **vrchní zemský rada**). Přijatá **opatření v období vojenské správy** je možné rozdělit do několika skupin: 1) pacifikační (například zákaz nočního vycházení, první vlna zatýkání); 2) stabilizační (například omezení dispozic s majetkem a opatření proti výkyvům v hospodářství); 3) unifikační (například zavedení jízdy vpravo a úředních řečí české a německé; 4) kořistnické (například stanovení nevýhodného měnového poměru, hlavně také počínající *arizace* židovského majetku⁸⁸). Vojenská správa založila posléze zachovaný systém **dvojkolejnosti veřejné správy** v říšské a autonomní rovině.

Po skončení vojenské správy se vytvořila **dvojstupňová soustava říšské všeobecné správy** a množství zvláštních *míst* říšské správy.

Hitlerův Výnos z 16. března 1939 stanovil v prvním odstavci pátého článku, že Vůdce jmenoval jako zastávce říšských zájmů **říšského protektora** se sídlem v Praze. Ten měl jako zástupce Vůdce a zmocněnec říšské vlády pečovat, aby bylo dbáno zadaných politických směrnic, aby došlo k přizpůsobení celkové situace a vývoje v Protektorátu německým zájmům. Dále měl významné legislativní pravomoci.

Úprava postavení **říšského protektora** byla dále doplněna **nařízením říšského ministra vnitra ze dne 22. března 1939** č. RP09/39 (Říšský zákoník I, s. 1039, uveřejněno v č. 6/1939 Věstníku na straně 32, účinnost od 22.03.1939). Podle něj se jednalo o **jediného (nejvyššího) reprezentanta Vůdce a říšské vlády** v Protektorátu (*Oberste Reichsbehörde*). Podléhal přímo Vůdci, nikoli např. říšským ministerstvům, a dostával od něj pokyny. Vytvořením právního a organizačního rámce pro dosazení protektora byl pověřen říšský ministr vnitra a pro podporu činnosti protektora došlo na tomto ministerstvu ke zřízení Ústředního místa, jak již bylo uvedeno. Dále bylo pro jeho postavení důležité **nařízení Ministerské rady pro obranu Říše o vybudování správy a Německé bezpečnostní policie v Protektorátu Čechy a Morava** č. RP26/39 ze dne 1. září 1939 (Říšský zák. I., str. 1681, uveřejněno v č. 19/1939 Věst-

⁸⁶ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 45

⁸⁷ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 46

⁸⁸ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 46

níku na straně 126, účinnost od 01.09.1939), upevňující výlučnost jeho pozice v Protektorátu; svěřené pravomoci ohledně opatření k zachování bezpečnosti a pořádku mimo meze jinak pro to stanovené mohl dokonce přenést.

Říšský protektor byl **hlavou okupační správy** s významným vlivem na činnost autonomních orgánů (byly podřízeny jeho dozoru). Významně kontroloval i přímý vliv německé říšské správy na Protektorát⁸⁹.

Prvním říšským protektorem se stal od 18. března 1939 bývalý ministr zahraničních věcí Konstantin von Neurath jako osoba údajně známá v anglosaském světě, působící uklidňujícím dojmem⁹⁰. Faktický výkon funkce započal až po skončení úvodní vojenské správy. Ve funkci Neurath zůstal formálně až do srpna 1943, fakticky ho však Hitler v září 1941 poslal na *dlouhodobou dovolenou*, z níž se již neměl vrátit. Zastupujícím říšským protektorem se stal **Reinhard Heydrich**, jeden z vůdčích činitelů SS a vedoucí SD. Po jeho násilné smrti v květnu 1942 rukou parašutistů byl do téže funkce ustaven K. Dalugee a od srpna 1943 působil jako poslední říšský protektor W. Frick.

Zástupcem ve vedení Úřadu říšského protektora se stal **státní tajemník**, kterým byl jako *odborník na českou otázku* sudetský Němec **K. H. Frank**. Dalším *vůdcem* správy a zástupcem byl **státní podtajemník**. V srpnu 1943 vznikl nový úřad **německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu** v čele s Frankem. Tento úřad získal všechny rozhodující pravomoci říšského protektora včetně normotvorné. Význam hodnosti protektora upadl a stal se více méně reprezentativním postem.

Místní říšská správa byla zabezpečována zejména prostřednictvím již z období vojenské správy zachovaných oberlandratů, tvořících původně 36 a později jen 8 správních obvodů. Jejich postavení bylo oficiálně upraveno až dodatečně již zmíněným **nařízením o vybudování správy** (i když pravomoci jim přiznávalo například už **nařízení říšského protektora o židovském majetku č. RP14/39 ze dne 21. června 1939** (uveřejněno v č. 6/1939 Věstníku na straně 45, účinnost od 22.06.1939, publikováno po úvodním článku v novinách *Der neue Tag*⁹¹, dále také jen **nařízením o židovském majetku**). Vykonávali správní moc v územním

⁸⁹ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 49

⁹⁰ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 28

⁹¹ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 59

rozsahu svého obvodu s výjimkou branné moci a soudnictví a zároveň dozor nad činností správy autonomní.

Dalšími *místy* říšské správy byli četné úřady, služebny, korporace a pověřenci, německý policejně bezpečnostní aparát včetně Německé bezpečnostní policie dle **nařízení o vybudování správy**, německá advokátní komora v Praze atd..

V protektorátu působila i celistvá **německá soudní soustava**. Po období vojenské správy a činnosti vojenských a čtyř zvláštních soudů byla na základě **třech nařízeních ze dne 14. dubna 1939** (č. RP32/39, RP33/39, RP34/39) vybudována trojstupňová soustava řádných německých soudů s působností pro německé statní příslušníky a v omezeném rozsahu i pro ostatní obyvatel protektorátu. K nim postupně přibýly i soudy další⁹².

3. Správní reformy v Protektorátu

Popsaný model **dvoukolejnosti** protektorátní správy byl nejméně ve svém faktickém rozměru pokládán německým vedením za neuspokojivý pro zvýšené potřeby válečného úsilí. Proto bylo rozhodnuto o **správní reformě**, jejímž provedením byl pověřen Heydrich a která proběhla v letech 1942 až 1943⁹³.

V průběhu roku 1942 vyšlo množství reformních předpisů⁹⁴. Opatření zamezila fungování protektorátní vlády jako sborového orgánu, znamenala přenesení činností na konkrétní ministry, došlo k provedení změn ministerstev (zejména likvidace resortů veřejných prací, sociální a zdravotní správy, zřízení **úřadu lidové osvěty**) a jejich kompetencí. Nová vláda jmenovaná dne 19. ledna 1942 plně vyhovovala zájmům Němců. Navíc každý ministr k sobě dostal přiděleného **německého generálního zástupce**, který mohl fakticky sám pravomoci ministra převzít a vykonávat. Tímto způsobem se vrcholné autonomní úřady fakticky stávaly úřady německými. Mezi nově zřízenými institucemi je třeba zmínit **Kuratorium pro výchovu mládeže**.

V **druhé fázi** reformy probíhající od poloviny května 1942 Heydrich novými nařízeními zamýšlel zbavit okupační úřady části agendy a přenést ji na ovládané autonomní úřady. Oku-

⁹² MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 56

⁹³ MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 469

⁹⁴ MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002, strana 67

pační úřady tak měly správu **spíše řídit než vykonávat** tam, kde takové přenesení bylo možné a účelné. Záměr byl realizován po jeho smrti přenesením části agendy protektora a oberlandrátů na zemské úřady. Reformy se však dotkly dalších úřadů všeobecné a zvláštní správy, jejich věcné i místní působnosti.

Třetí fáze reformy sledovala přizpůsobení uspořádání protektorova úřadu novému složení protektorátních ministerstev. Tímto posledním krokem na začátku roku 1943 bylo reformní úsilí relativně úspěšně završeno, výsledkem byla vyšší efektivita a personální úspory v rámci správního aparátu.

Po vyhlášení doktríny tzv. *totální války* následovaly i v Protektorátu další změny v uspořádání správních orgánů. První etapu zahájilo vydání **vládního nařízení č. 314/1943 Sb. z. a n., o zjednodušení veřejné správy**, ze dne 9. prosince 1943 (uveřejněno v č. 151/1943 Sbírký na straně 1497, účinnost k 1. lednu 1944). Tento předpis přenášel správní agendu mezi úřady, zjednodušil příslušnost úřadů i správní řízení. Součástí bylo obsáhlé zmocnění pro ministry a další úředníky.

Veškeré navazující akty byly rovněž podřízeny potřebě maximálního výkonu protektorátního hospodářství a vyloučení nežádoucích prostojů na úrovni skupiny i jednotlivě, zjednodušení správního aparátu a využití uvolněných kapacit.

4. Protektorátní právní řád a německé právo

Na území Protektorátu působily v podstatě **tři právní systémy: původní české, říšskoněmecké a autonomní** právní předpisy. V rámci druhé skupiny lze rozlišovat mezi normami, pocházejícími od německého zákonodárce a platnými **na území celé Říše**, a předpisy vydávanými okupačními orgány v čele s říšským protektorem **pouze pro území Protektorátu**.

I právní předpisy v Protektorátu a jejich vydávání prodělalo určitý vývoj, který by se dal charakterizovat **třemi fázemi**: úvodním obdobím tzv. *vojenské správy*, obdobím od nástupu protektora Neuratha do úřadu do vyhlášení *totální války* v roce 1943, kdy byl následován německý model a likvidována autonomie, a období do konce války, kdy pod vlivem válečného vývoje docházelo k zjednodušování prakticky všech institucí a postupů.

České normy

V první řadě platilo **původní české právo**. Podle dvanáctého článku Výnosu právo platné v Čechách a na Moravě zůstalo v účinnosti, pokud neodporovalo *smyslu převzetí ochrany Německou říší*. Normotvorba vlády a zemských úřadů v období vojenské správy vyžadovala schválení od šéfů civilní správy. Navazující Hitlerovo **nařízení o právu vydávati právní předpisy v Protektorátu Čechy a Morava** č. RP12/39 ze dne 7. června 1939 (Říšský zákoník I, str. 1039, uveřejněno v č. 6/1939 Věstníku na straně 37, účinnost od 07.06.1939) vyhradilo určující roli **říšskému protektorovi**.

Problematické ve vztahu k původnímu právu však bylo už samotné **zřízení Protektorátu**. Okupací německou armádou nedošlo k zániku ústavní listiny ČSR ze dne 29. února 1920, pouze k *suspenzi* její použitelnosti. Určité principy a části ústavní listiny se staly zcela nepoužitelnými. Konkrétně byl deklarovaný princip demokracie nahrazen **autoritativním principem**, spravedlivý řád byl zaměněn za **princip diskriminační**. Svrchovanost lidu se změnil na **princip vůdcovský** a ideu **národního společenství**. Narušena byla forma demokratické republiky a její územní jednotnost a nedílnost. Zcela popřena a porušována byla ustanovení hlavy páté ústavní listiny o právech a svobodách, jakož i povinnostech občanských, a hlavy šesté o ochraně menšin národnostních, náboženských a rasových.

Říšskoněmecké právo

Jak již bylo uvedeno, část obyvatel českých zemí se zřízením Protektorátu stala přímo **německými státními příslušníky** nebo **říšskými občany** (druhý článek Výnosu). Na tuto skupinu osob se v plné míře vztahoval říšskoněmecký právní řád. Článek 11 odstavec 1 Výnosu umožnil Říši vydávat právní předpisy platné pro české země, pokud to vyžadoval *společný zájem* (původní koncepce totiž byla naopak taková, že říšské úřady s výjimkou případů taxativně vypočtených neměly mít na území Protektorátu přímou působnost).

Platnost německých norem obecně na území Čech a Moravy řešilo **nařízení říšského ministra vnitra o právních předpisech Říše pro území Protektorátu Čechy a Morava** č. RP08/39 ze dne 3. dubna 1939 (uveřejněno v č. 5/1939 Věstníku na straně 27, zpětná účinnost od 16.03.1939). Nařízení, vydané ku provedení článku 11 odstavce 1 Výnosu, určilo, že práv-

ní předpisy Říše byly pro území Protektorátu platné *jen tehdy, pokud to vyplývalo z jejich obsahu nebo tak výslovně stanovily* (§ 1). § 2 odstavec 2 prohlásil Sbírku nařízení pro Čechy a Moravu za říšský úřední list. Dle pravidel nařízení došlo např. v roce 1941 k publikaci více nařízení vykonávajících *norimberské zákony* i těchto zákonů samotných ve Věstníku říšského protektora.

Legislativa v Německu byla vybudována na **vůdcovském principu**. Oprávnění k vydávání právních předpisů s platností pro celou Říši včetně Protektorátu byli Vůdce zároveň i jako říšský kancléř, říšská vláda, **Ministerská rada pro obranu Říše** zřízená **výnosem z 30. srpna 1939** a říšští ministři.

Vůdce mohl provést jakoukoli právní úpravu v jakékoli formě, prakticky vydával vlastní **výnosy** při výkonu ústavních oprávnění jako hlavy státu a **nařízení** k suplování kompetencí příslušného říšského ministra, zákony za formálního spolupůsobení příslušného orgánu. Pro Protektorát byly nejdůležitější výnosy. Obsahově nebyly předpisy vydané přímo Hitlerem příliš rozsáhlé, byly spíše úsporné a poskytovaly velký prostor prováděcím předpisům a výkladu. Od Vůdce a jeho zákonodárné moci se odvozovala legislativní činnost ostatních složek německé moci. Formou předpisů rady a jednotlivých **ministrů** byla **nařízení**. Pro Protektorát byla v této oblasti důležitá zejména působnost **říšského ministra vnitra**.

Zmocnění k vydávání říšských norem pouze pro *Protektorát* byli **říšský protektor**, dále **oberlandráty** (*Oberlandrate*) a jiné říšské úřady (služebny, korporace, pověřenci, přechodně i představitelé vojenské správy atd.).

Normotvorba říšských orgánů v Protektorátu

V období tzv. *vojenské správy* vydávaly právní předpisy (nařízení a vyhlášky) **vojenské okupační složky**, konkrétně vrchní velitel německé armády a šéfové civilní správy. Roztříštěná byla publikační praxe u těchto předpisů.

Po jmenování říšského protektora došlo k přesunu v normotvorné působnosti. Článek 5 odstavec 4 Výnosu svěřil říšskému protektorovi subsidiární oprávnění být informován o všech opatřeních vlády a udílet jí rady. Mohl podat námitky proti opatřením, která byla s to poškodit Říši, a bylo-li nebezpečí z prodlení, vydat nařízení nutná ve společném zájmu. Podle odstavce

5 dotyčného článku se muselo od vyhlášení zákonů, nařízení a jiných právních předpisů, jakož i od výkonu správních opatření a právoplatných soudních rozhodnutí upustit, jestliže proti nim podal **námitky**.

Kompetence protektora v této oblasti dále rozšířilo již zmíněné říšské **nařízení o právu vydávat právní předpisy v Protektorátu Čechy a Morava**. Podle § 1 odstavce 1 mohl říšský protektor nařízeními měnit autonomní právo, pokud to vyžaduje společný zájem, rušit autonomní právní normy i z období před vznikem Protektorátu. Odstavec 2 mu umožňoval vydávat právní předpisy všeho druhu, hrozilo-li nebezpečí z prodlení. Tyto normy se na základě § 4 vyhlášovaly ve **Věstníku nařízení pro Čechy a Moravu** (Věstníku říšského protektora, Věstníku) a vymykaly se přezkumu soudů a správních úřadů autonomní správy.

Samotný Věstník byl zřízen již **vyhláškou o Věstníku pro Čechy a Moravu ze dne 15. března 1939**. Podle ní se právní předpisy a nařízení všeobecného druhu, které byly vyhlášeny v územích postavených pod ochranu německé *branné moci* na základě příkazu Vůdce a říšského kancléře, vyhlášovaly ve Věstníku pro Čechy a Moravu. Pod datem 15.3. byl podepsán vrchní velitel Německé armády von Brauchitsch.

Za dobu existence Protektorátu vzešlo z normotvorné činnosti říšského protektora mnoho právních předpisů, upravujících většinu oblastí protektorátního života.

V třetí fázi vývoje normotvorby v protektorátu převzal k 20. srpnu 1943 dosavadní normativní pravomoci protektora nově ustanovený německý státní ministr pro Čechy a Moravu Frank. Nařízení a vyhlášky byly dále publikovány ve **Věstníku nařízení německého státního ministra**.

Ostatní říšské orgány byly v rámci normotvorby reprezentovány ve dvou úrovních jednak místy vydávajícími předpisy s celoprotektorátní působností (zejména vrcholné články různých odvětví vlastní říšské správy, popř. pověřenci u centrálních autonomních institucí), jednak orgány místně příslušnými (zejména oberlandráty).

Autonomní normotvorba

V Protektorátu vykonával autonomní normotvornou pravomoc **státní prezident, protektorátní vláda**, jednotliví **ministři**, na místní úrovni **zemské a okresní úřady**.

Orgánům autonomní správy, tedy státnímu prezidentovi, vládě a jednotlivým ministrům, příslušela legislativní pravomoc na základě dosud platného zmocňovacího zákona.

Tento ústavní zákon měl sice časově omezenou platnost, byl však nařízeními protektora (již tedy nikoli autonomními předpisy) pozměňován a jeho platnost prodlužována. První bylo **nařízení prodlužující a pozměňující některá ustanovení ústavního zákona ze dne 15.12.1938 č. 330/1938 Sb. z. a n. (úst. zákona zmocňovacího) ze dne 12.12.1940**. Ustanovení § 1 odstavce 1 prodloužilo zmocnění vlády k přijímání nutných opatření. Nařízení vlády podle věty prvé zmíněného ústavního zákona vyžadovala souhlas státního prezidenta, který je spolupodepisoval. V rámci vládních nařízení bylo možno měnit nebo rušit autonomní právní předpisy. Další **nařízení** s obdobným účinkem pocházelo **z 27. února 1942**. Vládní nařízení nadále podepisovali státní prezident, předseda vlády a příslušný ministr.

Státní prezident přes své zmocnění k vydávání **dekretů** o síle ústavního zákona toto oprávnění nevyužíval a iniciativu přenechával protektorátní vládě, popřípadě jednotlivým ministrům.

Přes značná omezení normotvorné pravomoci autonomních orgánů ze strany německých úřadů přijala protektorátní vláda a jednotlivá ministerstva velké množství **nařízení a vyhlášek**. Vše ovšem probíhalo za kontroly říšského protektora a jím řízených složek.

Kontrola říšských míst (zejména oberlandrátů) podléhala i normotvorba místních úřadů.

5. Struktura obyvatelstva v Protektorátu

V důsledku vytvoření Protektorátu se na území Čech a Moravy obyvatelstvo dělilo na **dvě skupiny s rozdílným právním postavením**.

Obyvatelé Protektorátu, kteří byli **příslušníky německého národa**, se stali německými státními příslušníky a popřípadě říšskými občany, pokud splňovali podmínky **zákonu o říšských**

občanech z 15. září 1935. Toto zahrnutí umožnil Výnos (jeho druhý článek) a dále **nařízení říšského ministra vnitra o nabývání německé státní příslušnosti dřívějšími československými státními příslušníky německé národnostní příslušnosti č. RP19/39 z 20. dubna 1939** (Říšský zákoník I., str. 815, uveřejněno v č. 8/1939 Věstníku na straně 60, účinnost od 20.04.1939). Rozhodující byla německá národnostní příslušnost a domovské právo v některé obci bývalé ČSR k 10. říjnu 1938. Po splnění těchto podmínek došlo k nabytí německé státní příslušnosti k 16. březnu 1939, pokud již se tak nestalo dle § 1 německo-československé smlouvy z 20. listopadu 1938. Žena následovala zásadně ve státním občanství svého manžela a při udělování říšského občanství německými úřady se postupovalo v souladu se zásadou **rasového původu**. Tito Němci v působnosti říšských orgánů protektorátní správy a německých soudů mohli využívat výhod plynoucích z německých norem, týkajících se například sociálního zabezpečení, pracovního práva. Na druhou stranu, jako značnou nevýhodu lze zpětně posoudit brannou povinnost k německé armádě. Součástí práv náležejících německým státním příslušníkům byla i práva státních příslušníků Protektorátu (§ 3). Platila pro ně ustanovení *na ochranu německé krve a německé cti* a podléhali německé soudní pravomoci, od 16. března pro ně platily *norimberské zákony*.

Nařízením říšského ministra vnitra upravujícím otázky státní příslušnosti oproti Protektorátu Čechy a Morava č. RP13/41 ze dne 6 června 1941 (Říšský zákoník I., s. 308, uveřejněno v č. 30/1941 Věstníku na straně 307, účinnost od 01.07.1941) bylo rozhodnuto, že příslušníci německého národa, tedy říšskoněmečtí státní občané, nemohou být příslušníky Protektorátu, tedy protektorátními státními občany.

Ostatní obyvatelé českých zemí se dle článku 2 odstavce 2 Výnosu stali **státními příslušníky** Protektorátu, spadajícími do působnosti autonomní správy a soudů.

Dle **nařízení vlády č. 19/1940 Sb.z. a n. o protektorátní příslušnosti** ze dne 11. ledna 1940 (uveřejněno v č. 4/1940 Sbírky na straně 19, účinnost od 18.01.1940) se s účinností k 16. březnu 1939 příslušníky Protektorátu stali dřívější česko-slovenští státní občané, kteří v tento den měli bydliště, domovské právo nebo nárok na určení domovské příslušnosti v Protektorátu, nebo kteří měli 10. října 1938 bydliště na územích připojených k Říši, zachovali si však česko-slovenskou státní příslušnost nebo jí znovu nabyli opcí. Dále byli protektorátními příslušníky občané české národnosti, kteří měli dne 16. března 1939 domovské právo

na Slovensku a na Podkarpatské Rusi a nemohli získat občanství v oblastech okupovaných Maďarskem nebo ve *Slovenském štátě*. Celkem se jednalo asi o osm miliónů Čechů.

Na část této skupiny obyvatelstva se vztahovaly **rasové předpisy** a byla zcela zbavena právní ochrany. Její nejvýznamnější složku tvořilo židovské obyvatelstvo. V době od předválečného sčítání do 15. března 1939 došlo však ve složení židovského obyvatelstva ke značným změnám. Po roce 1933 se české země staly útočištěm mnoha **židovských uprchlíků** z Německa a Rakouska. Odhady hovořily v roce 1938 o 5.000 emigrantech, německé odhady byly mnohem vyšší. K 1. červenci 1938 v Čechách žilo asi 71.000, na Moravě 38.000 osob židovského původu. Po odstoupení Sudet přibylo dalších asi 17.000 osob z pohraničí, zároveň ale docházelo k vystěhovalectví z Česko-Slovenska z důvodů obav z dalšího vývoje politické situace. V prosinci 1938 bylo na území celé Česko-Slovenské republiky 252 000 Židů. Podle dodatečně zrekonstruované oficiální statistiky tak žilo na území Protektorátu v době jeho vyhlášení 118.310 osob židovského původu (jinde se udává přibližně 135.000 osob, z toho 15.000 emigrantů⁹⁵). Z nich bylo 103 960 židovského náboženství (v úřední řeči se hovořilo o *mojžíšské víře*) a 14 350 jiného náboženství nebo bez vyznání.⁹⁶

Dne 2. listopadu 1942 bylo uveřejněno říšské **prováděcí nařízení k pozbytí protektorátní příslušnosti a propouštění ze státní příslušnosti protektorátu** (Říšský zákoník 1942, I., č. 114, s. 637), které bylo zaměřeno především proti židovskému obyvatelstvu a ve svých důsledcích je učinilo občany zbavenými všech práv⁹⁷.

⁹⁵ PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 341

⁹⁶ KÁRNÝ, M.: *Genocida českých Židů (Z Terezínské pamětní knihy)*, Institut Terezínské iniciativy, Praha 1996, strana 2

⁹⁷ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): *Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945*, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 49

V. RASOVÉ PŘEDPISY

1. Obecný výklad

Charakteristickým rysem **rasového zákonodárství** Německa byl rasismus vyplývající z hlavních tezí nacionálně socialistické ideologie. Rozšířením *norimberských zákonů* byla postavena část obyvatelstva v Protektorátu zcela mimo jakoukoli právní ochranu a zbavena základních lidských práv. České země byly od prvních dnů okupace integrovány do rámce plánů *řešení židovské otázky*, které se začaly realizovat všude tam, kam se postupně rozšířila moc *třetí říše*. Politické a státní vedení Německa však v každé jednotlivé okupované zemi postupovalo proti Židům v souladu s konkrétními cíli a potřebami okupační politiky a formulovalo specifický model této politiky. Základní elementy nacistického vzorce *konečného řešení* zůstávaly ovšem konstantní. V rámci zkoumání postupu směřujícího ke *zničení židovské rasy*⁹⁸ již došlo k vymezení jeho jednotlivých etap.

Vycházejí z pojetí amerického historika Raula Hilberga lze vymežit obecný vzorec vyhlazovacího procesu účelově, nikoli přesně chronologicky takto:

- I. **definice (vymezení skupiny lidí, jichž se má proces týkat) a evidence;**
- II. **vyvlastnění a izolace;**
- III. **koncentrace a vystěhování;**
- IV. **vyhlazení.**⁹⁹

Skupina obyvatelstva, která jí byla postižena, musela být nejprve definována, postupně systémem stále drastičtějších diskriminačních opatření izolována v *ghettu beze zdí* ještě před fyzickou koncentrací v táborech, dále expropriována a zbavována materiálních základů své existence, aby posléze byla deportována k fyzickému vyhlazení¹⁰⁰.

K takto vymezeným etapám lze k upřesnění uvést tyto poznámky:

⁹⁸ A. Hitler, *Mein Kampf*, I. díl

⁹⁹ KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997, strana 81

¹⁰⁰ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (*Z Terezínské pamětní knihy*), Institut Terezínské iniciativy, Praha 2

Etapy na sebe nemusely časově navazovat, v některých okamžicích se prolínaly (zejména etapa II. a III.). Až do rozhodnutí o **vyhlazení** na konferenci ve Wannsee byl vítán a dle možností uskutečňován rovněž proces **vystěhování**.

V samotném Německu vzorci, který popisuje spíše postup rasového zákonodárství, předcházela etapa tzv. *živelného antisemitismu*, který byl představiteli nacionálně socialistického hnutí podněcován a podporován, který však dosud nevycházel z platných předpisů a nebyl uskutečňován státní výkonnou mocí. Jednalo se například o nestátní *lidové* bojkoty židovských obchodníků, pogromy lokální i širšího rozsahu (události tzv. *křišťálové noci* atp.), mnohdy uskutečněné přímo na výzvy NSDAP.

Systém protižidovských opatření měl pak jasnou, promyšlenou strukturu odpovídající jednotlivým stádiím řešení *židovské otázky*.

Podrobněji by tedy šlo rozdělit právní předpisy podle etap a navazujících témat a oblastí právních vztahů, jichž se týkaly, takto:

I. Definice a evidence

- 1/ vymezení pojmu *Žid*
- 2/ předpisy na ochranu krve
- 3/ evidence a označení

II. Vyvlastnění a izolace

- 1/ vyloučení z hospodářského života
- 2/ židovský majetek
- 3/ vyloučení z veřejného života a výkonu určitých zaměstnání
- 4/ pracovněprávní vztahy a sociální zabezpečení
- 5/ osobní omezení
- 6/ omezení týkající se přístupu k určitým druhům zboží
- 7/ nájem nemovitostí

III. Koncentrace a vystěhování

- 1/ vystěhovalectví a odsun židovského obyvatelstva

IV. Vyhlazení

Pojetí rasových předpisů pro Protektorát odpovídalo celkovému kontextu plánů na rasové a národnostní uspořádání *českomoravského prostoru*.¹⁰¹ Tzv. *rasově cizí osoby* tvořily 15% obyvatelstva protektorátu¹⁰².

Podle okruhu osob, pro které platily normy upravující zvláštní právní postavení Židů, je nutné rozlišovat, zda platily obecně pro všechny obyvatele Protektorátu nebo jen pro německé státní příslušníky.

Pokud jde o druhou skupinu, již podle druhého článku Výnosu platily pro Němce v první řadě samotné *norimberské zákony*, východisko pro veškeré protižidovské zákonodárství. Z dalších říšskoněmeckých předpisů o zvláštní úpravě právních poměrů Židů to byly dále například:

- *Říšský notářský řád*, podle něhož byli Židé vyloučeni z notářství;
- *německý úřednický zákon*, podle něhož Žid nemohl být úředníkem;
- *zákon o dědicko-právních omezeních z důvodu chování, odporujícího pospolitosti*, který odňal povinný díl z důvodu smíšeného manželství;
- *5. nařízení k zákonu o říšském občanství*, které vyloučil Židy z advokacie, z obhajování a obstarávání cizích záležitostí;
- *2. prováděcí nařízení k zákonu o Hitler-Jugend*, které vylučuje Židy z členství;
- *nařízení o přezkoušení a odvodech*, podle něhož byli Židé vyloučeni z plnění branné povinnosti a z pracovní služby.

Účinností **jedenáctého nařízení k zákonu o říšském občanství** dne 26. listopadu 1941 Židé německé státní příslušnosti, kteří měli v tento den svůj obyčejný pobyt v cizině, státní příslušnost ztratili a jejich majetek propadl Říši.

Protižidovská opatření v českých zemích pocházela od autonomních orgánů nebo od úřadů okupační moci.

¹⁰¹ Návrh říšského protektora Neuratha z 31. srpna 1940, tzv. pamětní spis K. H. Franka z 28. srpna 1940 a následné připomínky R. Heydricha ze dne 14. září 1940 atd.

¹⁰² Materiál o rasově politických poměrech českomoravského prostoru Beyera vypracovaný na příkaz R. Heydricha dne 23. října 1940

Po včlenění Čech a Moravy do Německé říše prohlásili její představitelé, že *židovská otázka* je jedna z otázek, jejíž vyřešení bude ponecháno autonomní české vládě, přičemž vláda německá neměla zájem zasahovat do této záležitosti. Říše neměla zvláštní zájem na *rasové péči* k ochraně českého národa¹⁰³.

Protektorátní vláda se židovskou problematikou zabývala od prvních dní existence Protektorátu, o čemž svědčilo i projednávání těchto otázek a přijetí příslušných usnesení již na její první schůzi 17. března 1939 a vytvoření komise pro *řešení židovské otázky* Národním souručenstvím. Při pohledu na seznam autonomních norem týkajících se židovského obyvatelstva je zřejmé, že upravovaly zejména omezení osobní povahy (vyloučení Židů z veřejného života, jejich znevýhodňování např. v pracovněprávních vztazích a při výdeji určitého zboží a úpravu styků s *árijským* obyvatelstvem).

Vzhledem k tomu, že *židovská otázka* tvořila integrální součást ideologie, nemohli se ale Němci tomuto problému vyhnout ani na území Protektorátu. Navíc, jak už bylo uvedeno, protižidovská politika byla rovněž významnou součástí germanizačních snah Německa na českomoravském území (arizace Němci, nahrazování úředníků Němci atd.)¹⁰⁴. Proto se později začala německá okupační správa protižidovskou politikou zabývat, dílem kvůli určité liknavosti české vlády při postupu vůči Židům (bojkotovaný příkaz K. H. Franka vládě, aby vydala *norimberské zákony*, mírnější znění vládou navrhované české verze těchto norem), dílem ze zájmu o *arizovaný* židovský majetek a jeho začlenění ne do průmyslu pod protektorátním dozorem, ale přímo do německé válečné mašinerie (Hermann-Göring-Werke). Právní předpisy vydané Němci měly nejčastěji podobu **nařízení říšského protektora** a týkaly se zejména židovského majetku a vyřazení židovských osob z hospodářství, jejich vystěhování a později i fyzického odsunu.

¹⁰³ Stanovisko A. Hitlera sdělené na poradě státních sekretářů zainteresovaných říšských ministerstev dne 25. března 1939

¹⁰⁴ PASÁK, T.: Pod ochranou Říše, nakladatelství Práh, Praha 1998, strana 123, KÁRNÝ, M., KÁRNÁ, M. a kol.: Terezínské studie a dokumenty, nakladatelství Akademia, Terezínská iniciativa, Praha 1997, strana 10 – 11

VI. DEFINICE A EVIDENCE

1. Pojem *Žida*

Základním úkolem rasového zákonodárství bylo určení znaků, podle kterých lze kategorii *Židů* definovat. Pro provedení *rasové inventury* v českých zemích nebyl k dispozici ucelený seznam židovských obyvatel jako například v Nizozemí¹⁰⁵, výsledky dřívějších sčítání lidu nebyly pro rozdílnost kritérií příliš použitelné. Výsledkem iniciativy protektorátní vlády, které byla Němci tato problematika zpočátku svěřena, bylo po dlouhých jednáních předložení návrhů na *řešení židovské otázky* baronu von Neurathovi ke schválení počátkem května 1939. Místo toho však vydal Úřad říšského protektora na základě zvláštního zmocnění říšské vlády, resp. Hitlera **nařízení z 21.června 1939**, čímž poprvé zasáhl i po formální stránce do práva autonomní české vlády, aby sama a svými opatřeními řešila otázky týkající se občanů Protektorátu.

Nařízení o židovském majetku, zahrnující množství definic právních pojmů významných pro pozdější normotvorbu, obsahovalo v § 6 rovněž široké **vymezení Žida dle norimberských zákonů**, především zákona na ochranu německé krve a německé cti a prvního prováděcího nařízení¹⁰⁶, tedy založených na kombinaci více znaků, primárně na rasovém původu. Podle tohoto paragrafu se za něj považoval ten, kdo měl 1) čtyři židovské prarodiče; 2) tři židovské prarodiče; 3) dva židovské prarodiče a byla u něj dána některá z dalších podmínek; 4) míšenec, pocházející od dvou židovských prarodičů, který dne **15. září 1935** náležel k židovské náboženské *společnosti* (obci), nebo po tomto dni byl do ní přijat, který dne 15. září 1935 byl v manželství se Židem nebo s ním po tomto dni do manželství vstoupil, který pocházel z manželství se Židem, uzavřeného po 15. září 1935, který pocházel z nemanželského styku se Židem a byl narozen jako nemanželský po 31. červenci 1936.

¹⁰⁵ Události v Nizozemí historicky a ideově přispěly k následnému přijetí opatření na mezinárodní i národní úrovni, která by měla bránit **neoprávněnému zpracování osobních dat a jejich zneužití** v podobných případech (u nás zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů). Jak připomněl předseda Úřadu pro ochranu osobních údajů RNDr. Igor Němec dne 26.01.2006 k výročí 25 let ode dne, kdy byla vyhlášena Radou Evropy Úmluva o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat (č. 108): *Jeví se téměř symbolické, že připomínáme výročí přijetí Úmluvy č. 108 v předvečer Dne památky obětí holocaustu a předcházení zločinům proti lidskosti, kterým se z podnětu OSN stal 27. leden. Jedno z dějství holocaustu, této obrovské tragédie lidstva, je totiž spojeno s tím, co neprozřetelnost v ochraně osobních údajů způsobila: Existující databáze židovského obyvatelstva v Holandsku umožnila po okupaci země nacisty naprosto snadný postup při zrůdné etnické čistce v této zemi.*

¹⁰⁶ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, strana 356

Co do důvodu zařazení vnuka pod právní pojem *Žida* byl **židovským prarodič**, byl-li **rasově** úplným Židem (muselo jít o rasový původ z otcovské i mateřské strany; byl-li pouze míšencem, musel vyhovovat podmínce následující) 2) byla-li dána jeho náležitost k židovské náboženské *společnosti* (obci) v okamžiku narození vnuka nebo před tímto narozením. Z alternativního charakteru obou podmínek plyne, že z hlediska podřazení vnuka pod pojem *Žida* byl právně židovským prarodič, který byl úplně židovským rasově, i když nikdy nebyl židovského vyznání. Stejně tak nebyl-li rasově čistým Židem, ale náležel třeba jen krátce k židovskému náboženství, pokládal se za Žida.

Příslušnost k *židovské náboženské společnosti* (obci) se posuzovala podle objektivních znaků, byla-li dána kterákoli ze stanovených podmínek, zejména 1) přijetí do *židovské náboženské společnosti* (obce) za obvyklých obřadů (tj. obřízka), 2) zápis do židovské matriky či seznamu, 3) placení židovské náboženské dávky. Nešlo přitom o vnitřní přesvědčení ani o účast na židovských náboženských obřadech. Židem mohl být podle tohoto nařízení i ten, kdo sám nebo jehož rodiče byli křesťanského náboženství, pokud jen jeho prarodiče nebo tři z nich byli Židé. Poněvadž však průkaz, že prarodič byl rasově čistě Židem, by byl těžko proveditelný, byla stanovena **zákonná nevyvratitelná domněnka**, že prarodič byl plným Židem, jestliže v té době nebo dříve příslušel k židovské náboženské společnosti. **Nepříslušel-li**, platila domněnka, že nebyl židovské rasy. Ta byla ale **odporovatelná**. Musel tedy být podán průkaz, že prarodič nežidovské víry byl rasově Židem. Při zkoumání, byl-li někdo Židem, se v první řadě stavělo na **rase**, ale toto odpadlo, byl-li prarodič členem *náboženské obce židovské*.¹⁰⁷

Jestliže tedy někdo měl v okamžiku svého narození tři nebo čtyři židovské prarodiče, měl bez dalšího právní postavení *Žida* od okamžiku narození, narodil-li se po počátku účinnosti nařízení, nebo od okamžiku této účinnosti, narodil-li se před tímto okamžikem. Při dvou židovských prarodičích, jako *míšenec 1. stupně*, stal se právně Židem pouze tehdy, byla-li u něj dán některá z podmínek 3 a) až d). Přitom nezáleží na tom, z které strany (nebo obou) prarodiče pocházeli.

Nařízení vlády č. 166/1939, o opatrování dokladů pro úřední důkaz rodového původu, ze dne 19. května 1939 (uveřejněno v č. 61/1939 Sbírký na straně 589, účinnost od 17.07.1939)

¹⁰⁷ Původně časopis *Právní praxe*, r. 1939-1940, J. Pražák, článek *Kdo se považuje podle nařízení protektorova o židovském majetku za Žida*, strana 5.

určilo, že tyto doklady obstarává ministerstvo vnitra, přičemž veškeré jiné úřady jsou mu povinny poskytnout součinnost. Účelem obstarání dokladů byla kategorizace osob podle německých či protektorátních rasových předpisů.

Obdobné vymezení přineslo **vládní nařízení č. 136/1940 Sb.z. a n., o právním postavení Židů ve veřejném životě**, ze dne 4. července 1939 (uveřejněno v č. 44/1940 Sbírky na straně 337, účinnost od 24.04.1940) v § 1. Za rozhodné datum u *židovského míšence* však bylo v bodech a) a b) (příslušnost k židovské náboženské společnosti a manželství) označeno až **16. září 1935** a u bodu c) (původ v manželství) 17. září 1935. Tak se mohlo stát, že *židovský míšenec*, který dne 15. září 1935 vystoupil z náboženské společnosti nebo pocházel z manželství uzavřeného 16. září 1935, byl Židem podle § 6 nařízení o židovském majetku, ale nikoli podle § 1 vládního nařízení č. 136/1940 Sb.. Šlo ale pouze o pozici mimo dosah tohoto vládního nařízení, nikoli protižidovských předpisů říšského protektora.

Osvědčení o původu podle § 2 citovaného vládního nařízení vydávaly na podkladě úředních dokladů (průkazů) okresní úřady a ve městech s vlastním statutem zemské úřady, a to do změny provedené s účinností od 5. června 1943 **vládním nařízením č. 150/1943 Sb. z. a n., o rodopisném úřadu pro Čechy a Moravu**, ze dne 1. června 1943 (uveřejněno v č. 72/1943 Sbírky na straně 645, účinnost od 05.06.1943). Průkazy byly zejména křestní listy žadatele a prarodičů, rodičů a šlo-li o *míšence*, i oddací list. Osvědčení tvořilo plný důkaz o tom, že někdo byl či nebyl Žid. **Oběžník ministerstva vnitra z 9. srpna 1940** upozornil na skutečnost, že k ověřování původu německých státních příslušníků jsou oprávněny jen kompetentní německé úřady.

Státní prezident měl pravomoc určitou osobu z dosahu tohoto nařízení na návrh vlády vyjmout (§ 3), říšský protektor si ovšem vymínil nutnost jeho předchozího souhlasu. Dle postupu při podávání žádostí schváleného vládou dne 4. července 1940 měly být tyto podány na ministerstvu vnitra a předloženy vládě. Důležité pro vyhovění bylo, zda žadatel vykazuje skutečnou vůli zapojit se do *árijského* života a myšlení. Do poloviny října přišlo zhruba tisíc žádostí, schváleno vládou dne 21. listopadu 1940 bylo 41, nicméně posléze byly říšským protektorem odmítnuty.

K nařízení byl vydán ministerstvem vnitra **oběžník dne 13. srpna 1940**, který upravoval postup při zjišťování původu židovských zaměstnanců a mj. konstatoval zásadu, že domněnka o

tom, že domněnka o úplném židovském původu prarodiče, pokud náležel k židovské náboženské obci, je rovněž **nevyvratitelná**. Oběžník přikazoval zkoumat původ i u nemanželských dětí. Při nemožnosti zjištění původu (nalezení atp.) se zaměstnanci pokládali za Židy, nebyli prokázán opak¹⁰⁸.

Dalším právním předpisem významným pro definování právního pojmu *Žid* bylo **třetí prováděcí nařízení vykonávající zákon na ochranu německé krve a německé cti** z 5. července 1941. Sluší se připomenout, že na území Protektorátu platily již pro příslušníky německé národnosti *norimberské zákony* podle článku 2 Výnosu. Účinnost tohoto předpisu, prováděcího říšskou úpravu na českém území, byla vztažena zpět k 16. březnu 1939.

Podle § 1 a § 2 se rasové zařazení člověka určovalo i v Protektorátu výlučně podle platných předpisů *zákona o říšském občanství* (poprvé ve Věstníku r. 1939, str. 60) a *1. prováděcího nařízení* (Věstník r. 1941, str. 405, § 2 odst. 2, § 5), přičemž nezáleželo na tom, zda osoba měla *německou státní příslušnost* nebo *příslušnost protektorátní*.

Za Žida platil i protektorátní příslušník – židovský *míšenec*, jestliže

- 1) 16. září 1935 patřil k židovské náboženské pospolitosti (obci) nebo poté do ní byl přijat,
- 2) 16. září 1935 byl v manželství se Židem nebo poté do něj vstoupil,
- 3) jestliže pocházel z manželství se Židem uzavřeného po 17. září 1935,
- 4) jestliže pocházel z mimomanželského styku se Židem a narodil se po 31.červenci 1936.
(Věstník 1941)

Komplikace plynoucí ze současného působení různých neidentických norem na českém území odstraňovalo **vládní nařízení č. 85/1942 Sb.z. a n., kterým se vydávají další předpisy o Židech a židovských míšencích** ze dne 7. března 1942 (uveřejněno v č. 32/1942 Sbírký na straně 565, účinnost od 13.03.1942). Tímto předpisem byla pro obor protektorátního práva a ohledně protektorátních příslušníků v podstatě přijata říšskoněmecká úprava podle *zákona na ochranu německé krve a německé cti* z 15.9.1935 a *1. prováděcího nařízení* ze dne 14.11.1935. Přes své převážné zaměření na ochranu krve obsahovalo toto nařízení opět vlastní definici pojmu *Žid*. Mezi výchozí úpravou říšskoněmeckou a následnou protektorátní pak je

¹⁰⁸ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 104

spatřován ten hlavní koncepční rozdíl, že zatímco říšské normy se vztahovaly nejen na Židy, ale i na jiné příslušníky *cizí krve*, jejich účel tedy bylo celkové zachování *rasové čistoty*, vládní nařízení se týká jen cizí krve u osob židovského či částečně židovského původu; šlo tedy více o opatření protižidovská než rasová ve smyslu norimberských zákonů¹⁰⁹.

Osoby spadající pod tento pojem bylo možno rozdělit do dvou skupin:

1. osoby, které byly *Židy*, a to ti:
 - a) jejichž všichni čtyři prarodiče byli *Židy*,
 - b) jejichž tři prarodiče byli *Židy*;
2. *míšenci*, kteří se pokládali za *Židy*, což byli protektorátní příslušníci, jejichž dva prarodiče byli *Židy*, jestliže splňovali některou z podmínek shodných s požadavky 1) až 4) v nařízení z 5. července 1941.

Míšenci, kteří se nepovažovali za *Židy*, se rozlišovali na *míšence 2. stupně* (s jedním úplně židovským prarodičem) a na *míšence 1. stupně* (s dvěma židovskými prarodiči, jestliže nebyly splněny podmínky ad. 2).

Rozhodujícím pro označení za plně židovského prarodiče byla příslušnost k židovské náboženské společnosti bez ohledu na jiné okolnosti.

Tento předpis znamenal především sjednocení a **zpřísnění** norem na ochranu krve.

Již zmíněným **vládním nařízením o rodopisném úřadě pro Čechy a Moravu** byla zřízena tato instituce, *aby vydávala doklady o rodovém původu a rozhodovala v pochybnostech, které vznikaly při přezkoumávání rasové příslušnosti*.

2. Předpisy na ochranu krve

V nacistickém Německu a na jím ovládaných územích byla zákonodárství *na ochranu krve* věnována velká pozornost. Soubor právních předpisů, které měly bránit míšení německé a příbuzné krve s krví cizí, zejména židovskou, byl vydán i v Protektorátu Čechy a Morava.

¹⁰⁹ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 136

Česko-slovenského území se protižidovské normy týkaly již před 15. březnem 1939. Podle říšských zákonů totiž osoby, které přišly na území ČSR jako emigranti Říše, aby zde uzavřely manželství zakázané podle zákona na ochranu německé krve a německé cti anebo aby zde vykonaly zakázaný *mimomanželský styk pohlavní*, ať již to byli němečtí státní příslušníci německé nebo příbuzné krve, kteří *si zadali se Židy* nebo ať to byli Židé německé státní příslušnosti, kteří navázali styky s německou státní příslušnicí německé krve, dopustily se tím trestného činu. Trestnost nastala v tom okamžiku, kdy k trestnému činu došlo, resp. kdy bylo zavedeno zákonodárství na ochranu krve, nikoli tedy okamžikem zřízení Protektorátu¹¹⁰.

Mimo území Protektorátu platily předpisy pro Židy protektorátní příslušnosti (oběžník ministerstva vnitra z 5. září 1940).

Jak již bylo řečeno, příslušníci německého národa se podle druhého článku Výnosu řídili bez dalšího *norimberskými zákony*.

- a) Zakázány byly sňatky mezi německými státními příslušníky německé nebo příbuzné krve nebo míšenci druhého stupně na straně jedné a Židy německé státní příslušnosti na straně druhé; takový sňatek byl neplatný,
- b) zakázán a trestný jako *hanobení rasy* byl mimomanželský pohlavní styk německého státního příslušníka německé nebo příbuzné krve anebo míšence druhého stupně s Židovkou německé státní příslušnosti.
- c) zakázán a trestný byl mimomanželský styk Žida německé státní příslušnosti s německou státní příslušnicí německé nebo příbuzné krve nebo míšenkou druhého stupně.

Jestliže jen jeden z účastníků byl německý státní příslušník, druhý měl protektorátní příslušnost :

- a) zakázán byl sňatek mezi německým státním příslušníkem německé nebo příbuzné krve nebo židovským *míšencem* na straně jedné a Židem, který byl příslušníkem protektorátu na straně druhé; manželství bylo neplatné a oba byli trestní,

¹¹⁰ Původně časopis *Právní praxe*, r. 1941-1942, E. Loebenstein, článek *Právo na ochranu krve v Protektorátu*, strana 8.

- b) zakázán a trestný jako *hanobení rasy* byl mimomanželský styk německého státního příslušníka s Židovkou, která měla příslušnost protektorátní nebo cizozemskou,
- c) trestný byl mimomanželský styk Žida německé státní příslušnosti s protektorátní příslušnicí německé nebo příbuzné krve.

Mezera v Hitlerově výnosu byla zejména v tom, že sňatek mezi německým státním příslušníkem německé nebo příbuzné krve nebo míšencem druhého stupně s míšencem prvního stupně a naopak byl přípustný, kdežto manželství mezi osobou německé krve a míšencem prvního stupně, oběma německými státními příslušníky, podléhalo schvalování¹¹¹.

Tyto nedostatky odstranilo **třetí nařízení vykonávající zákon na ochranu německé krve a německé cti** ze dne 5. července 1941. Od okamžiku jeho účinnosti nesmělo už být uzavíráno manželství mezi německým státním příslušníkem německé nebo příbuzné krve nebo míšencem druhého stupně a mezi protektorátním příslušníkem polo-Židem, který už však platil za Žida.

Ustanovení § 3 určilo, že při sňatcích mezi německými státními příslušníky a protektorátními příslušníky se na protektorátní příslušníky použilo týchž předpisů o zákazu míšení s cizí krví jako na německé státní příslušníky. Toto opatření mělo za cíl, aby německá krev německých státních příslušníků byla chráněna před cizí příměsí a aby německé rasové zákonodárství mohlo být aplikováno vždy, když lze z manželství očekávat potomstvo německé státní příslušnosti.

Co se týče uzavírání sňatků, podléhali příslušníci Protektorátu německému zákonodárství *na ochranu krve* vždy, byl-li jeden z účastníků německé státní příslušnosti. Proto působily zákazy také vůči protektorátním příslušníkům, i když dosud neplatily z důvodu jiné než německé státní příslušnosti jednoho ze snoubenců. Omezení se týkala těchto případů :

- a) Zakázáno od účinnosti tohoto nařízení bylo uzavírání sňatků mezi německým státním příslušníkem – míšencem 2. stupně a mezi protektorátním příslušníkem – míšencem 2. stupně.

¹¹¹ Původně časopis *Právní praxe*, r.1941-1942, E.Loebenstein, článek *Právo na ochranu krve v Protektorátu*, strana 8.

- b) Zakázané byly sňatky mezi Židem německé státní příslušnosti a protektorátním příslušníkem příbuzné krve nebo míšencem 2. stupně.
- c) Schválení vyžadovaly sňatky mezi německým státním příslušníkem, který byl německé nebo příbuzné krve, nebo míšencem 2. stupně a mezi protektorátním příslušníkem – míšencem 1. stupně.
- d) Schválení vyžadovaly sňatky mezi protektorátním příslušníkem, který byl německé nebo příbuzné krve, nebo míšencem 2. stupně a německým státním příslušníkem – míšencem 1. stupně. (Věstník 1941)

Pro úplnost je třeba dodat, že již **první prováděcí nařízení k zákonu na ochranu německé krve a německé cti** ze dne 14.11.1935 (Věstník r. 1941, str. 405) zakázalo v § 6 manželství tehdy, dalo-li se z něho očekávat potomstvo ohrožující udržení čistoty německé krve. To platilo i tehdy, když muž byl protektorátní příslušník a žena německá státní příslušnice, jejíž krev měla příměs nikoli židovské, ale jiné nepřibuzné krve.

Zakázáno bylo také manželství protektorátního příslušníka – Žida a německé státní příslušnice.

Vládní nařízení č. 85/1942 Sb. z. a n. zavedlo na českém území i v oblasti *ochrany krve* normy obsahově odpovídající říšskému zákonodárství. Kromě definice *Žida* a kategorizace obyvatelstva (1. osoby německé státní příslušnosti, 2. osoby protektorátní příslušnosti, 3. osoby bez státní příslušnosti a 4. cizinci) obsahovalo ustanovení o této oblasti.

Všechny normy byly podle § 12 subsidiární vůči říšským předpisům, použily se tedy pouze na ty případy, které již nebyly řešeny právem německým. Pokud se na konkrétní případ vztahovaly říšské zákony, posuzovaly ho soudy německé, při působnosti norem protektorátních pak soudy Protektorátu.

Ustanovení § 2 odstavce 1 v čísle 1 zakazoval uzavřít manželství mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl Žid nebo židovský míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči. Podle § 8 odst. 1 se přestoupení tohoto zákazu trestalo žalářem od 1 do 15 let. Toto ustanovení bylo obdobou § 5 odstavce 1 zákona na ochranu německé krve a německé cti z 15.9.1935. Pachatelé mohli být osoby z prvních dvou a zčásti i z třetí kategorie obyvatelstva.

Za trestné bylo prohlášeno jednání spočívající v tom, že vzniklo manželství mezi Židem (bez ohledu na jeho státní příslušnost) na straně jedné a protektorátním příslušníkem, který byl *árijcem* nebo míšencem s méně než dvěma úplně židovskými prarodiči na straně druhé. V subjektivním směru bylo třeba, aby pachatel znal okolnosti, jež vyvolaly trestnost činu. Mýlil-li by se a například jako Žid pokládal míšenku 2. stupně, s níž uzavřel manželství, za míšenku 1. stupně, šlo by o omyl skutkový vylučující trestnost.

Příslušnost německých soudů byla dána, byl-li jeden z pachatelů německým státním příslušníkem nebo osobou bez státní příslušnosti, která měla bydliště nebo obvyklý pobyt v tuzemsku nebo je tam neměla, ale byla dříve německým státním nebo protektorátním příslušníkem.

Příslušnost protektorátních soudů byla dána, když byl jeden z pachatelů protektorátním příslušníkem *árijcem* nebo míšencem s méně než dvěma plně židovskými prarodiči a byl-li druhý protektorátním příslušníkem Židem nebo cizincem Židem.

Dotyčná ustanovení se vztahovala i na manželství uzavřená v zahraničí s cílem obejít zákaz.

Ustanovení § 5 zakázalo *mimomanželský pohlavní styk* mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl Žid nebo židovský míšeneček s dvěma úplně židovskými prarodiči. Muž, který jednal proti tomuto zákazu, mohl být potrestán pro *přečin* tuhým vězením do 5 let nebo pro zločin žalářem od 1 roku do 15 let. Zúčastněná žena nemohla být trestána pro účastenství nebo nadřžování, ani pro zatajování nebo křivou nepřisežnou výpověď před soudem nebo správním úřadem. Pachatelem mohl být pouze muž a nebylo stanoveno, že s příslušníky Protektorátu se nakládalo jako s německými státními příslušníky.

Za trestné bylo tedy prohlášeno jednání spočívající v tom, že Žid jakékoli státní příslušnosti se mimomanželsky pohlavně stýkal s árijkou nebo míšenkou 2. stupně, byly-li tyto osoby protektorátními příslušníky nebo patřily do kategorie upravené § 10.

Skutková podstata trestného činu po objektivní stránce předpokládala *mimomanželský pohlavní styk*. Tento pojem byl v říšském právu vykládán značně široce a rozuměla se jím nejen soulož, nýbrž jakýkoli pohlavní styk, který slouží k ukojení pohlavního pudu alespoň jedné

strany. To bylo odůvodněno tou okolností, že zákaz zmíněného styku sloužil nejen ochraně německé *krve*, ale i ochraně německé *cti*.

V subjektivním směru se požadovala znalost okolností na straně pachatele, které zakládaly trestnost. Žid si musel být vědom, že žena s ním mimomanželsky souložila, byla árijkou nebo míšenkou 2. stupně a musel znát její státní příslušnost (která jí činí chráněnou).

Příslušnost německých soudů byla dána, byl-li muž německým státním příslušníkem nebo árijcem nebo míšencem s 1 plnožidovským prarodičem a současně osobou bez státní příslušnosti, nebo Židem neněmecké státní příslušnosti a byla-li žena, s níž mimomanželsky souložil, árijkou nebo míšenkou s 1 plnožidovským prarodičem a byla-li tato žena zároveň německou státní příslušnicí nebo osobou bez státní příslušnosti.

Protektorátní soudy rozhodovaly, když pachatel byl buď *árijcem* nebo míšencem protektorátní příslušnosti, nebo Židem neněmecké státní příslušnosti a žena, s níž mimomanželsky souložil, protektorátní příslušnicí, a to *árijkou* nebo míšenkou.

Další trestní ustanovení vládního nařízení č. 85/1942 Sb.z. a n. se netýkaly přímo *ochrany krve*, proto o nich bude pojednáno v dalších kapitolách.

Zmíněné předpisy nebyly zdaleka jediné, které by se věnovaly manželství s osobami židovské národnosti, smíšená manželství byla znevýhodňována v mnoha dalších normách, např.ve vyhlášce ministerstva financí ze dne 23. ledna 1940 nebo v prováděcích výnosech k nařízení o židovském majetku (čtvrtém a osmém) atd..

3. Evidence a označení

Úřady uskutečňující rasovou politiku se mohly opřít o údaje z dřívějších sčítání lidu, jak již ovšem vyplynulo z předcházejícího výkladu, kritéria pro určení židovského občana při těchto akcích neodpovídala širokému vymezení *norimberských zákonů*. Rovněž údaje židovských náboženských obcí podávaly obraz neúplný, vycházející pouze z *náboženského* prvku.

Na příkaz **Ústředny pro židovské vystěhovalectví** (o zřízení bude pojednáno později) byla na podzim roku 1941 provedena během dvou měsíců registrace židovského obyvatelstva na

území celého Protektorátu. Pražské registrační listiny s dodatky zahrnují na 51.000 osob, podle aplikace *norimberských zákonů* na území Protektorátu považovaných za Židy.¹¹² Registrační listiny uvádějí k jednotlivým osobám vždy registrační číslo, datum narození, celé jméno (v německé podobě), stálé bydliště, poslední bydliště v Praze před deportací (nuceným sestěhováním židovského obyvatelstva v Praze do prahy I., II. a V.) a řadu dalších fakultativních údajů, mj. i o jistotě původu, případném sňatku s Árijcem, příbuzenství s pracovníky židovské obce a aktuálním stavu (o emigraci či vystěhování). U většiny jmen bylo razítkem určeno zařazení do transportu a transportní číslo¹¹³.

Německé předpisy pro zvláštní evidenci Židů v Říši upravovaly i užívání rodných jmen. Druhým prováděcím nařízením k říšskému zákonu o změně jména a příjmení ze 17. srpna 1938 bylo Židům nařízeno používat **jen jména vyhrazená směrnicí říšského ministerstva vnitra**. Osoby s jinými rodnými jmény musely přijmout jméno doplňovací. Nařízení se týkalo všech Židů německé státní příslušnosti.

Pro Židy německé příslušnosti na území Protektorátu byl vydán oběžník ministerstva vnitra dne 1. února 1940. Doplňovací jméno pro muže dle tohoto oběžníku znělo *Israel*, ženské *Sára*. Tuto skutečnost museli písemně oznámit do jednoho měsíce stavovskému úřadu, kde bylo zapsáno narození a sňatek, jakož i policejnímu úřadu dle bydliště či místa pobytu¹¹⁴.

Dne 1. března 1940 byli Židé vyzváni, aby si dali své občanské průkazy opatřit písmenem *J*.

Dne 14. března a 2. dubna 1940 vyzvala Ústředna v denním tisku všechny Židy nemojžišského vyznání, aby se přihlásili do 5. dubna 1940 u místně příslušných židovských náboženských obcí. Tyto osoby dále podléhaly administrativnímu zpracování tzv. oddělení R pražské obce.

Dne 19. dubna 1940 vyšlo oznámení o tom, že Židé dle nařízení o židovském majetku byli povinni hlásit ihned změny svého bydliště příslušné židovské náboženské obci.

¹¹² BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 52

¹¹³ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 53

Policejní ředitelství v Praze vydalo dne 25. října 1940 nařízení policejního ředitelství o zákazu stěhování osob židovského původu, které okamžitě zakázalo těmto osobám změnu stálého bydliště i přechodné vzdalování se z oblasti Velké Prahy, pokud tam měly stálé bydliště. Výjimečné povolení udělovala obec po slyšení u Ústředny¹¹⁵.

Následně *Gestapo* vydalo prostřednictvím židovských obcí zákaz opouštět svá bydliště pro veškeré židovské obyvatelstvo. Zakázány byly změny bydliště, pokud nebyly nařízeny německými úřady, a zakázáno bylo také přechodné vzdálení se z obvodu Velké Prahy, resp. z místa jiného bydliště bez výzvy nebo souhlasu příslušného úřadu.

Pobytu se týkalo také **vládní nařízení č. 233/1941 Sb. z. a n., o hlášení pobytu (řád hlášení)**, ze dne 30. dubna 1941 (uveřejněno v č. 75/1941 Sbírky na straně 1233, účinnost od 01.07.1941). Platilo pro všechny, kteří se zdržovali v Protektorátu. Bylo třeba hlásit počátek pobytu v obci, jeho změnu, ukončení, změnu jména a příjmení, nabytí či pozbytí státní příslušnosti. Vyjmut byl pobyt u přímých příbuzných či manžela. Hlášení muselo proběhnout do 3 dnů od příslušné události. Odhlašovací lístek obsahoval i bod, zda dotyčná osoba byla či nebyla Žid (§ 6). Neuposlechnutí nařízení bylo možno potrestat pokutou do 5.000 korun nebo vězením do 14 dnů.

Již v letních měsících 1941 považoval státní sekretář K. H. Frank za nejaktuálnější nutnost prosadit veřejné označení židovského obyvatelstva v Protektorátu bez ohledu na to, že v Německu dosud zavedeno nebylo. Naléhal na šéfa Říšské kanceláře Lammerse, přičemž argumentoval ne rasovými důvody, ale negativním politickým působením židovského obyvatelstva. Říšské ministerstvo vnitra nemělo námitek a rozhodnutí přenechalo říšskému protektoru von Neurathovi. Ten na Frankovu telegrafickou žádost z 20. srpna 1941 odpověděl souhlasem s opatřením¹¹⁶.

K označení židovského obyvatelstva páskami, jak K. H. Frank navrhoval, však už nedošlo. Hitler mezitím rozhodl a zastupující říšský protektor Heydrich vydal 1. září 1941 **policejní**

¹¹⁴ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 108 - 109

¹¹⁵ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 109

¹¹⁶ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Tereziánské pamětní knihy), Institut Tereziánské iniciativy, Praha 1996, strana 7-8

nařízení o označování Židů (Říšský zákoník I., 5. září 1941, strana 547, Věstník č. 44/1941). § 1 odstavec 1 zakázal podle § 5 *prvního nařízení k zákonu o říšském občanství* Židům, kteří dovršili šestý rok života, ukazovat se na veřejnosti bez židovské hvězdy. Odstavec 2 určil detailně podobu a umístění této hvězdy včetně nápisu *Jude*. § 2 omezil Židům volnost pohybu (bylo nutné písemné povolení) a zakázal nošení jiných znaků a odznaků než *hvězdy*. Vymezení *osobní působnosti* se řídilo prvním nařízením k zákonu o říšských občanech, odpovídalo tedy nařízení 136/1940 Sb. z. a n.. Nařízení se nevztahovalo na Žida ve smíšeném manželství s nežidovskými potomky a na židovskou manželku ve smíšeném bezdětném manželství po dobu jeho trvání. Nařízení nabylo účinnosti 19. září 1941.

VII. VYVLASTNĚNÍ A IZOLACE

1. Vyloučení z hospodářského života

Vyloučením z hospodářství měli být Židé zbaveni především zdrojů své obživy. Současné předpisy v této oblasti přinesly právní podklad pro likvidaci židovského majetku a jeho *arizaci*. Již od dubna 1939 se krajští hospodářští poradci NSDAP obraceli na místní vedoucí s urgentní žádostí o vypracování přehledů židovských podniků a jejich kvalifikaci z pohledu *národněpolitického*¹¹⁷.

Dne **26. ledna 1940** vydal říšský protektor **nařízení k vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu** č. RP05/40 (uveřejněno v č. 7/1940 Věstníku na straně 41, účinnost od 26.01.1940). *Židovským podnikům* (dle nařízení o židovském majetku) mohlo být podle § 2 zakázáno vedení hospodářských závodů jakéhokoli druhu. Podniky, které byly vedeny dále i přes tento zákaz, měly být policejně uzavřeny. Podniky, které postihl zákaz dalšího provozu, měly být zrušeny a zlikvidovány; výjimky v rámci *arizace* měly být řešeny dle kompetencí nařízení o židovském majetku (§ 3). Předpis dále upravoval průběh likvidace. V důsledku zrušení podniků bylo dovoleno i předčasné zrušení služebních a nájemních smluv (§ 4 - 5). Skladované zboží muselo být při zákazu nabídnuto stanovenému místu, později dle vyhlášky říšského protektora *Společnosti pro zhodnocování zboží s.r.o.* v Praze II., Soukenická 7 a 7a, a to pod sankcí propadnutí zboží. Účelem bylo soustředění zboží a tím i jeho *anonymizace*, utajení původu¹¹⁸.

Prvním **prováděcím nařízením** říšského protektora č. RP06/40 z téhož dne (uveřejněno v č. 7/1940 Věstníku na straně 43, účinnost od 26.01.1940) bylo Židům od 30. dubna 1940 zakázáno vedení hospodářských závodů v oblasti a) maloobchodu s textilem; b) maloobchodu s obuví a kožesinami. Ustanovení § 2 vylučovalo Židy z účasti na trzích, veletrzích, výstavách a dalších podobných akcích. V dalším ustanovení se jim zakazoval podomní obchod a všechny kočovné živnosti, taktéž od 30. dubna 1940.

¹¹⁷ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 113

¹¹⁸ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 17

Další předpis, **druhý prováděcí výnos** říšského protektora č. RP12/40 ze dne 19. března 1940 (uveřejněno v č. 14/1940 Věstníku na straně 89, účinnost od 19.03.1940) zakázal Židům hospodářskou činnost ve filmovém oboru.

Třetí prováděcí výnos říšského protektora č. RP01/41 ze dne 10. ledna 1941 (uveřejněno v č. 2/1941 Věstníku na straně 13, účinnost od 31.03.1941) rozšířil skupinu zakázaných oblastí podnikání od 31. března 1941 o dalších 17 kategorií, například obchody ve velkém i v malém, živnosti hostinské a ubytovací, zprostředkování právních obchodů nebo živnostenských úkonů a bankovníctví nebo směnárnictví. Ve zvlášť odůvodněných případech byly připuštěny výjimky.

Proces likvidace *židovských podniků* upravoval výnos ministerstva spravedlnosti ze dne 1. března 1940.

2. Židovský majetek

Na území Protektorátu se v době jeho vzniku nacházela odhadem asi jedna třetina průmyslového a bankovního kapitálu v židovských rukou. Zjistit skutečný podíl židovských osob na konkrétních hospodářských podnicích, společnostech a organizacích byl problém sám o sobě dost složitý. Byl ztížen zejména tím, že se už před *Mnichovem* a zejména za II. republiky uskutečnilo mnoho opravdových i fiktivních vlastnických přesunů, personálních a organizačních změn a nejrůznějších jiných *zatemňovacích* opatření. To znamenalo na jedné straně nebezpečí, že zmizí nemalá část *zarizovatelného* majetku, na straně druhé to ale umožnilo svévolně rozšiřovat sféru, která se měla stát objektem *arizace*.

Arizace měla probíhat organizovaně, nikoli cestou živelných záborů majetku, ale ve spolupráci okupačních správních, hospodářských a policejních úřadů s rozhodujícími říšskými bankovními a průmyslovými koncerny, které byly kvalifikovány, aby co nejefektivněji začlenily nejvýznamnější části českého hospodářství do německé válečné výroby¹¹⁹. Po zkušenostech s obdobnými procesy v Německu, Rakousku a v Sudetech¹²⁰ mělo být (a plošně bylo) zabrá-

¹¹⁹ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Terezínské pamětní knihy), Institut Terezínské iniciativy, Praha 1996, strana 2-3

¹²⁰ K právním podkladům v Sudetech JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou

něno *divokým arizacím* a přesunu majetku do českých rukou. Opatření se realizovala na základě složitého a navzájem se často překrývajících souboru právních předpisů, které umožňovaly nejednoznačný výklad. Obdobně složitá a proměnlivá byla i struktura a personální prolnutí institucí okupační správy (říšské i autonomní), jež měly tento proces řídit, kontrolovat či přímo provádět.

Proces převzetí židovského majetku je možné rozdělit do těchto **4 fází**:

1. období: 15. březen 1939 až 20. červen 1939. Zamezování přesunů židovského majetku do českých rukou a mimo území protektorátu, omezování dispozičního práva k němu, první konfiskace *gestapem*.

2. období: 21. červen 1939 až 26. leden 1940, resp. 1. březen 1940. Stanovení základního právního rámce, zjišťování rozsahu židovského majetku, další omezování dispozičního práva k němu, určení míst, kde je možné se souhlasem říšského protektora hodnoty prodat, paralelně pokračovaly konfiskace *gestapem*.

3. období: 2. březen 1940 až 11. říjen 1941. Nucené uložení uvedených majetkových hodnot u devizových bank, následný vynucovaný prodej za nápadně nevýhodných podmínek. Paralelně pokračovaly konfiskace uskutečňované *gestapem*.

4. období: 12. říjen 1941 až konec války. Propadnutí veškerého židovského majetku ve prospěch *Říše* v souvislosti s hromadnými deportacemi.¹²¹

Dnes obecně přijatá periodizace *arizace* v Německu, vycházející z práce H. Genschela, rozlišovala 6 fází arizace: 1. od 30. ledna 1933 do poloviny téhož roku, období řízeného pouličního teroru a vydání tzv. *árijského* paragrafu; 2. do počátku roku 1935, období plíživého pronásledování; 3. do 15. září 1935, proklamace *norimberských zákonů*, období návratu k pouličnímu teroru; 4. do podzimu 1937, období návratu k plíživému pronásledování; 5. podzim 1937 až listopad 1938, období zostření protižidovských opatření vrcholící pogromem

pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 30 a 31

¹²¹ JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usne-

křišťálové noci; 6. od listopadu 1938, období zbavení Židů veškerých práv, státem řízené a institucionalizované arizace. V Německu proběhla převážná část arizace v prvních čtyřech fázích, tzn. že na počátku státem řízené arizace již bylo arizováno 60-70% *židovských podniků*.¹²²

V oblastech kontrolovaných Německem, tedy i v Protektorátu a Sudetech, byl mechanismus na základě zkušeností z vlastního území zdokonalen. Specifiky českých území bylo, že zde proces arizace probíhal ve zrychleném tempu, s obrovskou dynamikou, takže fáze 1. až 5. německé arizace v podstatě odpadly.

Protektorátní vláda již na své první schůzi 17. března 1939 souhlasila, aby obchodnický spolek *Merkur* vydal nálepky k vnějšímu označení *árijských* obchodů. Druhá schůze 21. března 1939 přinesla **vládní nařízení č. 87/1939 Sb.z. a n., o správě hospodářských podniků a o dozoru nad nimi** (uveřejněno v č. 33/1939 Sbírký na straně 461, účinnost od 31.03.1939)¹²³. Tento normativní akt umožnil ve svém § 1 odstavci 1 ministerstvu, do jehož působnosti podnik náležel, ustanovit na jeho náklad *důvěrníka*, vyžadoval-li to veřejný zájem, nebo, šlo-li z hlediska veřejného zájmu o podnik zvláště důležitý nebo ho držitel opustil, jmenovat *vnuceného správce*. § 2 určoval pravomoci *důvěrníka*, §3 *vnuceného správce*. Okupační orgány však měly pro samostatné aktivity protektorátních úřadů (*arizaci* do českých rukou) v této oblasti pramálo pochopení, protože židovský majetek považovaly za oblast výhradně německého zájmu, takže využití tohoto nařízení *prozatímně* pozastavily a později vydaly klíčové předpisy vlastní.

Již krátce po okupaci došlo k vydání několika nařízení šéfy civilní správy. První bylo **nařízení šéfa civilní správy v Brně týkající se nedovolených zásahů do hospodářství v zemi moravské** ze dne 20. března 1939, které zakázalo ustanovení komisařských důvěrníků a správců v židovských závodech a dále kupovat, *propachtovat* (pronajmout) a darovat podniky, které byly zcela nebo zčásti v židovském vlastnictví. Další předpis, **nařízení téhož úřadu týkající se zákazu zcizení židovského reálného (nemovitého) majetku v zemi moravské** ze dne 22. března 1939, zakázal obdobné dispozice s nemovitostmi v uvedeném vlastnictví. **Nařízení**

sení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 10-11

¹²² JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 19

¹²³ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 55

šéfa civilní správy v Praze o opatřeních týkajících se židovského majetku všeho druhu ze dne 29. března 1939 zavedlo totéž v Čechách. Normy zrušilo **nařízení o židovském majetku** ve svém § 11.

Současně s opatřeními šéfů civilní správy byla vydávána opatření k **ochraně měny**, která se týkala také židovského majetku. Účelem bylo majetek evidovat a zabránit jeho vyvezení. Jednalo se o oběžníky revizního odboru protektorátního ministerstva financí. Prvním byl **oběžník z 25. března 1939**, který omezil dispozice s prostředky v bezpečnostních schránkách, uzavřených úschovách a na kontech, která byla osobním majetkem Židů nebo s nimiž byli oprávněni nakládat. Další **oběžník z 31. března 1939** stanovil působnost správních orgánů na tomto úseku, následující **oběžník z 21. dubna 1939** odstranil pochybnosti k výkladu, atd.. Oběžníky byly rozesílány peněžním ústavům a jejich svazům, veřejnost byla informována jejich prostřednictvím nebo denním tiskem¹²⁴.

Zásadní **nařízení o židovském majetku** obsahovalo především základní ustanovení pro majetkovou problematiku a **definice** právních pojmů (kromě již zmíněné legální definice *Žida*). Příslušnosti říšského protektora byla podřízena nejdůležitější opatření dle nařízení (povolení při *arizaci*, dosazení *správce*, určení rozsahu ohlašovací povinnosti pro drahé kovy a drahokamy). Jak bylo již popsáno, norma rušila nařízení vydaná šéfy civilních správ.

Pojem židovského podniku

Židovské podniky jako právnické osoby postavilo nařízení o židovském majetku na roveň Židům jako fyzickým osobám a uložilo jim obdobná omezení. Úprava vycházela ze říšského **3. prováděcího nařízení k zákonu o říšských občanech** ze dne 14. června 1938. Dle § 7 se *podnik* pokládal za *židovský*, byl-li jeho majitel Žid. U veřejné obchodní společnosti nebo komanditní společnosti stačilo, byli-li jeden nebo několik osobně ručících společníků Židé. Pro podnik právnické osoby stačilo, byli-li jedna nebo více osob, členů správní či dozorčí rady Židé, byli-li podle kapitálu nebo hlasovacího práva rozhodujícím způsobem zúčastněni Židé (s určenými podíly na kapitálu nebo hlasovacích právech) nebo i to, byli-li skutečně pod rozhodným vlivem Židů, což ovšem umožňovalo velice široký výklad.

¹²⁴ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 57 - 58

Jako na *židovský podnik* se pohlíželo i na **pobočku** (v originále *odbočku*) takového podniku. Pobočka (filiálka) nežidovského podniku se považovala za židovský podnik tehdy, byl-li vedoucí nebo jeden z několika vedoucích odbočky Žid. Šlo-li pouze o *míšence*, nestával se podnik židovským.

Podle § 8 platila pro **židovská sdružení** osob *obdobně* uvedená pravidla. Ustanovení § 1, § 2 a § 4 nařízení měla zpětnou účinnost od 15. března 1939 (§ 12 nařízení). **Výnosem ministerstva spravedlnosti z 28. srpna 1941** se působnost nařízení rozšířila i na Židy cizí státní příslušnosti.

Výnos ministerstva spravedlnosti ze dne 4. května 1940 o vydávání osvědčení o nežidovské povaze podniků obchodními a živnostenskými komorami pověřoval tyto subjekty vydáváním zmíněných osvědčení a obsahoval i přesnou úpravu takového potvrzení¹²⁵.

Správa židovských podniků, arizace

Židovské podniky, pokud nebyla nařízena jejich likvidace nebo jejich správa ponechána Židům nebo dosavadním orgánům, byly dány pod správu. **Správce** dosazoval do podniků a řídil říšský protektor podle § 9 nařízení. Mohl zároveň odvolat důvěrníky a vnučené správce dle protektorátních předpisů, veškeré jeho aktivity v této oblasti byly nadřazeny předpisům a činnostem Protektorátu.

Dosazený správce jednal *vlastním jménem na účet podniku*. Nejednal tedy jako zmocněnec židovského vlastníka, ale vlastním jménem. Do jeho zmocnění spadaly i kroky týkající se řízení konkursních či vyrovnacích (například i dle **výnosu ministerstva spravedlnosti ze dne 31. května 1939**).

Dle **oběžníku ministerstva vnitra ze dne 7. května 1939** se dotyčný *židovský podnik* od dosazení správce považoval v **hospodářském styku** za podnik *nežidovský*, což bylo významné pro jeho označení, zadávání veřejných dodávek, bankovní styk atd.. Z hlediska **právního** byl ale nadále *podnikem židovským*.

¹²⁵ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 69 - 70

Nacistický výklad pojmu *správce* zněl *ten, kdo zaujímá místo právoplatného vlastníka, jedná k jeho prospěchu a protiví se každému zásahu do jeho práv*. Ve skutečnosti bylo *správcovství věrné ruky* fikcí. Nebylo v žádném případě úmyslem Říše zabavený majetek vracet¹²⁶.

Oběžník ministerstva financí z 9. října 1940 řešil plnění daňových povinností podniky se zplnomocněným správcem.

Tak zvaná **velká arizace** (nad 1000 zaměstnanců) byla řízena přímo z Berlína. Zejména strategicky důležité velkopodniky typu Škodových závodů, uhelných dolů, hutí a zbrojovek byly **začleňovány přímo do koncernů Říše**.

Na **nižších stupních**, u drobného a středního majetku, *arizaci* realizovaly orgány říšské správy a zvláštní úřady na území Protektorátu, mj. na základě výnosu říšského protektora z července 1939 zřízená **Ústředna pro židovské vystěhovalectví**¹²⁷ (o zřízení a začlenění viz. dále). Zvláštní pozornost byla *arizaci* věnována ze strany NSDAP (dbala na politickou spolehlivost *arizátora* a jeho profesionální zdatnost, na hospodářskou nezbytnost *arizovaného* podniku, který měl být dále zachován a nikoli likvidován, na to, aby cena pro židovského *převodce* nebyla neúměrně vysoká atd.), na území Protektorátu však byl vliv NSDAP i v této otázce omezen¹²⁸.

Jak tedy vypadal z právního hlediska **postup při běžné arizaci** židovského podniku či jiného majetku, který ze stanovených důvodů nebyl přímo likvidován. Došlo k **uzavření kupní smlouvy** mezi původním židovským vlastníkem a *arizátorem*, resp. zprostředkovatelem obchodu. Předmětem koupě byl *arizovaný* majetek. Smluvní cenou se stala tzv. **cena věcná** (*Sachwert*), tj. cena hluboko pod cenou tržní, za kterou židovský vlastník svůj majetek pod psychickým nebo i fyzickým nátlakem, veden snahou zachránit *aspoň něco*, **formálně prodal**. Částka odpovídající této kupní ceně byla arizátorem nikoli vyplacena bývalému majiteli, ale **poukázána na jeho vázaný účet**; i tuto minimální částku tedy stihl osud prostředků na vázaných účtech, které po zmizení majitele většinou propadly Říši a byly jí likvidovány. Současně byla určena cena nesrovnatelně vyšší, tzv. **cena tržní** (*Verkehrswert*), běžná na trhu. Ta již byla u menšího majetku stanovována odhadem, u většího pak na základě znaleckého posudku

¹²⁶ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Terezínské pamětní knihy), Institut Terezínské iniciativy, Praha 1996, strana 63

¹²⁷ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 22

¹²⁸ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 23

zpracovaného nejrůznějšími správcovskými a revizními společnostmi. **Rozdíl** mezi oběma cenami tvořil tzv. *říšskou vyrovnací arizační dávku* či jednoduše jen *říšskou dávku* jako daň zaplacenou *arizátorem* nacionálně socialistickému státu.

Z uvedeného je zřejmé, že právně by nebylo možné takto uzavřené kupní smlouvy považovat za platné, způsobilé založit zamýšlené právní následky (účinky). Chyběl zejména prvek svobodné vůle a její vyjádření od prodávajícího, nedostatek tísně a nápadně nevýhodných podmínek (dnes například § 49 občanského zákoníku). **Nejednalo se fakticky o smluvní převod, ale o vyvlastnění.**

V celém procesu sehrál významnou roli *arizátor*. Praxe určování *arizátorů* se v jednotlivých ovládaných zemích lišila podle národnosti i stupně zapojení do Říše. Například ve Francii se jimi mohly stát i tamní subjekty, což bylo nemyslitelné na východních okupovaných územích. Záměrem však vždy bylo zajištění **výlučných pozic Němců** v ekonomice, co nejužší vazby na *starou Říši*. V satelitních zemích, například na autonomním Slovensku, hráli naopak rozhodující roli *arizátoři* domácí¹²⁹. V českých zemích se převážně jednalo o politicky spolehlivé a uvědomělé říšské a české Němce, jiné národnosti bylo jen 10 osob, a to Slovinec, Rus, Ital a 7 osob českého původu.¹³⁰ V části 6 třetího doplňku **směrnic říšského protektora** týkajících se nakládáním židovským majetkem obsažených v **nařízení o židovském majetku**, jenž byl vydán 6. února 1940, bylo stanoveno, že *protektorátní příslušníci mohou jako nabyvatelé či treuhänderi židovského majetku přijít v úvahu pouze tehdy, jestliže tím nebudou poškozeny německé národní zájmy, tedy jedná-li se o podniky, jež leží v čistě českých oblastech, nebo jsou-li k zajištění německých zájmů přijata vhodná opatření, např. dosazení německých osob na zodpovědná místa (společník, člen správní rady apod.)*.¹³¹ *Arizátory* sice nedosazovala NSDAP, ale podmínkou, aby se jím někdo mohl stát, byla jeho nacionálně socialistická spolehlivost, prokazovaná dokumentem, který se nazýval *politisches Führungszeugnis* a který vydávalo místně příslušné vedení NSDAP. 35% *arizátorů* byli bývalí *treuhänderi*.¹³² Odborné kvality hrály minimální roli. Je třeba dodat, že *arizátoři* se stali po skončení okupace adresáty

¹²⁹ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 20

¹³⁰ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 146

¹³¹ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 146

¹³² JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 102

dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání kolaborantů¹³³. Samotné nařízení o židovském majetku formálně zrušil zákon č. 128/1946 Sb..

Původně se počítalo s tím, že *arizátor* uhradí větší část arizovaného majetku **hotově**. Velice často se ale stávalo, že *arizátor* neměl vlastní prostředky na uhrazení plateb spojených s arizací¹³⁴. Zde našly svoje uplatnění tzv. **arizační úvěry**. Po počáteční nedůvěře úvěrových bank v zajištění úvěrů bylo přistoupeno ke **státnímu (německému) ručení** za tyto úvěry. Původně byl tento nástroj zřízen koncem října 1938 **říšským zákonem o říšské hospodářské pomoci ke krytí rizikových úvěrů v obsazených Sudetech**¹³⁵. Úvěry poskytovala *Kreditanstalt der Deutschen* a jiné německé peněžní ústavy za obvyklých úvěrových podmínek (obvyklá 4,5 % sazba) a po schválení německou *Vereinigte Finanzkontrolle*¹³⁶. Po vzniku Protektorátu byl přijat říšskoněmecký zákon ze dne 25. března 1939 na podporu průmyslu v tzv. *pohraničních oblastech*, který zmocnil německého ministra financí k poskytnutí říšské garance do výše 50 milionů marek. Německo tedy mohlo převzít ručení za úvěry podnikům, na jejichž udržení mělo zájem a kterým se peněžní ústavy zdráhaly úvěr jinak poskytnout. Tímto krokem se tedy před Němci žijícími na českém území jako budoucími *arizátory* otevřela možnost získat *arizační úvěr*, tedy úvěr na poskytnutý na úhradu plateb v rámci arizace, ručený přímo Německou říší. Berlín záměrně stanovil poměrně nízkou regulovanou úrokovou sazbu (4-6 %, průměr 5,26 %), výrazně pod běžnými sazbami v Protektorátu. U úvěrů do dvou tisíc marek se státní ručení vztahovalo až na 100 %, u úvěrů vyšších do 85 %, od února 1940 do 95 %. Byly stanoveny mimořádně výhodné lhůty splatnosti, u *malých* úvěrů až 3 roky, u *velkých* delší, ne však přes 31. prosinec 1955¹³⁷. K posuzování a povolování úvěrů byly zřízeny místní orgány a referáty (*úvěrové výbory*), velké úvěry nad 20.000 říšských marek musely být navíc předkládány k posouzení společnosti *Retog Revisions- und Organisations-Gesellschaft m.b.H.* se sídlem v Jungmannově ulici v Praze¹³⁸.

Celkově nebyl v českých zemích zájem o *arizaci* a *arizační úvěry* tak velký, jako se předpokládalo. V březnu 1941 v souvislosti s množstvím nově vyvlastňovaných podniků a potřebou *arizátorů* bylo přijato opatření, aby se úvěry staly dostupné i méně majetným arizátorům bez vlastního kapitálu. Krátkodobé zvýšení zájmu o arizační úvěry v období roku 1941 však poté

¹³³ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 95

¹³⁴ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 31

¹³⁵ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 34

¹³⁶ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 39

¹³⁷ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 45

opět výrazně upadlo.¹³⁹ Vrcholem celkových arizací byl rok 1941, v roce následujícím už *arizace* *vlna* zvolna opadávala, což mělo několik důvodů. Předně lukrativní majetek už byl arizován nebo likvidován, specifikem českých zemí byl i nedostatek vhodných *arizátorů*. Méně lukrativní majetek tak zůstal pod přechodnou vnučenou správou, k zamýšlenému dokončení *arizace* po *vítězné válce* už nedošlo¹⁴⁰.

Říšské prováděcí předpisy k *nařízením* byly vydávány říšským protektorem ve formě *výnosů*. Na navazující úpravu židovského majetku se však vztahovala také protektorátní opatření ministerstev obsahující stanoviska úřadu říšského protektora.

Podle **sedmého prováděcího výnosu** ze dne 10. července 1940 potřebovaly osoby, které přebíraly správu židovského majetku všeho druhu v hodnotě nad 100 tisíc korun, tzv. **připuštění**, které se realizovalo zápisem do listiny vedené u říšského protektora. Toto *připuštění* bylo možno kdykoli odvolat.

Jedenácté nařízení k zákonu o říšském občanství ze dne 25. listopadu 1941 zbavilo Žida, který měl obvyklý pobyt v cizině, možnosti být německým státním příslušníkem a jeho majetek prohlásilo v § 3 za propadlý Říši. Tento majetek měl být podle § 4 použit k účelům souvisejícím s řešením *židovské otázky*. (48)

Soupis židovského majetku

Podle § 3 **nařízení o židovském majetku** byli Židé, židovské podniky a židovská sdružení osob povinna nahlásit do 31. července 1939 zemědělské a lesní pozemky, které byly v jejich vlastnictví, spoluvlastnictví nebo jimi *propachtované* (pronajaté). Do téže lhůty byli dle § 5 povinni hlásit u Národní banky v Praze¹⁴¹ **předměty ze zlata, stříbra a platiny**, jakož i drahokamy a perly v jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví.

¹³⁸ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 49

¹³⁹ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 52

¹⁴⁰ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 73

¹⁴¹ Blíže k činnosti Národní banky jako instituce formálně samostatné, fakticky však závislé na Říšské bance v Berlíně a Úřadu říšského protektora JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Terežínské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 32 a následující.

Soupis židovského majetku byl pak realizován **čtvrtým prováděcím nařízením říšského protektora k nařízení o židovském majetku** č. RP08/40 ze dne 7. února 1940 (uveřejněno v č.7/1940 Věstníku na straně 45, účinnost od 07.02.1940). Židovské podniky byly povinny do 15. března 1940 přihlásit u okresního hejtmána veškerý tuzemský a zahraniční provozní majetek podle stavu ke dni 31. prosince 1939. Ohlašovací povinnost postihovala i tuzemskou pobočku cizího židovského podniku. Za *židovský podnik* ve smyslu tohoto výnosu se nepočítaly *kočující živnosti* a výkon volného povolání jako lékaři, zástupci atd.. Židé a sdružení židovských osob byli povinni do 15. března 1940 přihlásit v jejich vlastnictví se nacházející nemovitý (v originále *pozemkový*) majetek, práva rovnající se nemovitému majetku a práva na nemovitostech, pokud nemovitosti nepřihlásili již dříve podle § 3 nařízení o židovském majetku. Dále museli do téže lhůty přihlásit veškeré akcie, podílnická práva a účastenství všeho druhu. V pozemkových knihách bylo připojeno ke knihovnímu zápisu přihlášeného práva červeným nebo zeleným inkoustem označení *Žid* nebo manžel *Žida*.

Podle **osmého výnosu říšského protektora k nařízení o židovském majetku** č. RP18/40 ze dne 16. září 1940 (uveřejněno v č. 43/1940 Věstníku, účinnost od 16.09.1940), jeho § 1 prvního odstavce byli Židé, židovské podniky a sdružení židovských osob povinni přihlásit držbu **cenných papírů**, které měli ve vlastnictví či spoluvlastnictví. Tiskopis byl k dispozici u devizových bank (§ 4).

Nabývání a dispozice židovským majetkem

Ustanovení **nařízení o židovském majetku** Židům, židovským podnikům a sdružením židovských osob zakazovalo nabytí nemovitostí, práv na nemovitostech, cenných papírů, podílů na hospodářských podnicích, převzetí a opětovné zřízení hospodářských závodů a nájem nemovitostí, nabytí předmětů ze zlata, stříbra a platiny, drahokamů a perel, jakož i drahocenných a uměleckých předmětů, pokud cena převyšuje 10 tisíc korun. Podle článku I., § 2 a článku III., § 6 **druhého prováděcího výnosu říšského protektora k nařízení o židovském majetku** č. RP36/39 (uveřejněno v č. 39/1939 Věstníku na straně 318, účinnost od 12.12.1939) mohly být některé uvedené věci zabaveny autonomními úřady, disponovat s nimi však mohly pouze úřady říšské. **Devátý prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku** č. RP20/40 ze dne 21. října 1940 (uveřejněno v č. 46/1940 Věstníku na straně 545, účinnost zpětně od 15.03.1939) umožnil výjimky ze zákazu ve zvlášť odůvodněných případech, které však musel schválit říšský protektor nebo vrchní říšský rada.

Podle § 1 **nařízení o židovském majetku** bylo dovoleno Židům, židovským podnikům a sdružením židovských osob jen se zvláštním písemným schválením nakládat s nemovitostmi, právy na nemovitostech, hospodářskými závody a podíly na nich, cennými papíry všeho druhu, *propachtovat* (pronajmout) pozemky a hospodářské závody a převádět *pachtovní (nájemní)* práva tohoto druhu. Dále měli úplný zákaz zcizit nebo zastavit předměty ze zlata, platiny a stříbra, drahokamy a perly, jakož i jiné drahocenné a umělecké předměty, pokud cena jednotlivého předmětu nebo sbírky převyšovala částku 10.000,- korun (§ 5).

Zákazy zde vyslovené se týkaly pouze právního jednání mezi živými - § 12, § 13 **druhého prováděcího výnosu**. Žid tedy mohl svými věcmi volně disponovat pro případ smrti. Mohl jmenovat dědicem kohokoli, i osobu židovskou, která dědictvím mohla nabýt i věcí, jejichž nabývání mezi živými bylo Židům zakázáno.

Schválení dispozic s věcmi udílel zprvu říšský protektor.

Pro následné konfiskace bylo podstatné ustanovení § 10, které dávalo pružné a rozsáhlé možnosti zabavení majetku při jednání proti nařízení a prováděcím předpisům a pokusu o něj.

První prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku č. RP15/1939 byl vydán současně 21. června 1939 a přenesl právo udílení souhlasu k dispozicím s židovským majetkem na *oberlandráty* za té podmínky, že šlo o závody s méně než 100 dělníky a zaměstnanci nebo s ročním obratem méně než 3 milióny korun; přenesení se netýkalo bank a *pojišťovacích podniků*.

Druhý prováděcí výnos měnil a doplňoval první a svěřil mj. *oberlandrátům* další oprávnění jmenovat *správce* a odvolávat důvěrníky a nucené správce podle předpisů Protektorátu v případech, pokud šlo o hospodářské podniky s již uvedeným omezením (článek I.); vyloučeny byly opět banky, *pojišťovací podniky* a cenné papíry. Zplnomocněný správce byl dle článku VII. oprávněn ke všem soudním či mimosoudním právním aktům a jednáním nezbytným pro výkon své funkce (nepotřeboval žádnou další plnou moc). Mohl být kdykoli odvolán. K výkladu výnosu byly vydány **výnosy ministerstva spravedlnosti** Protektorátu, například ze dne 23. června 1940, který se týkal postupu při zápisech do veřejných knih a rejstříků, a ze

dne 14. září 1940, který stanovil, že k zabavení předmětů Židů není třeba schválení, k exekučnímu zcizení ano.

Šestý prováděcí výnos říšského protektora k nařízení o židovském majetku č. RP13/40 ze dne 29. března 1940 (uveřejněno v č. 16/1940 Věstníku na straně 146, účinnost od 21.06.1940) přenesl v § 1 již obecně oprávnění ke schvalování dispozic na *oberlandráty* s výjimkou hospodářských podniků vyšší hodnoty (více jak 100 dělníků nebo zaměstnanců nebo obratem nad 3 milióny korun), bank, pojišťovacích podniků, cenných papírů, velkoobchodů s potravinami, pivovarů a dalších oborově vymezených provozů.

Vyhláškou uveřejněnou v deníku *Der neue Tag* dne 2. listopadu 1941 bylo Židům zakázáno **vzdát se** jakýchkoli majetkových hodnot (zejména předmětů bytového zařízení nebo domácnosti, práv a pohledávek) bez úředního souhlasu. Dále bylo zakázáno hodnoty *zašantročit* či snížit jejich hodnotu. Veškeré prodeje po 10. říjnu 1940 bylo nutno hlásit Ústředně.

Konečně článek III **vládního nařízení o vývozu darů, cenných předmětů a stěhovavých svršků** č. 13/1943 Sb.z. a n. ze dne 14. prosince 1942 stanovil, že Židé mohli vyvážet v cestovním nebo pohraničním styku do ciziny jiné předměty než ty, které byly bezpodmínečně určeny k osobní potřebě, jen s povolením ministerstva financí (to se netýkalo cizích státních příslušníků).

Zvláštní režim pro židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich

V rámci úpravy týkající se židovského majetku byla zvýšená pozornost věnována zlatu, ostatním drahým kovům, drahým kamenům a předmětům z nich (dále také jen **cennosti**). Tyto komodity představovaly pro Němce hodnotu přímo využitelnou, likvidní a směnitelnou prakticky všude ve světě, včetně zahraničního obchodu s neutrálními zeměmi. Majetková perzekuce v této oblasti byla proto řízena, prováděna a kontrolována přímo složkami německé politické a bezpečnostní správy se sekundární, spíše evidenční rolí autonomních orgánů.

Jak již bylo uvedeno, **nařízení o židovském majetku** uložilo přihlašovací povinnost u Národní banky. Stejně nařízení omezovalo nabytí a dispozice s danými hodnotami. **Druhý prováděcí výnos** vyloučil cennosti z dražeb (§ 5), naopak úřady je mohly zabavit zejména dle daňových předpisů a předpisů o poplatcích a volně s nimi nakládat.

Prodej cenností ve vlastnictví nebo spoluvlastnictví Židů, ale již i jiných skvostů a uměleckých předmětů v ceně vyšší než 10 tisíc korun, byl upraven **třetím prováděcím nařízením říšského protektora k nařízení o židovském majetku** č. RP07/40 ze dne 26. ledna 1940 (uveřejněno v č. 7/1940 Věstníku na straně 44, účinnost od 21.01.1940). Byl fakticky zrušen zásadní zákaz, prodat tyto věci ale mohli Židé pouze se svolením říšského protektora a pouze **Obchodní společnosti HADEGA s r.o.** (od roku 1943 Hakoma) v Praze 2, Hybernská 32n (§ 1, § 2). Žádost o zcizení podávali přímo u této společnosti, která ji postoupila Úřadu říšského protektora. Obdobná ustanovení pro Židy s bývalou česko-slovenskou státní příslušností přineslo i říšské **nařízení provádějící třetí nařízení vydané na základě nařízení o přihlašování majetku Židů** (Říšský zákoník I, strana 282) ze dne 23. listopadu 1940.

Dále bylo židovským subjektům **pátým prováděcím výnosem k nařízení o židovském majetku** RP10/40 ze dne 2. března 1940 (uveřejněno v č. 12/1940 Věstníku na straně 81, účinnost od 02.03.1940) nařízeno uložit do dvou týdnů od účinnosti výnosu do depozit, znějících na jejich jméno, u některé devizové banky v jejich vlastnictví, spoluvlastnictví nebo držení se nalézající cennosti a akcie, pevně zúročitelné hodnoty a cenné papíry podobného druhu. Tato povinnost postihla i nežidovského *držitele* takových hodnot ve vlastnictví Židů (vše § 1 a § 2). Věci které by nabyli v budoucnu, hlavně dědictvím, museli též odevzdat do dvou týdnů po nabytí. Depozita, v nichž byly tyto věci uloženy, musela být označena jako *židovská* (§ 4). Označovala se zkratkou *N* (neárijec). Jakékoli výběry z těchto depozit nebo jejich prodej za účelem uspokojení náhrady nákladů banky potřebovaly schválení říšského protektora, který rovněž mohl udělit výjimky (§ 5).

Fakticky **vynucený prodej cenností** za nevýhodných podmínek se realizoval nabídkou společnosti HADEGA, která platila zároveň za žádost o udělení souhlasu říšského protektora (agendu zajišťoval devizový referát jeho úřadu). Po prodeji obdrželi *prodávající* kupní cenu po odečtení nákladů všech zúčastněných institucí přímo pouze do částky 500 korun. Vyšší částky byly poukazovány na vázané účty (viz. dále). Získané cennosti HADEGA prodávala Národní bance a dalším určeným subjektům¹⁴².

¹⁴² K dalšímu nakládání se získanými prostředky JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 32 a následující.

Vyhláška říšského protektora č. RP11/40 ze dne 2. března 1940 (uveřejněno v č. 12/1940 Věstníku na straně 82, účinnost od 02.03.1940) a **vyhláška protektorátního ministerstva financí ze dne 13. září 1940** vydané k provedení a na základě **pátého prováděcího výnosu** vyňaly z depozitní povinnosti snubní prsten vlastní a zemřelého manžela, stříbrné náramkové a kapesní hodinky, upotřebené stolní stříbro, a to na osobu dva čtyřdílné příbory, sestávající z nože, vidličky, lžice polévkové a kávové, nad to ještě stříbrné věci do váhy 40 gramů za kus a v úhrnné váze do 200 gramů na osobu a náhražky zubů z drahých kovů, pokud se jich osobně užívalo. Přihlašovací povinnost se plnila u revizního odboru ministra financí. Od 8. března 1940 se na základě vyhlášky tohoto odboru uvedená omezení vztahovala i na manželku (manžela) Žida (Židovky). K vyhlášce se vztahovalo upozornění v denním tisku¹⁴³.

Sedmý prováděcí výnos k nařízení o židovském majetku č. RP17/40 ze dne 10. července 1940 (uveřejněno v č. 30/1940 Věstníku na straně 299, účinnost od 10.07.1940) stanovil pro správu židovského majetku všeho druhu, jehož celková hodnota převyšovala 100.000 korun, již zmiňovanou povinnost získat zvláštní povolení (*připuštní*), které se zapisovalo do seznamu vedeného u říšského protektora.

Nad dodržováním těchto omezení převzala kontrolu německá tajná státní policie (*gestapo*), které za spolupráce s dalšími německými okupačními úřady i s protektorátním četnictvem a policií organizovalo hromadné akce prohlídek v židovských podnicích a domácnostech, často na základě předcházejícího udání. Tato bezpečnostní složka zároveň zajišťovala druhou rovinu zásahů proti židovskému majetku, a to plošné konfiskace pokračující ve většině fází odnětí židovských cenností a dalšího majetku. Od podzimu 1941 byly konfiskované cennosti předávány **Majetkovému úřadu** u říšského protektora, zřízenému interním výnosem z 2. září 1941

Dne 8. února 1941 byla vydána **vyhláška ministerstva financí**, která nařizovala Židům, židovským podnikům a židovským sdružením uložit nejpozději do 15. března 1941 do úschovy u některé devizové banky zmocněné pro vázané účty sbírky známek a celistvostí, které se nacházely dnem účinnosti vyhlášky v jejich vlastnictví, spoluvlastnictví či držbě. jednalo se o každou zásobu známe mimo obvyklou potřebu v běžných hodnotách. Nakládání bylo možné jen se svolením ministerstva, vyhláška se nevztahovala na cizí státní příslušníky a *árijce* v manželství se Židem.

¹⁴³ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 73 - 74

Podle zkoumání různých údajů a zdrojů je množství celkově konfiskovaného židovského zlata odhadováno na 614,62 kg, platiny 5,49 kg, stříbra 16 744,594 kg. Neúplná evidence briliantů a diamantů (neúčastnila se Národní banka) hovoří o 5.128,87 karátech briliantů a 582,1 karátu diamantových *routů*.

Vázané židovské účty

Peněžní transakce u peněžních ústavů již znemožnila **nařízení**, vydaná 15. března 1939 orgány devizové ochrany a celními pátracími místy. Tyto pokyny byly pak nahrazeny **nařízením ministerstva financí** ze dne 25. března 1939.

Vyhláška ministerstva financí ze dne 23. ledna 1940 (Úřední list č. 22) s účinností k 27. lednu 1940 zakázala platit volně Židům. Veškeré platby bylo nutno poukázat Židům na **vázaný účet** u peněžního ústavu, který byl oprávněn vést vázané židovské účty dle seznamu Národní banky a který Žid udal.

Volně bylo možno poskytnout pouze platby ve prospěch židovských podniků, do nichž byl dosazen správce, nebo platby za zboží a za výkony při provozu podniku nebo povolání, pokud tam bylo obvyklým placení v hotovosti (např. za zboží v obchodě, lékaři, advokátu apod.). Rovněž nájemné nebo pachtovné bylo možno platit židovskému vlastníkovi přímo, protože nájemné nebo pachtovné byl sám židovský vlastník povinen složit na svůj vázaný účet¹⁴⁴. V tomto vyhláška navazovala na vyhlášku stejného ministerstva z listopadu 1939.

Veškeré účty Židů musely být označeny jako židovské. Nemohl mít Žid anonymní úschovu nebo anonymní vkladní knížky. Vkladní knížky Židů musely být na jméno a označeny jako židovské písmenem *N*. Árijské knížky bylo nutno označit písmenem *A*.

Veškeré židovské účty u peněžních ústavů byly **vázány**. Ze všech těchto vázaných účtů mohl židovský majitel vybírat 1 500 K týdně volně bez povolení a bez průkazu hospodářské potřeby, pokud neplatilo ustanovení přísnější; to bylo **vládní nařízení č. 86/1939 Sb.z. a n. o pře-**

¹⁴⁴ Původně časopis *Právník*, r. 1940, S. Juráček, čl. *Právní a hospodářské postavení Židů v Protektorátu*, strana 501.

chodném obmezení výplat vkladů u peněžních ústavů (peněžních podniků) ze dne 27. března 1939 (uveřejněno v č. 32/1939 Sbírký zákonů na straně 459, účinnost od 31.03.1939), které dovolovalo z vkladních knížek u peněžních ústavů mimo banky vybírat jen 500 K týdně; bylo zrušeno vládním nařízením č. 325/1940 Sb. z. a n.. To byla částka, která byla určena na výživu jeho a jeho rodiny, která měla proti němu nárok na výživu. Při tom musel podepsat prohlášení, že si z jiných účtů u téhož nebo u jiných ústavů nevybral během 7 dnů více než 1 500 K a že neměl na výživu jakékoli hotové prostředky. Výběr nad limit byl trestný.

Bez svolení ministerstva financí nemohli Židé disponovat vkladními knížkami, přenášet cenné papíry z jednoho peněžního ústavu na druhý beze změny vlastníka, zřizovat u peněžních ústavů bezpečnostní schránky a uzavřené úschovy a konat z nich výběry.

K provedení vyhlášky bylo vydáno množství předpisů.

Ministerstvo financí vydalo administrativní pokyny, které mj. upozorňovaly na to, že omezení se týkají i plateb od veřejných subjektů. Stejně ministerstvo vydalo vzor prohlášení Žida o svém původu se žádostí o zasílání dávek na vázaný účet¹⁴⁵. Obdobně byly vydávány další předpisy a pokyny ohledně podmínek plateb, prohlášení Židů a označení jejich účtů a dokladů k nim.

Podle **vyhlášky ministerstva financí** ze dne 15. listopadu 1940 musely být do konce roku zrušeny veškeré židovské vkladní knížky a vklady na nich uložené převedeny na vázané běžné účty.

Árijci v manželství se Židem

Árijci, kteří byli v manželství se Židem, podléhali omezením, stanoveným Židům **vyhláškou ministerstva financí** ze dne 23. ledna 1940, a to v důsledku vyhlášky téhož ministerstva ze dne 8. března 1940. Platby v jejich prospěch bylo možno konat jen na **vázané účty** u některého peněžního ústavu, oprávněného vést židovské vázané účty. Platit přímo bylo možné jen v těch případech, kde placení v hotovosti za zboží a služby při provozu podniku je obvyklé.

¹⁴⁵ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 90

Z vázaných účtů si mohli vybírat bez povolení pouze 1 500 K jednou za 7 dní, podepsali-li prohlášení, že neměli k výživě své a své rodiny žádné hotové prostředky.

Nemohli dále bez povolení ministerstva financí disponovat vkladními knížkami, převést cenné papíry z vázaného depozita, zřídit si u peněžního ústavu bezpečnostní schránku atd..

Podle **čtvrtého prováděcího nařízení k nařízení o židovském majetku** byli *árijsci* žijící v manželství se Židem povinni hlásit v jejich vlastnictví se nalézající pozemkový majetek a práva s ním spojená, stejně jako další jmenovaný majetek (§ 3 a § 4).

Podle **osmého prováděcího výnosu k nařízení o židovském majetku** museli hlásit cenné papíry, a to i nabyté v budoucnu (§ 5 a § 6).

Přesto nebyly *árijské* osoby ve svazku se Židem postaveny na roveň židovským osobám. Mohly volně disponovat cennými papíry a mohly je i nabývat. Nebyly omezeny v nabývání a dispozici s nemovitostmi.

Vyvlastnění a konfiskace židovského majetku

Ve fázi vystěhování židovského obyvatelstva dohlíželo *gestapo* v rámci jemu svěřených úkolů na předání majetku každého židovského vystěhovalce do správy bankám jako podmínku povolení výjezdu, dále provádělo konfiskace dle § 10 **nařízení o židovském majetku** (a to u *nelegálních* emigrantů nebo u osob, které se dopustily zločinů proti Německé říši ve smyslu říšského trestního práva, zákona na obranu státu č. 131/1936 Sb.z. a n. atd.). Banka následně svěřené hodnoty hluboko pod cenou prodala a na majitelovo vázané konto převedla utrženou částku, aby ta poté většinou nebyla transferována do zahraničí, ale propadla Říši (celkově se uvažuje o půl miliardě korun). *Gestapo* zároveň prostřednictvím svých hospodářských oddělení zajišťovalo správu konfiskovaného majetku. Správou zvláště nemovitého majetku ovšem mohly být pověřeny i banky.

Celkově přebírání a správu majetku vystěhovaných osob zajišťoval a jako nositel majetku Ústředny byl zřízen **Vystěhovecký fond pro Čechy a Moravu** (*Auswanderungsfond für Böhmen und Mähren*), který byl právnickou osobou a sídlil v Praze. Byl zproštěn všech dávek a podléhal německým soudcům. Dozor vykonával velitel bezpečnostní policie u říšského protektora. Fondu mohl být postoupen též majetek rozpuštěných židovských právních útvarů,

aniž by nastoupil právní nástupnictví. Na něj též přecházel movitý a nemovitý majetek osob, které byly později transportovány do koncentračních táborů. Tyto osoby musely povinně podepisovat listinu, že *dobrovolně* odevzdaly všechn svůj majetek fondu. Právě proto vzrostlo množství *arizovaného* majetku ve správě tohoto fondu na konci roku 1942 o 5,5 miliardy korun. Část majetku předával fond společnosti HADEGA k prodeji.

Po ukončení etapy vystěhování Židů a zahájení hromadných deportací 1. října 1941 došlo ke změnám v činnosti **Ústředny pro židovské vystěhovalectví**, která byla dne 20. srpna 1942 přejmenována na **Ústřední úřad pro uspořádání židovské otázky**.

Každá osoba zařazená do transportu byl povinna ve sběrném táboře odevzdat zaměstnancům Ústředny předměty z drahých kovů, které jí dle předpisů ještě zůstaly, a udělit jí generální plnou moc k převzetí veškerého dalšího majetku. Věcně tuto záležitost upravilo **druhé nařízení říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace** č. RP31/41 z 12. října 1941 (uveřejněno v č. 51/1941 Věstníku na straně 555, účinnost od 14.10.1941) a **třetí nařízení říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace** č. RP33/41 z 19. listopadu 1941 (uveřejněno v č. 61/1941 Věstníku na straně 642, účinnost od 27.11.1941). Druhé nařízení stanovilo, že Ústředna mohla převzít likvidaci majetku židovských vystěhovalců, bylo-li to u ní navrženo a sepsáno osobou oprávněnou k dispozici (§ 1). Při této likvidaci podle § 2 zanikla možnost věřitelů domáhat se právní cestou svých nároků k tomuto majetku a byla přerušena soudní řízení, která se jich týkala (pokračovat mohla jen na návrh Ústředny). Pohledávek věřitelů váznoucích na likvidovaném majetku se týkalo také třetí nařízení.

Výše zmíněná generální plná moc se stala bezpředmětnou poté, co na základě **zvláštního nařízení o ztrátě protektorátního občanství** ze dne 2. listopadu 1942 začalo pro území Protektorátu platit modifikované **11. prováděcí nařízení k zákonu o říšském občanství** ze dne 25. listopadu 1941, které deportované zbavovalo protektorátního občanství. Veškerý majetek deportovaných totiž nadále propadal ve prospěch říše *ex lege*, jeho likvidaci i nadále prováděla Ústředna. Tento úřad zároveň ve spolupráci s Úřadem říšského protektora dával po vypravení každého transportu pokyn k vyzvednutí cenností deponovaných v bankách a předání buď do Böhmische Escompte-Bank, nebo přímo společnosti HADEGA k ocenění a prodeji. Podíl na zisku byl poukazován na účet **Vystěhovaleckého fondu**, sloužil mj. ke krytí nákladů *konečného řešení* včetně provozu terezínského ghetta. Na konfiskacích se opět podílelo zejména v rámci šetření svojí činností *gestapo*.

V období protektorátu byly zaznamenány i případy konfiskací mimo systémový postup, které spíše spadaly do oblasti divokých arizací (1939 a 1940)¹⁴⁶.

Daně

Vládní nařízení č. 314/1940 Sb. z. a n. o dani z obratu ze dne 25. září 1940 (uveřejněno v č. 102/1940 Sbírky na straně 767, účinnost od 01.10.1940) a poté navazující **vládní nařízení č. 315/1940 Sb. z. a n., jímž se vydávají další ustanovení o dani z obratu (druhé nařízení o dani z obratu)**, z téhož dne (uveřejněno v č. 102/1940 Sbírky na straně 801, účinnost od 01.10.1940) nově upravila tuto daň. Druhé nařízení určilo, že některá **daňová osvobození neplatí pro Židy** (jednalo se o obraty z činností soukromých učenců, umělců, spisovatelů, obchodních jednatelů a makléřů – články 27 a 28).

Vládní nařízení č. 144/1943 Sb.z. a n., k provedení a doplnění vládního nařízení ze dne 16. prosince 1942, č. 410 Sb., o dani z majetku (prováděcí nařízení k dani z majetku - P. N. M.), ze dne 14. května 1943 (uveřejněno v č. 70/1943 Sbírky na straně 589, účinnost od 01.01.1943) v článku 23 určilo, že se Židům nepřiznávaly *daněproště* částky. Při posuzování smíšených manželství se přihlíželo k rasové příslušnosti jednotlivých členů rodiny (zmírnění platilo např. pro Žida s árijskou manželkou).

Válečné škody

Dne 20. července 1941 bylo vydáno **nařízení říšského ministra vnitra o nakládání s válečnými škodami Židů** č. RP21/41 (Říšský zák. I., str. 437, vyd. dne 23. VII. 1941, v Protektorátu uveřejněno v č. 37/1941 Věstníku na straně 426, účinnost od 05.08.1941). Ustanovení § 1 odstavce 1 stanovilo, že Židé neměli nárok na žádné odškodnění, práva ostatních, kteří byli spolu postiženi a utrpěli také válečné škody, však zůstala nedotčena podle **nařízení o válečných škodách** (Říšský zákoník 1941, I., strana 1547) ze dne 30. listopadu 1941.

¹⁴⁶ JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 29

Odhaduje se, že *arizacemi* a expropriací židovského obyvatelstva, dovršenou při jeho deportaci, získali nacisté na území Protektorátu Čechy a Morava při *řešení židovské otázky* více než dvě miliardy marek, tj. 20 miliard protektorátních korun¹⁴⁷. Jiné prameny pak uvádějí sumu půl miliardy dolarů¹⁴⁸.

3. Vyloučení z veřejného života a výkonu určitých zaměstnání

Po vzniku Protektorátu pokračovalo vyřazování Židů z **veřejných služeb**, započaté již za *druhé* republiky. Kromě toho jim byla odebrána možnost k výkonu některých povolání.

Protektorátní vláda již na své první schůzi 17. března 1939 zakázala výkon praxe lékařům *neárijského* původu ve všech veřejných a zdravotních orgánech a zařízeních sociálního pojištění a vzala na vědomí **opatření advokátní komory** z 15. března 1939 o zastavení praxe *neárijských* advokátů (viz. dále). Uložila ministrovi spravedlnosti předložit návrh na generální úpravu v této věci a zmocnila ministra obchodu, aby projednal s průmyslovými organizacemi a podniky odstranění neárijců ze všech vedoucích míst.

Prvním vyřazovacím normativním aktem bylo **vládní nařízení č. 123/1939 Sb.z. a n., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví** ze dne 21. dubna 1939 (uveřejněno v č. 46/1939 Sbírky na straně 511, účinnost od 24.05.1939). To ukládalo zastavit výkon úřadu u osob, které vedle soudců z povolání vykonávaly veřejné funkce v soudnictví (například soudců laiků, přísedících), jestliže z **důvodu veřejného klidu a pořádku** nebyly s to úřad vykonávat (zejména § 1). I když to nikde nebylo výslovně zmíněno, týkalo se to osob židovského původu, ať už nařízení interpretujeme v tomto ohledu jako nepřímě použitelné, či přímo k tomuto účelu vydané.

Dle vládního nařízení č. 139/1939 Sb., o umístování a jiném zaopatření zaměstnanců vojenské správy a dělesloužících, ze dne 6. června 1939 (uveřejněno v č. 52/1939 Sbírky na straně 529, účinnost od 09.06.1939) byli takoví zaměstnanci židovského původu přeloženi do

¹⁴⁷ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Terezínské pamětní knihy), Institut Terezínské iniciativy, Praha 1996, strana 3

¹⁴⁸ ROTHKIRCHENOVÁ a kol.: Sborník studií Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Ústav pro soudobé dějiny, Trizonia Praha, 1991

trvalé výslužby či propuštění s odbytným, služební poměr čekatelů byl zrušen. Výjimečně mohly být poskytnuty sociální výhody.

Komplexním způsobem problematiku vyloučení z veřejného života upravilo **vládní nařízení č. 136/1940 Sb.z. a n. o právním postavení Židů ve veřejném životě**, ze dne 4. července 1939 (uveřejněno v č. 44/1940 Sbírky na straně 337), které nabylo z důvodu výhrad německých míst (Neurath schválil až 5. března 1940) účinnosti až 24. dubna 1940. Obsahovalo určení postavení Židů ve veřejných úřadech, orgánech, funkcích a vůbec ve veřejném životě. Tato opatření měla vyjádřit **východisko, že Židé byli rasově cizím tělesem v národě**.

Vládní nařízení mělo tři části. První **definovala** znaky Žida (o této problematice již bylo pojednáno) a obecně definovala platné zákazy, druhá obsahovala bližší rozvedení a procesní postupy, třetí pak ustanovení trestní a závěrečná. Co se týče právního postavení, vylučovalo nařízení osoby židovského původu buď úplně z některých veřejných funkcí, nebo je podstatně omezovalo v určitých odvětvích veřejného života, připouštějíc je do nich jen v určitém poměru a k určité omezené činnosti. Oprávnění k výkonu tam uvedených úřadů a zaměstnání neměla být vstoupením norem v platnost automaticky zrušena *ex lege*, ale měla zaniknout jejich postupným odebráním.

Podle ustanovení § 4, odstavce prvního nařízení neměli Židé, nebylo-li dále stanoveno něco jiného, povoleno vykonávat **žádnou funkci v soudnictví ani ve veřejné správě**, s výjimkou funkcí židovské náboženské organizace. Následoval obsáhlý **demonstrativní výčet** zahrnující mj. členy zastupitelských sborů, orgány veřejných korporací, členy jiných sborů a komisí, zřízených pro výkon nebo pro podporu veřejné správy, učitele na různých úrovních, členy veřejných vědeckých úřadů, učených společností a jiných veřejných institucí povahy vědecké, soudce laiky (již dříve předchozí **vládní nařízení č. 123/1939 Sb.**, které zůstalo podpůrně v platnosti) atd.. Odstavce druhý vylučoval opět s výhradou speciální úpravy Židy **z výkonu povolání** advokátů (kandidátů advokacie), obhájců ve věcech trestních, patentních zástupců, lékařů, veterinářů a lékárníků, specifikovaných výkonných umělců a redaktorů periodických tiskopisů, s výjimkou periodických tiskopisů určených pro Židy a jako takové označených. Odstavce třetí stanovil, že se Židé **nesmějí účastnit politického života**, ani být členy spolků a jiných korporací společenského, kulturního a hospodářského života, kromě účasti nucené.

Ze zákazů samotné nařízení připouštělo určité **výjimky**. V případě židovských advokátů se například jednalo o možnost působit po výmazu jako tzv. *židovský právní zástupce* (§ 12 a § 15 nařízení, podrobněji dále).

Přestupky proti **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě** řešil okresní úřad. Trestem byla pokuta do sta tisíc korun nebo vězení do šesti měsíců (část III. ustanovení § 30).

Vyloučení z veřejných služeb

Vyloučení Židů ze státní činné služby bylo zahájeno již za *druhé republiky*. Od dubna nebyli přijímáni za členy Národního souručenství.

Židé nemohli být podle § 4 odstavce 1 bodu 4 **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě** zaměstnanci v činné službě v *protektorátu* a jiných veřejnoprávních korporací a subjektů, uvedených v §1, § 25 a § 26 **vládního nařízení o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě č. 379/1938 Sb.z. a n. ze dne 21. prosince 1938**. Na základě nařízení nemohli tedy být Židé zaměstnanci a) korporací, které obstarávaly úkoly veřejné správy, jako obchodních a živnostenských komor, advokátních a lékařských komor, zvěrolékařských a inženýrských komor, Národní banky, Pojišťovny atd., b) ústavů, podniků, fondů, které hospodařily veřejnými prostředky, c) ústavů, podniků, fondů, jež byly ve vlastnictví nebo správě subjektů ad. a) a b), d) subjektů, jejichž hospodaření bylo převážně závislé na podpoře z veřejných prostředků. Osoby měl vyloučit ten úřad Protektorátu , který vykonával přímý dozor nad dotyčnou funkcí nebo korporací.

Vyloučení z advokacie

Židé nemohli být advokáty a obhájci ve věcech trestních. Předchůdcem **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě** bylo již zmíněné usnesení advokátní komory v Praze ze dne 15. března 1939, podle kterého nemohli být židovští advokáti zástupci stran před soudy, oprávněni byli pouze k zastupování před úřady a k právním poradám¹⁴⁹.

¹⁴⁹ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 74

Dle nařízení nemohli být židé advokáty a obhájci ve věcech trestních. Výbory advokátních komor byly povinny nařídit **výmaz** židovských advokátů a kandidátů **ze seznamů**. Židovští advokáti, jakož i advokáti, kteří byli vymazáni ze seznamů, nesměli nově obstarávat cizí právní záležitosti, zejména zastupovat před soudem nebo mimo soud a udílet právní rady. Mohli však obstarávat věci svých manželek a nezletilých dětí, pokud nebylo předepsáno zastoupení advokátem.

Pro zastupování Židů bylo dovoleno, aby z těch židovských advokátů, kteří byli vymazáni ze seznamu, byli jmenováni nebo připuštěni **židovští právní zástupci**. Židé, kteří vyhovovali podmínkám pro zápis do seznamu kandidátů advokacie, mohli být připuštěni k přípravné praxi židovského právního zastupitelství. Obojích ale mohlo být zapsáno nejvýše 2% počtu advokátů.

Židovské právní zástupce ustavovalo a sídlo jim určovalo a kandidáty židovského právního zastupitelství k přípravné praxi připouštělo ministerstvo spravedlnosti k návrhu prezidenta vrchního soudu, u něhož se podávaly žádosti. Dotyční museli užívat označení *židovský právní zástupce* a směli obstarávat pouze právní věci Židů a jejich organizací.

Vyloučení z notářství a patentního zastupitelství

Povolání notářů bylo **nařízením o právním postavení Židů ve veřejném životě** pro Židy zcela uzavřeno. Ministerstvo spravedlnosti zrušilo jejich úřady do tří měsíců od účinnosti předpisu, kandidáti byli vyloučeni ve lhůtě druhého čtvrtletí po vyhlášení.

Stejně vyloučeni byli Židé i z patentního zastupitelství, a to výmazem ze seznamu ministerstvem průmyslu, obchodu a živností.

Vyloučení z lékařství a zubní techniky

Židé byli zbavováni práva k výkonu lékařské praxe ministerstvem sociální a zdravotní správy, a to plošně v den vyhlášení **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě**. Mohla být poté připuštěna výjimka, vyžadoval-li to veřejný zájem. K výkonu lékařské praxe mohli být tak připuštěni Židé nejvýše v počtu 2 % lékařů. Mohli přitom **ošetřovat pouze Židy**, jinak jen členy své rodiny, a museli užívat názvu *židovský lékař*. Zapisovali se do seznamu židovských lékařů.

Dalším vylučujícím předpisem mimo rámec základního nařízení bylo **vládní nařízení o provozování živnosti zubotechnické Židy č. 421/1940 Sb.z. a n.** ze dne 10. října 1940 (uveřejněno v č. 135/1940 Sbírky na straně 1243, účinnost od 11.12.1940). Živnostenské oprávnění Žida k provozování zubní techniky zanikalo 30 dní po vyhlášení tohoto nařízení (§ 1). Ministr průmyslu, obchodu a živností mohl z důvodu veřejného zájmu udělit oprávnění k další činnosti, pro tuto výjimku však musely existovat záruky dalšího řádného výkonu. Kvóta pro židovské zubní techniky byla stanovena opět na 2 % počtu všech osob zabývajících se tímto povoláním. To mohlo nově upravit vládní nařízení nejdříve za 3 roky. Zubní technik mohl poskytnout své služby pouze Židům, jinak jen členům své rodiny. Musel používat slova *židovský zubní technik*.

Vyloučení z výkonu veterinární praxe

Toto oprávnění odebíralo dle **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě** obdobně ministerstvo zemědělství. Z důvodu veřejného zájmu mohlo udělit výjimku až do výše 2 % veterinářů. Žid musel používat označení *židovský veterinář*, podléhal doзору a zapisoval se do seznamu veterinářů.

Další vývoj úpravy

K provedení **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě** byl ministerstvem vnitra vydán dne 22. července 1940 oběžník. Upravoval podrobně postup s cílem zajistit postupné odebrání úřadů a zaměstnání tak, jak to vyžadoval říšský protektor.

Dne 21. srpna 1940 vydal **říšský ministr spravedlnosti nařízení o zastupování Židů před německými soudy**. Podle § 1 odstavce 1 mohl tento ministr zmocnit židovské právní zástupce nebo kandidáty, na které se vztahovalo nařízení č.136/1940 Sb., k zastupování a obhajování židovských osob před německými soudy v Protektorátu. Zmocnění bylo kdykoli odvolatelné. Nařízení bylo publikováno ve Věstníku.

Další omezující opatření vylučovala z některých oborů činnosti **míšence** a **osoby**, nacházející se v **manželství se Židem** (Židé již byli vyloučeni základním nařízením).

Vládní nařízení č. 137/1942 Sb.z. a n. o židovských míšencích ve veřejné službě ze dne 9. dubna 1942 (uveřejněno v č. 57/1942 Sbírky na straně 766, účinnost od 20.04.1942) se vztahovalo na židovské míšence a ty osoby, jejichž manželka byla Židovka nebo míšenka 1. stupně. Tito lidé, pokud byli v zaměstnaneckém nebo služebním poměru k subjektu veřejné správy, měli být přeloženi do trvalé výslužby.

Židovských míšenců se dále týkalo **vládní nařízení č. 51/1943 Sb.z. a n. o židovských míšencích v povolání notářském** ze dne 11. prosince 1942 (uveřejněno v č. 25/1943 na straně 135, účinnost od 24.02.1943). Míšenci nebo ti, jejichž manželka byla Židovka nebo míšenka 1. stupně, měli být zproštěni úřadu ministrem spravedlnosti do 3 měsíců ode dne účinnosti, kandidáti na notářské povolání měli jím být dnem 31. března 1943 vyloučeni (§ 1). Ustanovení § 2 umožňovalo ministrovi udělit výjimky. Židovští notáři mohli nadále obstarávat jen záležitosti manželek a nezletilých dětí, jestliže nebylo povinné zastoupení advokátem. Vládní nařízení stanovilo rovněž, kdo se mohl nadále stát notářem, a zavedl omezení pro uzavírání manželství pro osoby v tomto povolání.

Obdobně, ale v jiném oboru činnosti, upravovalo postavení židovských míšenců a dalších osob **vládní nařízení č. 118/1944 Sb.z. a n. o židovských míšencích v povolání civilních techniků** ze dne 11. května 1944 (uveřejněno v č. 54/1944 Sbírky na straně 564, účinnost od 30.05.1944). Židovskému míšenci nebo tomu, jehož manželka byla Židovka nebo míšenka 1. stupně, bylo odňato oprávnění k výkonu uvedeného povolání do 3 měsíců od účinnosti předpisu. Za civilní techniky se považovali např. i bábštití inženýři a rovněž byla stanovena ministerská pravomoc k udělení výjimek. Nařízení prováděli ministr dopravy a techniky a ministr hospodářství a práce. Civilním technikem se propříště mohla stát jen taková osoba, která nebyla míšencem nebo jehož manželka nebyla míšenka 1. stupně. Byla-li míšenkou 2. stupně, šlo udělit výjimku.

4. Pracovněprávní vztahy, sociální zabezpečení a pracovní nasazení

Rasová politika, realizovaná okupačními orgány a autonomními úřady v Protektorátu, přinesla četná **znevýhodnění osob židovského původu i v oblasti pracovněprávních vztahů a sociálního zabezpečení.**

Pracovněprávní vztahy

Nařízení říšského protektora o propouštění židovských zaměstnanců v Protektorátu Čechy a Morava č. RP35/39 ze dne 23. října 1939 (uveřejněno v č. 34/1939 Věstníku na straně 281, účinnost od 11.11.1939) umožnilo vypovědět *služební smlouvy* s židovskými zaměstnanci k prvnímu dni každého měsíce za dodržení šestinedělní výpovědní lhůty. Uplynutím této doby zanikaly všechny nároky z výpovědi plynoucí, zejména na platy zaopatřovací a odbytné (§ 1). Ustanovení § 2 ohraničilo maximální možnou výši jednorázového odbytného (odstupného) částkou rovnající se polovině ročního příjmu. Podle § 3 byla odporující zákonná nebo smluvní ustanovení o **odbytných, odpočivných požitcích, penzích nebo jiných běžných či jednorázových odškodněních** právně neúčinná.

Podle § 1 **nařízení o právním postavení židovských zaměstnanců v Protektorátu Čechy a Morava** ze dne 14. září 1940 se tento předpis nepoužil na kategorii osob podle § 5 **nařízení o právním postavení Židů ve veřejném životě**. Ustanovení § 2 nařizovalo snížení odbytného na nejnižší možnou míru podle § 23 **nařízení o propouštění židovských zaměstnanců**. (85)

Vládní nařízení č. 58/1942 Sb. z. a n., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce, ze dne 18. prosince 1941 (uveřejněno v č. 21/1942 Sbírký na straně 509, účinnost od 24.02.1942) určilo v části IV., že zaměstnání Žida vyžadovalo vždy **schválení úřadu práce** s výjimkou jeho příkázání do práce. Definice *Žida* se řídila nařízením o právním postavení Židů ve veřejném životě. Upravena byla délka výpovědní doby (nejvýše dva týdny).

Vládní nařízení č. 260/1942 Sb.z. a n. o zaměstnávání Židů, ze dne 17. července 1942 (uveřejněno v č. 122/1942 Sbírký na straně 1257, účinnost od 01.08.1942), považovalo za Žida osobu vyhovující definici **vládního nařízení, kterým se vydávají další předpisy o Židech a židovských míšencích** (§ 2). Osobám židovského původu náležela jen odměna za skutečně vykonanou práci. Jiné platy byly nepřípustné, neměly tedy nárok na placení mzdy v případě nemoci, příplatek k nemocenské, na příplatky přes čas, noční, nedělní a sváteční práci, jakékoli zvláštní odměny a výplaty ze zvláštních důvodů. Neposkytovaly se sociální přídatky a placená dovolená. Židé se nesměli účastnit dodatkového starobního zaopatření vedle zákonného, byli vyloučeni z účasti na závodních penzijních fondech. Podle § 7 výpověď Židovi mohla být dána kdykoli ke konci následujícího pracovního dne, on sám však musel dodržet výpovědní lhůtu. Ustanovení § 9 upravilo délku pracovní doby židovských pra-

covníků. Ti ve věku 14 – 18 let měli stejně dlouhou jako dospělí. Pro dospělé Židy nešlo použít platných předpisů o pracovní době.

Finanční prostředky uspořené těmito opatřeními náležely Ústředně.

Sociální zabezpečení

Vládní nařízení č. 411/1940 Sb.z. a n. o odpočivných (zaopatřovacích) platech Židů ze dne 7. listopadu 1940 (uveřejněno v č. 130/1940 Sbírky na straně 1208, účinnost od 27.11.1940) stanovilo v § 1, že účastníci veřejného penzijního zaopatření ve služebním poměru podle § 5 nařízení o právním postavení židů ve veřejném životě (v činné službě nebo na dovolené s čekatelným u Protektorátu a jiných veřejnoprávních korporací uvedených v § 1 nařízení č. 379/1938 Sb.) měli v rámci těchto platů nárok na maximálně 50 000 korun ročně, což platilo přiměřeně i pro židovské pozůstalé. Při výměru se přihlíželo jen k nežidovským rodinným příslušníkům. Od opatření podle nařízení mohl ústřední úřad na návrh Ústředny pro židovské vystěhovalce upustit, byla-li by ohrožena výživa adresátů a musela se poskytnout podpora z Vystěhovaleckého fondu pro Čechy a Moravu (§ 8).

Nařízením říšského protektora o výplatě mzdy o prvním a druhém vánočním svátku 1940, jakož i o novoročním dnu 1941 byli Židé vyloučeni z výplaty této mzdy. Totéž následovalo další rok dle **vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy** z 22. listopadu 1941.

Na základě **vládního nařízení č. 169/1941 Sb. z. a n. o jednorázových mimořádných přídavech k důchodům pensijního pojištění**, z 13. března 1941 (uveřejněno v č. 53/1941 Sbírky na straně 965, účinnost od 12.05.1941) neměli židovští důchodci nárok na jednorázový mimořádný přídavek k důchodu (§ 1). **Vládní nařízení č. 316/1941 Sb. z. a n., jímž se opětně mění a doplňuje zákon o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách**, z 13. května 1941 (uveřejněno v č. 105/1941 Sbírky na straně 1525, účinnost od 01.10.1941) je vyloučilo i z přídavek k důchodům podle penzijního zákona (článek III.).

Dle **nařízení říšského protektora doplňujícího nařízení o péči o Židy a židovské organizace ze dne 5. března 1940 (Věstn. ř. prot. str. 77) č. RP24/41** ze dne 5. srpna 1941 (uveřejněno v č. 40/1941 Věstníku na straně 469, účinnost od 01.09.1941) byla židovská dobrovolná

dobročinná péče **svěřena židovským náboženským obcím**. Přenesly se tedy na ně povinnosti náležející původně v rámci chudinské péče obcím.

Vládní nařízení č. 2/1942 Sb. z. a n. o chudinském zaopatření Židů ze dne 20. listopadu 1942 (uveřejněno v č. 2/1942 Sbírký na straně 3, účinnost od 01.09.1941) navazovalo na zmíněné nařízení říšského protektora ukládající židovským náboženským obcím povinnosti v oboru péče o chudé (§ 1). Příslušelo **Ústředně pro židovské vystěhovalectví**, aby na žádost obce nebo Žida rozhodla, zda již byla náboženská obec schopna plnit tyto povinnosti a pokud tomu tak bylo, zanikla konečně povinnost domovské obce podle **zákona z r. 1863 č. 105 ř.z. o záložnách domovských**. Poskytnout dávky nad předepsanou míru bylo možno pouze pro podporu vystěhovalectví či v dalších uvedených výjimečných případech.

Podle **vládního nařízení č.105/1943 Sb.z. a n. o srážce daně důchodové ze mzdy (daň ze mzdy)** ze dne 22.dubna 1943 (uveřejněno v č. 51/1943 Sbírký na straně 393, účinnost od 01.04.1943), konkrétně jeho § 32 až § 36 platila zvláštní ustanovení pro Židy, Poláky a Cikány. Pro daň ze mzdy byl rozhodný osobní stav, přičemž se nepřihlíželo k židovským dětem a jiným rodinným příslušníkům. Za ty se neposkytovaly daňové výhody.

Vládní nařízení č.119/1943 Sb.z. a n. o vybírání sociální vyrovnací dávky v Protektorátě Čechy a Morava ze dne 3. května 1943 (uveřejněno v č. 56/1943 Sbírký na straně 486, účinnost od 01.01.1943) obsahovalo mimo jiné v § 2 samostatné vymezení kategorie židovských osob.

Vládní nařízení č. 233/1943 Sb.z. a n. o dani důchodové ze dne 9. srpna 1943 (uveřejněno v č. 106/1943 Sbírký na straně 1115, účinnost od 06.09.1943) modifikovalo v § 32 odstavcích 6 a 8 zařazení do daňových skupin pro Židy.

Pracovní nasazení

Pracovní nasazení obyvatel Protektorátu včetně Židů bylo upraveno **nařízením vlády č. 46/1941 S. z. a n., jímž se činí některá opatření o řízení práce**, z 23. ledna 1941 (uveřejněno v č. 13/1941 Sbírký na straně 111, účinnost od 03.02.1941). Na základě tohoto nařízení (§ 2) se uskutečnily zdravotní prohlídky mužů ročníků 1891 až 1923 ke zjištění způsobilosti k tělesné práci. Židovskému ústředí práce jako oddělení Židovské náboženské obce byl svěřen

dozor nad nasazením Židů. Do května 1941 byly prohlídky dle hlášení ve všech vesnických obcích skoro skončeny, v Praze bylo prohlédnuto 5.000 mužů¹⁵⁰.

5. Osobní omezení

Pro židovské obyvatelstvo se začalo bezprostředně po vzniku Protektorátu zřizovat jakési *ghetto*, zatím ještě bez přímé internace. Systém **diskriminačních** opatření byl velmi široký, neustále se zdokonaloval a postupně zasáhl všechny oblasti života osob židovského původu, jejichž občanské legitimity byly od února 1940 označeny výraznou červenou literou *J*¹⁵¹.(92)

Zakázán byl lokálně **vstup** na určitá náměstí, do ulic a parků. Předpisem z této oblasti byla například pro Prahu **vyhláška policejního ředitelství o styku mezi obyvatelstvem nežidovským a židovským ve veřejném životě** ze 14. srpna 1938. Hlavními body těchto pořádkových opatření byl a) zákaz určitých jednání pro Židy, nejvíce **vstupu** na určená místa a do určitých podniků; b) povinnost **označení** židovských a nežidovských **provozů** určitým způsobem (u židovských upozorněním, že se o takový provoz jedná, u nežidovských upozorněním, že tak Židé nemají přístup). Židé nesměli do vybraných restaurací, které musely být odpovídajícím způsobem označeny, naopak restaurace židovské musely být označeny jako *židovský podnik*. Majitelé ostatních veřejných místností včetně lázní, které zůstaly přístupné Židům, jim museli vyhradit **oddělené prostory**. Dále se nejprve nesmělo do Stromovky, pak do všech veřejných sadů, zahrad, lesů v oblasti Velké Prahy, na vltavská nábřeží mezi Hlávkovým mostem a Železničním mostem a do stále většího počtu ulic, zejména ve středu města. Obdobnou, ale přísnější úpravu přijalo **policejní ředitelství v Českých Budějovicích dne 4. září 1939**¹⁵².

Vyhláškou prezidia policejního ředitelství ze dne 10. května 1940 bylo Židům zakázáno navštěvovat Královskou oboru a **vyhláškou** téhož úřadu již **ze 14. srpna 1939**, uveřejněnou v denním tisku dne 15. srpna 1939, některé kavárny, parky, lázně, plovárny. **Vyhláškou policejního prezidenta v Praze** byl v květnu 1940 židům zakázán vstup do všech veřejných sadů a zahrad v Praze. Zpřístupněna od oznámení obce dne 21. června 1940 zůstala jen zahrada ve

¹⁵⁰ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 117

¹⁵¹ KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Tereziánské pamětní knihy), Institut Tereziánské iniciativy, Praha 1996, strana 6

starobinci v Praze XI, Schwerinovy sady 1201. **Opatřením pražského magistrátu** ze září byl Židům zakázán vstup do všech městských lesů. Obdobně se nemohli od 9. prosince v burzovních dnech nacházet v okolí pražské Plodinové burzy.

Zakázány byly dále dne 20. února 1940 **návštěvy** pražských kin a divadel. Dle **nařízení prezidia Zemského úřadu v Praze z 5. srpna 1939** směli Židé navštěvovat hostinské prostory jen tehdy, měly-li zvláštní prostory přístupné jen Židům. Od vydání **oběžníku prezidia Zemského úřadu v Praze** dne 15. srpna 1940 již však byly části určené pro Židy v *árijských* restauracích zrušeny a dostupné pro ně zůstaly pouze *židovské podniky*. Byla zakázána **reprodukce židovské hudby** a nežidovské hudby s židovskými texty (v Praze nařízení z 10. října 1941)¹⁵³.

V místních **hromadných dopravních prostředcích** bylo povoleno používat jen určitá oddělení, např. jen jedné plošiny posledního vozu (vyhláška ze dne 12. září 1940). Podobně na železnici mohli židovští cestující používat pouze poslední vagón a později jen poslední oddělení tohoto vagónu. Nesměli navštěvovat nádražní restaurace, čekárny a ostatní nádražní zařízení. Dne 5. července 1940 bylo pražskou obcí oznámeno, že Židé nesmí používat **nájemné vozy** (taxi), od července pak nesměli vstupovat na **parníky**. Nařízením policejního ředitelství v Praze ze dne 10. září 1940 se Židé mohli v oblasti Velké Prahy přechodně ubytovat jen ve dvou hotelech *Fišer* a *Star*, později změněném na *Tatra*.

Obdobná omezení byla přijata i v jiných městech, například v Kladně či v Plzni.

Nákupní doba pro Židy v *árijských* obchodech byla omezena nejprve na dvakrát dvě hodiny (vyhláška z 5. srpna 1940), později na dobu jen od 15. do 17. hodiny. Obdobná omezení byla zavedena v peněžních ústavech.

Byla omezena možnost používat **poštovní úřady**, např. v Praze byla určena výhradně pošta v Ostrovní ulici. Další omezení se týkala telefonních a rozhlasových přístrojů a jejich používání (výnos ze dne 7. ledna 1941). Židé nesměli dle **oběžníku ministerstva vnitra z 20. listopadu 1940** užívat říšské, národní a protektorátní vlajky.

¹⁵² PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 82

¹⁵³ PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 127

Podle **oběžníku ministerstva vnitra ze dne 11. ledna 1941** měly být okresními úřady Židům odnímány **řidičské a jízdní průkazy**. V Praze se například o toto opatření postaral policejní ředitel svojí vyhláškou.

Výnosy ministerstva školství a lidové osvěty byla řešena návštěva židovského žactva ve **školách** Protektorátu. Židovským dětem bylo zakázáno od školního roku 1940/1941 navštěvovat české školy a soukromé vyučování. Německé školy měly zapovězeny již dávno, a to střední školy **výnosem ministerstva školství a národní kultury z 12. července 1939**, obecné školy rovněž a konečně vysoké školy **výnosem říšského ministra národní kultury z 15. listopadu 1939 o převedení pod správu Říše**.

Omezení se týkala i záležitostí právních. Podle **vládního nařízení č. 71/1943 Sb.z. a n. o soudcovské pomoci z podnětu války při smlouvách (nařízení o pomoci při smlouvách)** ze dne 17. března 1943 (uveřejněno v č. 35/1943 Sbírky na straně 269, účinnost od 20.03.1943) se Židé nemohli dovolávat soudcovské pomoci při smlouvách upravené tímto nařízením (od-
díl V., § 30). Šlo o povolenou *ingerenci* soudce zejména do smluvních vztahů při podnikání.

Některá tato opatření vydávaly okupační úřady přímo, většina zákazů a omezení však měla podobu protektorátních nařízení. Často však i ty byly vydávány na pokyn Úřadu říšského protektora.

Zde je třeba připomenout poměrně časté **projevy solidarity** českého obyvatelstva s Židy při realizaci těchto opatření, jejichž existence byla opakovaně zmiňována ve zprávách *Sicherheitsdienstu* a *Gestapa*. Tak ulehčovali obyvatelé českých zemí alespoň trochu životní úděl židovského obyvatelstva, i když to mohlo znamenat pronásledování ze strany okupantů.

Omezení osobní povahy se týkají i některá ustanovení již uváděného **vládního nařízení, kterým se vydávají další předpisy o Židech a židovských míšencích**. Toto nařízení ve svém § 9 blokově umožňovalo policejním orgánům vydávat popsaná a podobná opatření. Ministerstvo vnitra a politické úřady jemu podřízené byly povinny *bdít nad tím, aby veřejný pořádek, klid a bezpečnost, jakož i veřejná mravnost nebyly ohrožovány stykem židů s ostatním obyvatelstvem*. Měly odvracet různá nebezpečí v tomto směru a odstraňovat nedostatky, a to i podle čl. 3, odst. 1 **zákona ze dne 14. července 1927, č. 125 Sb., o organizaci politické správy**. Při provádění úkolů dle odstavce 1 mohlo ministerstvo vnitra a politické úřady jemu podřízené vydávat také **zákazy a omezení ve styku židů s ostatním obyvatelstvem**; opatření učiněná před vyhlášením tohoto nařízení zůstala nedotčena.

Ustanovení § 6 nařízení **zakazovalo zaměstnat protektorátní příslušníci** mladší 45 let, která nebyla židovka nebo židovská míšenka v domácnosti, ve které je dospělý židovský muž přednostou domácnosti nebo přísluší k domáckému společenství. O *zaměstnání v domácnosti* šlo při každodenních pracích v nebo v souvislosti s domácností. Již založené zaměstnání u protektorátních příslušnic přes 35 let věku v okamžiku účinnosti mohlo zůstat zachováno. Zákaz neplatil pro přechodně se zdržující cizí státní příslušníky a jejich domácnosti.

Ustanovení § 8 odstavce 3 určilo jako trest pro zaměstnavatele za přečin proti popsaným zákazům *tuhé vězení* do 1 roku a peněžitý trest do 100 000 K nebo jen některou z těchto sankcí. Subjekt trestného činu nebyl v tomto případě vždy totožný se subjektem, vůči němuž jsou ženy *chráněny*. Důvodem *ochrany* byl Žid žijící v domácnosti, v níž byla žena zaměstnána, a to buď jako přednosta domácnosti, nebo jako příslušník domáckého společenství. Subjektem trestného činu pak byl zaměstnavatel bez ohledu na to, zda byl Žid, míšenec nebo *árijec*. Trestní sankce směřovaly pouze proti němu, neboť pouze on mohl rozvázat služební poměr, zakládající skutkovou podstatu trestného činu. Zaměstnaná žena nebyla trestná nikdy, byla předmětem *ochrany*. Trestný nebyl ani Žid, jehož přítomnost v domácnosti činila tuto domácnost židovskou, pokud nebyl zároveň zaměstnavatelem.

Příslušnost **německých soudů** byla dána a) byla-li žena zaměstnávaná v židovské domácnosti německá státní příslušnice nebo osoba bez příslušnosti, která dříve měla německou nebo protektorátní státní příslušnost, b) u případů, byl-li zaměstnavatelem německý státní příslušník. **Protektorátním soudům** náležely případy, byl-li pachatel protektorátním příslušníkem, osobou bez státní příslušnosti nebo cizincem, pokud žena byla protektorátní státní příslušnicí.

Podle § 7 bylo Židům zakázáno **vztyčovat protektorátní vlajky** a používat protektorátní barvy. Tresty byly stanoveny stejně jako u předchozí skutkové podstaty. Subjektem mohl být pouze Žid, nikoliv míšenec.

Šlo-li o protektorátní vlajku nebo barvu, byla ke stíhání tohoto trestného činu dána příslušnost **soudů německých** jen tehdy, byl-li pachatel německým státním příslušníkem. Jinak případy řešily **soudy protektorátní**.

Podle **oběžníku ministerstva vnitra o užívání vlajek a praporů při zvláštních příležitostech** z 20. listopadu 1940 byl vysloven zákaz i ohledně židovských manželů, jakož i na případy, kdy Žid byl členem domácnosti.

Tento výčet omezení neobsahuje zdaleka všechna diskriminační opatření, kterým byli Židé za Protektorátu vystaveni.

6. Omezení týkající se přístupu k určitým druhům zboží

Židovské obyvatelstvo bylo zbavováno nároků na přídělky **určitých druhů zboží**, přičemž seznam těchto komodit byl v průběhu existence Protektorátu postupně rozšiřován. Jednalo se často o **základní potraviny a nápoje**, jejichž zákaz podstatně ztížil již tak dost obtížnou existenci Židů v Protektorátu.

Dle nařízení ministerstva obchodu v Praze mohly *neárijské* osoby volně krýt svou potřebu **textilního zboží a obuvi** jen u *vetešníků*. Odběrné lístky jim měly být vydávány jen v mimořádných případech nejvyšší nouze, kdy řešení starým zbožím nebylo možné. Dále podle vyhlášky ministerstva průmyslu z března 1941 již neměli dostat tzv. *šatenky*.

Vyhláškou ministerstva zemědělství č. 362/1941 Sb. z. a n. o zákazu vydávati určité zboží Židům ze dne 23. října 1941 (uveřejněno v č. 126/1941 Sbírky, účinnost od 24.10.1941) bylo stanoveno, že Židům se nesmělo úplatně nebo bezplatně vydávat **ovoce, ořechy, marmeláda, džemy, sýry, cukrovinky, ryby a výrobky z ryb všeho druhu, drůbež a zvěřina všeho druhu**.

Doplnění vyhláškou č. 406/1941 Sb.z. a n., kterou se doplňuje vyhláška ministra zemědělství ze dne 23. října 1941, č. 362 Sb., o zákazu vydávati určité zboží Židům, ze dne 27. listopadu 1941 (uveřejněno v č. 148/1941 Sbírky na straně 1958, účinnost od 02.12.1941) rozšířilo zákaz na vína všeho druhu a lihoviny a konečně vyhláška ministerstva zemědělství a lesnictví č. 284/1942 Sb.z. a n. o zákazu vydávati určité zboží Židům ze dne 10. srpna 1942 (uveřejněno v č. 133/1942 Sbírky na straně 1420, účinnost od 14.08.1942) přidala zeleninu, houby, sušené plody a ovocné šťávy a sirupy.

Rozšíření předchozí vyhlášky vyhláškou ministra zemědělství a lesnictví č. 405/1942 Sb.z. a n. ze dne 2. prosince 1942 (uveřejněno v č. 194/1942 na straně 2049, účinnost od 11.12.1942) pak dále umožnilo zvláštními opatřeními omezit Židům zcela nebo zčásti odběr potravin vázaných na lístky (§ 1). Do té doby se potravinové lístky pro Židy označovaly písmenem *J* (dle nařízení z 3. března 1941).

Vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 8/1942 Sb.z. a n. o odběru česneku už 8. ledna 1942 (uveřejněno v č. 4/1942 Sbírky na straně 51, účinnost od 12.01.1942) vyloučila židovské obyvatelstvo z odběru této plodiny (§ 7 odstavec 3). Zakázán měli už i odběr cibule (vyhláška ministra zemědělství č. 384/1941 Sb., o odběru cibule, uveřejněno v č. 139/1941 Sbírky na straně 1869, účinnost od 11.11.1941)).

7. Nájem nemovitostí

Protižidovská opatření se nevyhnula ani oblasti **bytové politiky a nájmu nemovitostí**.

Podle upozornění pro nájemníky v obecních domech z 5. května 1940 měli všichni *neáriji* bydlící v obecních domech obdržet **okamžitou výpověď**. Dne 13. září 1939 již nabylo platnosti opatření dle oznámení pražské obce na základě sdělení Ústředny o tom, že Židé si nesmějí v Praze najímat volné byty.

Okupační úřady se o problematiku židovských nemovitostí a nájmu zajímaly především v souvislosti s vystěhováním Židů mimo území Protektorátu.

Nařízení říšského protektora o pronajímání židovských bytů č. RP19/40 ze dne 7. října 1940 (uveřejněno v č. 43/1940 Věstníku na straně 511, účinnost od 10.10.1940) povolilo pro-

najmout znovu byty, pronajaté předtím Židům, při zrušení jejich nájemní smlouvy jen se svolením **Ústředny pro židovské vystěhovalectví**; pouze do těchto bytů se mohli nově stěhovat jiné osoby židovského původu¹⁵⁴. Nájemní smlouvy odporující tomuto ustanovení byly neúčinné a postižené osoby neměly nárok na odškodnění.

V § 7 odst. 1 **vládního nařízení č. 248/1941 Sb.z. a n., o ochraně nájemníků proti výpovědi**, ze dne 26. června 1941 (uveřejněno v č. 80/1941 Sbírky na straně 1290, účinnost od 01.07.1941) bylo určeno, že se tento ochranný předpis na Židy nevztahoval.

Vládní nařízení č. 103/1943 Sb.z. a n., o opatřeních, jimiž se usměrňuje bytový trh, ze dne 20. dubna 1943 (uveřejněno v č. 50/1943 Sbírky na straně 381, účinnost od 01.05.1943) navazovalo na zmíněné **nařízení o pronajímání bytů** tak, že stanovilo, že nový pronájem byl možný až tehdy, když byl byt vyklizen a Ústředna sdělila svůj souhlas vlastníku domu. Vlastník domu byl povinen hlásit obci byty, u nichž nájemné či jiné právo na jejich užívání zaniklo.

Nařízení říšského protektora o pronajímání židovských místností používaných po živnostensku č. RP09/41 ze dne 2. května 1941 (uveřejněno v č. 24/1941 Věstníku na straně 239, účinnost od 13.05.1941) v § 1 odstavci 1 učinilo opětý pronájem prostor, které byly po 12. únoru 1940 v nájmu Židů nebo židovských podniků, závislý na přezkoumání *oberlandrátem*. Ten mohl nájem prohlásit z důvodu veřejného zájmu za skončený a nařídit vyklizení nemovitosti.

Židovských bytů se týkal ještě jeden *normativní akt*, i když odlišným způsobem od předcházejících nařízeních. **Oběžník říšského ministra vnitra** ze dne 16.července 1938 nařídil pro Německo a poté i pro obsazená území příslušníkům branné moci, aby se neubytovávali u osob židovského původu. Podle § 2 byly však připuštěny výjimky v nezbytných případech.

¹⁵⁴ BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998, strana 72

VIII. KONCENTRACE A VYSTĚHOVÁNÍ

1. Vystěhovalectví a odsun židovského obyvatelstva

Jednou z nejdůležitějších etap v tzv. *řešení židovské otázky* byl pokus o vystěhování Židů z Německa a jím okupovaných území. Řešení, které zprvu vypadalo jako *kompromisní*, protože umožnilo zachovat Židům jejich fyzickou existenci a Němcům zmocnit se jejich majetku, bylo však časem pro svoji zdlouhavost, relativní neefektivitu, odpor jiných zemí k přijímání uprchlíků (například tragédie lodí *Patria* a *Struma* při pokusech dopravit uprchlíky na území Palestiny spravované Brity)¹⁵⁵ a změny válečné situace opuštěno a nahrazeno metodou mnohem drastičtější. Úvodní fáze se však stačila projevit i v Protektorátu a hlavní roli v něm zde sehrála **Ústředna pro židovské vystěhovalectví**.

Asi až do poloviny července 1939 odmítaly německé úřady, resp. německá tajná policie (*Gestapo*), jíž byla tato agenda svěřena, povolovat Židům cesty do ciziny.

Výnos o založení Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze jako služebním místu velitele bezpečnostní policie v Protektorátu podepsal 15. července 1939 říšský protektor Konstantin von Neurath¹⁵⁶. Mělo jít o instituci obdobnou té, která od roku 1938 působila ve Vídni. Kompetence Ústředny byla ve výnosu shrnuta do 7 bodů. Jejím úkolem mělo být vytváření vystěhovaleckých možností, zajišťování devizových prostředků pro účely vystěhování, spolupráce s cestovními a lodními společnostmi kvůli technickému zajištění akce, dozor nad židovskými a ostatními organizacemi, jež se angažovaly v této oblasti, zřizování přeškolovacích středisek, v nichž by se zájemci o emigraci připravovali na své budoucí profese, a dohled nad jejich činností. Hlavně však měla zajišťovat stálý styk mezi německými úřadovny a institucemi protektorátní vlády. Vystěhování se mělo napříště uskutečňovat jen prostřednictvím této Ústředny.

Nejvíce se na záležitosti podílely dvě osoby. *SS-Oberführer* **dr. Walther Stahlecker**, velitel *bezpečnostní policie* (SD) v Protektorátu, na základě svých zkušeností z působení ve Vídni vedl většinu jednání souvisejících se vznikem úřadu. Opíral se při tom o Neurathovo zplnomocnění k této činnosti a pověření k celkovému řízení Ústředny. Druhou osobou byl *SS-*

¹⁵⁵ PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 343

¹⁵⁶ PETRŮV, H.: *Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941)*, Institut Terezínské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000, strana 77

Hauptsturmführer Adolf Eichmann. Při budování pražské úřadovny zúročil své zkušenosti, jež získal při vybudování a zprovoznění vystěhovalecké ústředny ve Vídni. Odtud s ním do Prahy přešla část zaměstnanců a účastnila se budování podle *vídeňského modelu*. Po odvolání Eichmanna do Berlína ještě v roce 1939 a převelení Stahleckera do Norska převzal dozor nad Ústřednou **Horst Böhme** a výkonným velitelem se stal **Hans Günther**. Úřad podléhal protektorátním úřadům a říšským bezpečnostním orgánům, prakticky ale byly zřizovateli SS a *Gestapo*.

Pro zřízení Ústředny bylo třeba získat souhlas protektorátních orgánů i říšských vedoucích míst. Cesta k dohodě s úřady Protektorátu vedla přes jednání s generálem Eliášem již před 14. červencem 1939 a s ministerským radou dr. Fahounem 15. července 1939. 19. července 1939 se v Petschkově paláci sešli ke společné poradě zástupci okupační a autonomní správy a 20. července 1939 vláda na svém zasedání vyslovila s ustavením Ústředny oficiální souhlas. Bylo zapotřebí ještě souhlasu Berlína. Neshody plynuly z faktu, že vzhledem k omezenému počtu osob, které byly možné hostitelské země ochotny vpustit na své území, mohla **emigrace** z českých zemí komplikovat odsun Židů z Německa, který byl pokládán za prvořadý úkol. Nakonec došlo k určitému kompromisu, kdy Heydrich vedení okupační správy sdělil, že je se zřízením této instituce srozuměn, ale pouze za předpokladu, že to nebude na překážku vystěhovalectví z Říše. Dne 24. července 1939 zaslal tedy Stahlecker RSHA¹⁵⁷ v Berlíně dálnopis, že po dlouhých jednáních byla v Praze na pokyn *SS-Gruppenführera Reinharda Heydricha* založena **Ústředna pro židovské vystěhovalectví**.

V pátek 28. července se existence této instituce stala realitou a v pondělí 31. července 1939 začala fungovat. Úřadovalo se od 8 do 15 hodin, v sobotu od 8 do 13 hodin. Oblastí působení byla původně Praha a okolí, ta byla ale později značně rozšířena¹⁵⁸. Financování Ústředny převedly okupační úřady především na Židy žijící v Protektorátu (příspěvky majetných na vystěhování chudých) a částečně také na autonomní úřady.

Postup při vystěhování konkrétních osob byl velice složitý. Existovalo asi 18 různých dotazníků, které osoba usilující o odchod byla povinna vyplnit německy na psacím stroji. Na správnost dbaly **židovské náboženské obce**. Tyto byly dále pověřeny vyměřováním židovské

¹⁵⁷ Hlavní úřad říšské bezpečnosti v Berlíně – instituce SS pod vedením *SS-Obergruppenführera* Reinharda Heydricha

¹⁵⁸ MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 481

dávky z majetku, která činila 1/2 až 20 % hodnoty emigrantova majetku. Teprve pak bylo možno vydat propustku, na základě které se dotyčná osoba dostavila do Ústředny, kde obdržela patřičné doklady (potvrzení o zaplacení daní, cestovní pas aj.). Každý židovský zájemce byl nucen **přestěhovat se do Prahy**, neboť povolení k vystěhování mohlo být uděleno jen osobám tam žijícím.

Další platbou byla **daň z vystěhování** jako nová přímá daň dle **vládního nařízení č. 287/1939 Sb. z. a n., o dani z vystěhování**, ze dne 23. listopadu 1939 (uveřejněno v č. 103/1939 Sbírký na straně 899, účinnost od 05.12.1939). Stanovila se z čisté hodnoty věcí, které si vystěhovalci do ciziny brali s sebou, a činila 25 % (§ 7). Platnost byla posléze prodloužena do 31. prosince 1942, dne 21. prosince 1939 pak vyšlo prováděcí **vládní nařízení č. 33/1940 Sb. z. a n.** (uveřejněno v č. 9/1940 Sbírký na straně 43, účinnost od 05.12.1939), definující základní pojmy. Majetek zbylý v Protektorátu byl předán německým bankám do správy k *věrné ruce* (pochopitelně pouze formálně)¹⁵⁹.

Židovské náboženské obce byly odpovědné za to, že se denně dostavilo 250 žadatelů, přičemž se plánovalo zvýšení na 300¹⁶⁰.

V souvislosti s **vystěhováním Židů** a působením Ústředny byla vydávána řada norem či norem stávající měněny.

Již vládní **nařízení vlády druhé republiky č. 36/1939 Sb., o vývozu cenných předmětů**, ze dne 16. února 1939 (uveřejněno v č. 15/1939 Sbírký na straně 139, účinnost od 21.02.1939) **zakázalo** vývoz určitých cenností, výjimkou mohl udělit revizní odbor ministerstva financí. Vyhláškou ministerstva financí č. 37/1939 Sb., o částečném uvolnění vývozu cenných předmětů, z následujícího dne (uveřejněno v č. 15/1939 Sbírký na straně 141, účinnost od 21.02.1939) byl určitý vývoz **uvolněn**. Ustanovení o vystěhování ve **vládním nařízení č. 155/1939 Sb., kterým se vydává devisový řád**, ze dne 23. června 1939 (uveřejněno v č. 59/1939 Sbírký, účinnost od 10.07.1939) upravovala vývoz darů, stěhovaných svršků a cenných předmětů, tento vývoz vázala na povolení Národní banky. Dále například podle § 2 zákona ze dne 15. února 1922 potřebovali nezletilí dosud k vystěhování svolení poručenského

¹⁵⁹ JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005, strana 28

¹⁶⁰ KÁRNÝ, M., KÁRNÁ, M. a kol.: Terezínské studie a dokumenty, nakladatelství Akademia, Terezínská iniciativa, Praha 1997, strana 10 – 11

úřadu, neodcházeli-li s otcem, což se nyní v návaznosti na myšlenku *hromadného vystěhování* vykládalo tak, že postačuje prohlášení otce nebo matky o souhlasu.

Dne 16. února 1940 se **kompetence** Ústředny z oblasti Prahy a okolí rozšířila na celý Protektorát.

Věcná působnost Ústředny se rozšířila **nařízením říšského protektora o péči o Židy a židovské organizace** č. 09/40 ze dne 5. března 1940 (uveřejněno v č. 11/1940 Věstníku, účinnost od 05.03.1940). Podle tohoto nařízení měly **židovské náboženské obce** za úkol a byly oprávněny pečovat o všechny Židy v oboru vystěhovalectví (§ 1). **Dozor** vykonávala Ústředna, která z tohoto titulu mohla náboženské obce a jiné židovské organizace rozpustit nebo je převést a včlenit do jiných subjektů (§ 3). Rozhodnutí o tom nemusela být odůvodňována a neexistovaly opravné prostředky.

Mezi náboženskými obcemi se vytvořila hierarchie. **Ústřední úřad Židovské náboženské obce v Praze** (*Zentralamt der jüdischen Kultusgemeinde*) jako nadřízený byl zmocněn k udělování závazných pokynů jiným židovským obcím a organizacím, přičemž o nich musel zachovávat mlčenlivost před protektorátními orgány včetně vlády.

Emigrační proces byl v říjnu 1941 **zastaven**. Do konce roku 1939 z Protektorátu odjelo podle oficiálních statistik 19 016 a v roce 1940 ještě dalších 6 176 židovských vystěhovalců. Pak už pouze 817 osob. Celkem se emigrací před *konečným řešením židovské otázky* zachránilo asi 26 111 osob židovského původu.

IX. VYHLAZENÍ

1. Konečné řešení židovské otázky

Konečným řešením se bezmála vyplnilo proroctví Adolfa Hitlera, vyslovené v Říšském sněmu 30. ledna 1939, že výsledkem budoucí války, dojde-li k ní, bude **zničení židovské rasy v Evropě**. Úvodní výraz byl *eufemismem* pro průmyslově organizovanou likvidaci Židů ve vyhlazovacích centrech. Tato metoda nahradila po zahájení války myšlenku dobrovolného vystěhování židovského obyvatelstva.

První dva přímé transporty odjely z Protektorátu ve dnech 18. a 27. října 1939 s 1292 muži do železniční stanice Nisko nad Sanem. Měli vybudovat tábor, který by se stal základem pro velké sídliště Židů deportovaných z Německa a okupovaných území. Akce, konaná v rámci *očistění* Katovicka a iniciovaná Ústřednou, byla brzy zastavena, protože Hitler mezitím zvolil koncepci budování *ghett* v polských městech (Lodž, Lublin) nebo jinde. Třetí transport tak do Niska již nedorazil a tábor byl 13. dubna 1940 rozpuštěn a 516 přeživších posláno zpět.

V polovině září 1941 na poradě Hitlera s SS-Reichsführerem **Heinrichem Himmlerem** bylo rozhodnuto o očistění Německa a Protektorátu od Židů. Proti se postavily okupační orgány v Polsku, kam měly být deportace provedeny, které argumentovaly přeplněním svých *ghett*.

Dne 10. října 1941 se konala na Hradě schůze špiček okupační správy (K.H.Frank, Böhme, Eichmann, Maurer, Günther, von Wolmar, dr. von Gregory a další), kde úřadující říšský protektor *SS-Obergruppenführer* Heydrich vyložil další postup v *židovské otázce*. Toto setkání měsíc před všeobecným příkazem k deportacím a tři měsíce před konferencí ve Wannsee rozhodlo o vysídlení osob židovského původu z německého prostoru pokud možno do konce roku 1941 a o deportaci 50 000 osob do Rigy a Minsku. Vzhledem k nesplnitelnosti tohoto plánu (podle sčítání z 1. října 1941 se týkal v Protektorátu 88 105 lidí) byl postup změněn na

- a) evakuaci 5 000 Židů přes Lodž (Litzmannstadt) na východ,
- b) vybudování **dočasného vystěhovaleckého tábora** na českém území.

2. Evakuace na východ

Dne 15. října 1941 odjel první přímý transport z Vídně do Lodže, příštího dne první z Prahy. Vedoucí pražské židovské náboženské obce dr.František Weidmann a jeho zástupce Jakub Edelstein dostali od Ústředny za úkol připravit dalších 5 transportů do Lodže. 21. října odejel z Prahy druhý, 26.října třetí, 31.října čtvrtý a 3.listopadu poslední transport. Z 5.000 transportovaných českých Židů přežilo 276.

Mezitím šéf pořádkové policie Kurt Daluege oznámil svým podřízeným služebnám, že od 1. listopadu do 4.prosince 1941 vypraví policie z německých území v transpotech 50 000 osob do okolí Rigy a Minsku. Z Protektorátu odjel nakonec jen jeden deportační vlak – 1 000 osob z Brna do Minsku. Přežilo 13 osob.

Později už se z českých zemí uskutečnil jen jeden přímý transport – 7 018 osob 10.června 1942 do Majdanku. Většina jich ale už procházela shromažďovacím táborem v **Terezíně**.

3. Terezín

Již na poradě 10. října 1941 hovořil Heydrich o Terezínu (bývalé josefínské pevnosti na soutoku Labe a Ohře) jako o místě budoucího židovského **sběrného tábora**. Chtěl vytvořit dvě *ghetta*, jedno v Čechách, druhé na Moravě, jedno jako pracovní tábor (*Arbeitslager*), druhé jako tábor zaopatřovací (*Versorgungslager*). Nakonec byl vytvořen jen jeden český tábor v Terezíně.

Dne 11. října 1941 uložila Ústředna vedoucím Židovské náboženské obce pět úkolů při přípravě *ghettoizace*.

Ústředna pro židovské vystěhovalce převzala celé území Terezína. S vojenským velitelem v Protektorátu, generálem Rudolfem Toussaintem, bylo dojednáno přeložení vojenských jednotek z tohoto města do jiných posádek a tamní české obyvatelstvo se muselo vystěhovat.

Po Toussaintově sdělení 15. října 1941, že Terezín lze okamžitě vyklidit, byly přípravy svěřeny **Židovské náboženské obci v Praze**, která 9.listopadu 1941 navrhla předpokládanému veliteli tábora, *SS-Obersturmführerovi* Siegfriedu Seidlovi, vyslání komanda výstavby o 500,

později možná 1 000 mužích. V pondělí 24. listopadu 1941 přijelo *Aufbaukommando* v počtu 342 mužů na nádraží v Bohušovicích a odtud pochodovalo do Terezína. Začalo budování *ghetta*.

Na základě **nařízení říšského protektora o opatření k umístění Židů v uzavřených sídliš-
tích ze dne 16. února 1942** se tábor současně s odsunem vojenských jednotek a původních obyvatel postupně zaplňoval vězni transportovanými např. z Prahy nebo Brna (první transport dorazil 24. listopadu 1941). Tak už ke konci roku 1941 činil počet osob židovského původu v Terezíně 7 350 , v prvním pololetí 1942 pak přibylo dalších 25 862 a ve druhém 28 366. Do konce roku 1942 tak byly *ghettoizovány* 3/4 protektorátních Židů. Formálně přešla starost o vnitřní záležitosti tábora z rozhodnutí Ústředny na **Židovskou radu starších**.

Dne 2. června 1942 dorazil do *židovské sídelní oblasti* první transport německých Židů a 6. července se celý Terezín stal definitivně **koncentračním táborem**. Již tehdy se mimo původního poslání této zóny – přechodného, průchozího tábora pro české Židy – začalo rýsovat i její druhé využití jako *ghetta* pro staré a o Německo zasloužilé Židy.

Počet vězňů dosáhl v září 1942 čísla 53 264 osob. V tomto měsíci zemřelo 3 941, od srpna do října celkem 10 364 vězni. V táboře se zhroutil organizační, zásobovací a zdravotnický systém. Vznikaly epidemie, přesto však Terezín očekával další transporty z Říše.

Berlínské vedení se rozhodlo pro jediné řešení problémů: odeslat co nejvíce starých a nemocných Židů **do vyhlazovacích center**. Z nich např. Treblinka, Belzec a Sobibor nebyly už ani tábory v pravém slova smyslu, protože transportovaní odcházeli přímo od vlaku do *lázne k dezinfekci – do plynových komor*. Jiní vězňové než *Sonderkommando* den svého příjezdu nepřežili.

Od 9. ledna 1942 do 28. října 1944 tak bylo z Terezína vypraveno množství transportů s celkem asi 88 000 lidí. Na východ a do Terezína celkem směřovalo 128 transportů s 80 626 osobami. Cíli byly koncentrační tábory Malý Trostinec, Treblinka, Bergen Belsen, Belzec, Sobibor, Majdanek, Osvětim a další. Poslední transport byl vypraven v polovině dubna 1945. V táboře zůstalo 17 239 vězňů. Před koncem války (od 20. dubna 1945) bylo do Terezína evakuováno velké množství Židů z rozpuštěných táborů na Východě.

Dne 5. května 1945 odešly strážní jednotky SS a 8. května 1945 byl Terezín osvobozen.

Zbývá ještě dodat, že v průběhu existence terezínského *ghetta* došlo ke změně jeho role. Měl sloužit jako tábor pro staré, jako propagační židovské sídliště, které by patřičně působilo na světové veřejné mínění. Z toho důvodu také tábor opakovaně navštívily **delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže**, poprvé 23.června 1944, aby se zde skutečně nechaly připraveným *divadlem* oklamat.

K 15. březnu 1939 bylo v Protektorátu **118 310 osob podléhajících *norimberským zákonům***. Před deportacemi jich emigrovalo 26 111. Zbylo 92 199. Z nich bylo evakuováno do Terezína 73 608 a přímo na východ z Prahy, Brna a Moravské Ostravy 7 849. Uvězněno, zatčeno bylo nebo sebevraždu spáchalo 7 939 osob.

Po skončení války zbylo na území českých zemí **2 803 osob židovského původu**. Z Terezína se jich vrátilo domů 6 900 a z východu 3 371. Z věznic a úkrytů vyšlo 848 osob a Nisko přežilo 123 vězňů. Celkem bylo **navrátilců 11 242**.

Genocidu českých Židů **přežilo 14 045** příslušníků této skupiny. Nacistickému *konečnému řešení židovské otázky* podlehl **78 154 obětí**¹⁶¹. Tento počet představoval 84,8 % z 92 199 zbylých židovských obyvatel Čech a Moravy. Celkem přišlo o život 260.000 Židů z ČSR v hranicích z roku 1937.

¹⁶¹ MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005, strana 489

X. OBNOVA A NÁPRAVA

1. Období po skončení války

Po skončení války bylo úkolem představitelů obnovené ČSR provést rozsáhlou **revizi českého a slovenského právního řádu**. Bylo zřejmé, že právní předpisy praktikující **rasovou nebo jinou perzekuci** obyvatelstva a právní jednání na základě těchto norem učiněná, stejně jako soudní a správní rozhodnutí podle nich vydaná, odporovala zcela zásadám, na nichž předválečná i poválečná ČSR spočívala, tj. **zásadám demokracie, rovnosti občanů a právního státu ve smyslu dodržování občanských a lidských práv a svobod**.

Nebylo v silách politické reprezentace nového Československa odčinit všechny útrapy a škody, které byly okupanty způsobeny českému obyvatelstvu a v rámci něho českým Židům, zejména již nebylo možné vrátit životy desetitisícům obětí *konečného řešení*, bylo však možné pokusit se napravit alespoň část křivd spáchaných za existence Protektorátu **v oblasti práva**. Tato snaha však nezabránila tomu, aby někdy nastaly paradoxní situace, kdy například někteří Židé byli přímo ohroženi zahrnutím do poválečného odsunu německého obyvatelstva, neboť základním kritériem zde bylo svobodné přihlášení se k německé národnosti při sčítání lidu v roce 1930, což tehdy množství Židů s ohledem na své jazykové a kulturní poměry skutečně učinilo. I celkově se proces restitucí protiprávně odňatého majetku na základě rasové perzekuce potýkal s mnoha těžkostmi a omezeními, což bylo způsobeno zejména komplikovaným politickým, společenským a hospodářským vývojem v poválečném období¹⁶², kdy celkové prostředí i konkrétní aktivity buněk komunistické strany na různých úrovních již tehdy předznamenávaly budoucí nepříznivý vývoj zejména v majetkové oblasti a deformaci všech složek života a společnosti ve jménu komunistické ideologie.

Tak jako se protižidovské zákonodárství nevyhnulo prakticky žádné oblasti společenského života, musela se i soustava poválečných právních předpisů, odstraňujících bezpráví, zabírat pestrým spektrem právních otázek, které zasáhla diskriminační opatření.

Podkladem pro tyto normativní akty se stal **ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl. o obnovení právního pořádku**, který vydal už 3. srpna 1944

¹⁶² POHL, D., KUKLÍK, J. jun. a kol.: Raub und Restitution, „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2003, strana 184 (Kapitola *Nechtěná restituice* autorů Kubů, E., a Kuklíka jun., J.)

dr. Edvard Beneš k urychlenému vyřešení *právní kontinuity*. Dekret byl ve Sbírce zákonů publikován až v rámci **vyhlášky ministra vnitra č. 30/1945 Sb. ze dne 27. července 1945 o platnosti ústavního dekretu prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944, č. 11 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku** (uveřejněno v č. 15/1945 Sbírky na straně 51, účinnost od 08.08.1945). Dekrety vyšly na základě **ústavního dekretu prezidenta republiky č. 20/1945 Sb. ze dne 15. října 1940, č. 2 Úř. věst. čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné** (uveřejněno v č. 10/1945 Sbírky na straně 36, účinnost od 15.10.1940), který v § 2 umožnil prezidentu republiky vykonávat po dobu platnosti prozatímního státního zřízení zákonodárnou moc na návrh vlády ve formě *dekretů*..

Ústavní dekret o obnovení právního pořádku základní principy obnovy a *recepce* právního řádu. Ústavní a jiné právní **předpisy** československého státu vydané do 29. září 1938 (uzavření *mnichovské dohody*) uznal za součást československého právního řádu, neboť pocházejí *ze svobodné vůle čs. lidu*. Předpisy z následujícího *období nesvobody* až do 4. května 1945 (**vládní nařízení č. 31/1945 Sb., jímž se stanoví konec doby nesvobody pro obor předpisů o obnovení právního pořádku**, ze dne 27. července 1945) se součástí právního řádu nestaly (vše článek 1).

Výjimkou striktního odmítnutí bylo *přechodné* užívání předpisů z období nesvobody, *kteří se nepříčily svým obsahem demokratickým zásadám čs. ústavy a zákonům vydaným do 29. září 1938*. Ani přechodné užití však nebylo možné v oborech soudního práva trestního, soudního řízení trestního, práva osobního a práva rodinného.

V hlavě druhé dekretu byly uvedeny zásady pro změnu či zrušení **pravomocných aktů soudů a veřejné správy**.

Článek 12 v hlavě třetí dekretu pak ponechal na úpravě zákona, jak budou **odčiněny škody** vzniklé důsledkem mimořádných poměrů doby nesvobody, a jak budou upraveny případy, ve kterých nebylo možné nebo v zájmu hospodářské a sociální obnovy nebylo účelné vrátit se k původnímu stavu.

Dekret prezidenta republiky 53/1945 Sb. o odčinění křivd československým veřejným zaměstnancům ze dne 17. srpna 1945 (uveřejněno v č. 25/1945 Sbírky na straně 88, účinnost od 01.09.1945) stanovil ve svém § 1, že veřejným zaměstnancům, kteří v době nesvobody

byli poškozeni na svých právech a nárocích ze služebního poměru (např. na základě **vládního nařízení o židovských míšencích ve veřejné službě**), se mělo poskytnout odškodnění podle tohoto dekretu s účinností ode dne, kdy došlo ke škodě. Dotčenými osobami *pro osobní vlastnosti své nebo jiných osob* byli podle § 4 zaměstnanci Židé, židovští míšenci nebo zaměstnanci žijící v manželství se Židem nebo židovským míšencem.

Zrušení jmenování veřejných zaměstnanců z doby nesvobody upravil **prezidentský dekret č. 59/1945 Sb.** ze dne 20. srpna 1945 (uveřejněno v č. 27/1945 Sbírky na straně 99, účinnost od 01.09.1945).

Další navrácení řádného právního stavu v této oblasti umožnil **dekret prezidenta republiky č. 68/1945 Sb. o reaktivaci veřejných zaměstnanců** ze dne 24. srpna 1945 (uveřejněno v č. 31/1945 Sbírky na straně 116, účinnost od 20.09.1945).

Po skončení prezidentovy *dekretální* pravomoci pokračoval zákonodárny sbor ve **vydávání zákonů** sledujících stejné cíle.

Dne 5. března 1946 byl schválen **zákon č. 47/1946 Sb. o odstranění křivd a o některých ochranných opatřeních v oboru veřejnoprávního sociálního pojištění** (uveřejněno v č. 23/1946 Sb. na straně 267, zpětná účinnost od 01.06.1945).

Revizi soudních rozhodnutí umožnil **zákon č. 76/1946 Sb. o zrušení a o změně soudních rozhodnutí v občanských věcech právních z doby nesvobody** ze dne 9. dubna 1946 (uveřejněn v č. 37/1946 Sbírky na straně 813, účinnost od 29.04.1946). Návrh na zrušení či změnu rozsudku dle článku II **ústavního dekretu o obnovení právního pořádku** mohli podat ve formě žaloby strana původního sporu, dědicové a ve veřejném zájmu státní zástupce (§ 2, § 4 a následující). Příslušný byl soud, který rozhodnutí vydal. Bylo-li pravděpodobné, že soud žalobě vyhoví, bylo možné převedením *držby* navrhovatele do této *držby* uvést (§ 8).

Dalším předpisem bylo **vládní nařízení č. 110/1946 Sb. o zrušení nebo změně rozhodnutí správních úřadů z doby nesvobody a o úřadech zřízených v době nesvobody** ze dne 30. dubna 1946 (uveřejněno v č. 48/1946 Sbírky na straně 910, účinnost od 29.05.1946).

Zaopatření ze státních peněz jako odškodnění pro **poškozené na zdraví nebo pozůstalé** přinesl **zákon č. 164/1946 Sb. o péči o vojenské poškozence a oběti války a fašistické perzekuce** ze dne 18. července 1946 (uveřejněno v č. 68/1946 na straně 1099, účinnost od 01.01.1946).

Oblast **rodinného práva** upravil **zákon č.198/1946 Sb. o zrušení a o změně soudních rozhodnutí o rozvodu nebo o rozluce z doby nesvobody** ze dne 3. října 1946 (uveřejněn v č. 87/1946 Sbírky na straně 1217, účinnost od 08.11.1946. První paragraf, první odstavec tohoto zákona stanovil, že rozhodnutí o rozvodu nebo rozluce manželství, vydaným v době nesvobody, lze podle zákona č. 76/1946 Sb. z 9.dubna 1946 odporovat a domáhat se jejich zrušení nebo změny také tehdy, domáhala-li se strana rozvodu nebo rozluky jen z důvodné obavy před hrozící národní, **rasovou nebo politickou perzekucí** a nemohla-li se z takového důvodu účelně bránit v řízení. Tato možnost neexistovala při pozdějším uzavření nového manželství.

2. Majetkové restituce

K prvním vyjádřením vůle po nápravě v **majetkových otázkách** docházelo ze strany československých exilových orgánů již v před začátkem světové války. Vláda v Londýně již v říjnu 1938 deklarovala, že *neuznala, neuznává a nikdy neuzná* převod nebo užívání movitého či nemovitého majetku, ke kterému došlo po mnichovské dohodě; to se týkalo i *zdánlivě dobrovolných* úkonů. Prohlášení se dotýkalo i majetku židovského (Úřední věstník československý, Londýn 1942)¹⁶³. Proces nápravy měl spojovat dva navazující postupy, a to **konfiskace** majetku *nepřátelským* fyzickým a právnickým osobám nebo osobám *státně nespolehlivým*, a **restituce** majetku původním vlastníkům, kterým byl neoprávněně odebrán.

Dekret prezidenta republiky o mimořádných opatřeních k zajištění hospodářského života na osvobozených územích z 1. února 1945 umožnil restituce majetku převedeného po mnichovské dohodě na základě rasového nátlaku a zajištění soukromého a veřejného nepřátelského majetku stejně jako majetku státně nespolehlivých osob na území Československa. Zaváděl provizorní správu, ohledně nepřátelského majetku se odvolával na britské a americké zákony o zajištění a konfiskaci nepřátelského majetku za účelem pozdějších reparací. Pravo-

¹⁶³ POHL, D., KUKLÍK, J. jun. a kol.: Raub und Restitution, „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2003, strana 185 (Kapitola *Nechtěná restituce* autorů Kubů, E., a Kuklíka jun., J.)

moci v této oblasti dekret svěřil **Národním výborům**¹⁶⁴. První východiska pro majetkové uspořádání potom obsahoval i Košický vládní program v článcích X a XI.

Podkladem pro **majetkové restituce** bylo dále již **prohlášení československé exilové vlády** ze dne 17. října 1941 o majetkových převodech, provedených pod tlakem nepřátelské okupace, kde exilová vláda odmítla převody movitého i nemovitého majetku v období od 29. září 1938 provedené za uvedených okolností. Majetku se týkal **dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů** ze dne 19. května 1945 (uveřejněn v č. 4/1945 Sbírky na straně 7, účinnost od 23.05.1945)¹⁶⁵. Dekret byl vztažen například i na ústav *Kreditanstalt der Deutschen*, který se významně podílel na vyvlastňování a *arizaci* židovského majetku; ústav byl následně likvidován. **Konfiskacím** se zásadním způsobem věnoval **dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy**, ze dne ze dne 25. října 1945 (uveřejněno v č. 48/1945 Sbírky na straně 248, účinnost od 30.10.1945).

Již v roce 1945 ovšem standardní a celistvý průběh restitucí narušovaly vlivy sociálně radikalizované společnosti, dopřávající sluchu požadavkům komunistů a sociálních demokratů. Na myšlenku **znárodnění** v určitém rozsahu dekrety prezidenta se Národní fronta sjednotila již v červenci 1945. Jako kompromisní byly následně v říjnu 1945 přijaty čtyři znárodnovací dekrety, které rozhodly o znárodnění klíčových podniků v oblasti energetiky, slévárenství, dřevařství, zpracování kovů, elektrotechnického průmyslu s více jak 500 zaměstnanci, podniků v oblasti chemického a zbrojního průmyslu a v řadě dalších oborů s počty zaměstnanců mezi 150 a 500. Vlastníkem všech věcí sloužících k výrobě byl stát. Znárodnění nadále blokovalo jakoukoli restituci velkého průmyslu v daných oblastech. I navrácení menších provozů však mnohdy realizaci bránily aktivity levicových sil, zejména komunistická propaganda¹⁶⁶.

¹⁶⁴ tamtéž

¹⁶⁵ GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II, 1945-1960, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2006, strana 40

¹⁶⁶ POHL, D., KUKLÍK, J. jun. a kol.: Raub und Restitution, „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2003, strana 185 (Kapitola *Nechtěná restituce* autorů Kubů, E., a Kuklíka jun., J.), strana 194

Stěžejním předpisem v oblasti navrácení vlastnických a obdobných práv byl **zákon Prozatímního Národního shromáždění č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetku vcházejících** ze dne 16. května 1946 (uveřejněn v č. 55/1946 Sbírky na straně 963, účinnost od 17.06.1946). Tento zákon upravoval dvě formy **restitucí**, a to restituci **správní** a **soudní**.

První paragraf zákona vyslovil **neplatnost jakýchkoli majetkových převodů a jednání** (úkonů), a to ohledně movitého i nemovitého, veřejného i soukromého majetku, pokud k nim došlo **po 29. září 1938** pod tlakem okupace nebo národní, **rasové** nebo politické **perzekuce**, ledaže ten, na koho majetek přešel nebo kdo uzavřel jiné majetkově-právní jednání, byla **osoba státně spolehlivá** a bylo prokázáno, že ke všemu došlo za **přiměřenou cenu** buď **z podnětu původního vlastníka** nebo **v jeho převážném zájmu**.

Stejně následky a nároky připisoval zákon v § 2 i majetkovým přechodům v *období nesvobody*, pokud k nim došlo (nyní) **neplatným právním předpisem** nebo **jiným úředním postupem**, zejména úředním výrokem, na základě takového předpisu nebo jinak soudním nebo úředním výrokem, který byl pak jako výrok z *doby nesvobody* zrušen nebo změněn, nebo u jiného podobného zásahu do majetku.

K restitučnímu nároku byl podle § 4 **aktivně legitimován** ten, kdo neplatným převodem přišel o věc nebo kdo byl jinak poškozen, anebo jeho právní nástupci. Nárok směřoval **proti tomu**, kdo věc nebo právo neplatně nabyl nebo měl z neplatného převodu prospěch, anebo proti jeho právním nástupcům.

Ustanovení § 6 přiznalo oprávněným postupně tyto nároky: na vrácení věci, navrácení v předešlý stav, nebylo-li to možné či nebyl-li zájem, na peněžitou náhradu ve výši obecné ceny (tedy posloupnost a nároky obdobné jako dnešní *reparace* škody).

Zvlášť bylo v § 8 upraveno **promlčení**, a to ve třech letech od účinnosti zákona, a pokud se jednalo o zrušený či změněný soudní úřední výrok, za 3 roky od rozhodnutí o zrušení či změně.

Příslušný k uplatnění nároku na vrácení majetku v *národní správě* byl v první řadě úřad zřizující tuto národní správu. Pokud správní úřad žádost zcela nebo zčásti zamítl nebo ji nevyřídil do tří měsíců od podání, rozhodl ve věci obecně příslušný **okresní soud** (s místní příslušností danou na výběr) a to, nebylo-li stanoveno jinak, v nesporném řízení.

Za **neplatné právní předpisy** považoval § 15 ty, které byly v rozporu s čs. ústavou a zákony jí měnicími či doplňujícími a které provedly nebo umožnily zásahy do majetku ČSR a osob vydaných národní, rasové nebo politické perzekuci. Seznam neplatných předpisů mělo vyhlásit ministerstvo spravedlnosti v Úředním listě. K tomu skutečně došlo vydáním **vyhlášky ministra spravedlnosti č. 19/1947 Ú.l., kterou se uveřejňuje seznam některých neplatných právních předpisů, jež provedly anebo umožnily zásahy do majetku Československé republiky a osob vydaných národní, rasové nebo politické perzekuci**, ze dne 20. prosince 1946, č. 62.894 (uveřejněno v č. 4/1947 Úředního listu I, účinnost od 07.01.1947).

Zrušení individuálních aktů německé okupační správy napomáhala **vyhláška ministra vnitra č. 2032/1946 Ú.l., o určení příslušnosti pro zrušení nebo změnu některých rozhodnutí vydaných v době nesvobody**, ze dne 28. listopadu 1946 (uveřejněna v č. 211/1946 Úředního listu I, účinnost od 30.11.1946). Akty k rušení rozhodnutí Úřadu říšského protektora, majetkového úřadu, *Gestapa* a dalších orgánů říšské veřejné správy, která se týkala konfiskací či jiných zásahů do vlastnického práva, vydávalo ministerstvo financí po dohodě s ministerstvem vnitra a ministerstvem sociální péče. Výjimkou byla rozhodnutí Ústředny pro židovské vystěhovalectví a Vystěhovaleckého fondu, které mohlo zrušit ministerstvo sociální péče, a to po dohodě s ministerstvy vnitra a financí. Po dohodě s těmito ministerstvy také zřídilo pro přechodnou správu zabaveného majetku dne 8. června 1945 **Národní správu majetkových podstat Majetkového úřadu a Národní správu majetkových podstat Vystěhovaleckého fondu**. Dále byla 30. listopadu 1945 zřízena **Národní správy majetkové podstaty Židovské rady starších**. Zřízené instituce administrativně podléhaly ministerstvu sociální péče (později ministerstvo ochrany práce a sociální péče). Ministerstvo bylo ve smyslu § 24, odstavce 3 dekretu prezidenta republiky č. 5 z roku 1945 kompetentní k vydávání restituovaného majetku.

Případy, jichž se týkal výše uvedený zákon, se bohužel dostaly většinou k projednání až v roce 1948 a později. V té době však bylo již do majetkově-právních vztahů opět protiprávně zasahováno **ne na základě perzekuce národní či rasové, ale třídní**. Důvodem bylo postupné

získání moci Komunistickou stranou Československa (KSČ) a zavádění její ideologie do zákonodárství, hospodářství a majetkových vztahů. Vydány byly mnohé znárodnovací právní předpisy, zavedena hierarchie forem vlastnických a obdobných práv.

Změna tohoto nepříznivého právního stavu tak mohla nastat až v 90. letech, po pádu komunistického režimu. Tehdy mohl teprve vzniknout prostor pro kompenzaci těch škod, které se již nepodařilo napravit před rokem 1948.

3. Zvláštní vývoj v oblasti cenností

Specifická situace nastala po skončení války ohledně zabavených židovských cenností – zlata, jiných cenných kovů, drahokamů a dalších cenných předmětů. Ne všechny byly zpeněženy ve prospěch říše. Část židovského zlata o hmotnosti 413,6 kg se stala součástí zlatých rezerv **Národní banky**. Další část se nacházela stále ještě ve správě Majetkového úřadu a Vystěhovaleckého fondu a byla uložena u protektorátních bankovních úřadů, které se již dříve podílely na vyvlastňování židovského majetku.

Tento stále dosažitelný majetek **byl zabaven po vstupu Rudé armády** pracovníky sovětské Státní banky jako *válečná kořist*. Sovětský postup přitom byl přitom z více důvodů v rozporu s platnými předpisy a dohodami, a to bez ohledu na jejich platnost z právního hlediska¹⁶⁷. Sovětské složky nezabíraly jen bývalý majetek židovských obyvatel Protektorátu, zabíraly i další majetek československého státu a majetek jeho občanů a právnických subjektů, na který se v žádném případě jeho kořistní právo vztahovat nemohlo.

Československá diplomacie se vzniklá pochybení pokoušela řešit zejména u obsazení Národní banky a dalších tří německých velkobank (založených ještě za Rakouska – Uherska) a dosáhnout návratu majetku, resp. jeho uvolnění. Zřejmě z **politických důvodů** se jednalo o snahu neúspěšnou a místy jen zhoršující původní stav (souhlas jménem vlády ze 7. července 1945 se seznamem podniků, jejichž zařízení mělo být odvezeno jako válečná kořist, když množství těchto podniků byly předválečné československé závody). Přestože jednání trávající až do roku

¹⁶⁷ Blíže k dohodám a předpisům JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001, strana 67 a následující.

1946 nedospěla k uspokojivému řešení, odpovědná místa v postupu již dále nepokračovala a spokojila se se značnými ústupky, přestože z právního hlediska byly československé nároky jednoznačně oprávněné. V dané situaci měly přednost zásadní zájmy státu, pro jejichž prosazení na mezinárodní úrovni potřeboval podporu SSSR jako rozhodující mocnosti v regionu.

Popsaným vývojem se **židovský majetek**, který se ke konci války nacházel v trezorech pražských centrál německých bank, jakož i židovské zlato, které se stalo součástí měnových rezerv za války evidovaných Národní bankou pro Čechy a Moravu vedenou Němci, **stal válečnou kořistí SSSR**. Jen část majetku nalezeného v bankovních trezorech znějící na jméno byla vyčleněna k restituci původním vlastníkům.

Samotné **restituce cenností** komplikoval fakt, že drtivá většina cenností se stala dispozicemi za Protektorátu (přetavováním, prodeji překupníkům) **anonymní**, jejich naturální restituce byla tudíž nemožná. Jak již bylo uvedeno, židovské zlato v držení Národní banky bylo jako válečná kořist vyvezeno do SSSR a nebylo nikdy vráceno (záležitost byla z politických důvodů utajena). I z důvodů této specifické mezinárodní situace byly oběti *rasových předpisů* odškodněni v mnohem menší míře než v jiných zemích v demokratické části světa.

4. Obnova a náprava po roce 1989

První novodobý zákon dotýkající se problematiky restitucí byl **zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd**, ze dne 2. října 1990 (uveřejněno v č. 69/1990 Sbírky na straně 1466, účinnost od 01.11.1990). Vztahoval se na následky majetkových křivd způsobených fyzickým a soukromým právníckým osobám odnětím vlastnického práva k nemovitým, popřípadě movitým věcem podle předpisů vydaných po roce 1948, resp. odvolávajícím se na znárodňovací předpisy z roku 1948. Zákon nerozlišoval žádnou specifickou kategorií osob pronásledovaných z rasových důvodů, umožňoval ale navrácení jejich majetku. Další byl **zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku**, ze dne 21.05.1991 (uveřejněno v č. 45/1991 Sbírky na straně 1062, účinnost od 24.06.1991).

Dne 21.dubna 1991 se Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR usnesla na **zákoně č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích** (uveřejněno v č. 19/1991 Sbírky na straně 433, účinnost od 01.04.1991). Už v úvodu byl vyjádřen záměr zmírnit následky některých majetkových a

jiných křivd. Podle § 1 odstavce 1 byly však zatím míněny pouze křivdy, které vznikly občanskoprávními a pracovněprávními úkony a správními akty, učiněnými **v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990** v rozporu se zásadami demokratické společnosti, respektující práva občanů vyjádřená mezinárodními dokumenty. Zákon se též podle odstavce 2 téhož ustanovení týkal nároků ze zrušených výroků o trestu propadnutí majetku, propadnutí věci či o jejím zabránění, jakož i způsobu náhrady škody a rozsahu těchto nároků.

Náhrada byla připuštěna formou vydání věci, poskytnutí finanční náhrady či zrušení správních aktů, nebo také úprav v oblasti sociálního zabezpečení (§ 5 a následující).

Rozhodujícím motivem protiprávního jednání pro tento zákon byla **politická perzekuce**, definovaná v § 2 odstavci 2.

Ustanovení § 3 prohlásilo v prvním odstavci za oprávněnou osobu fyzickou osobu, jejíž majetek přešel takovým jednáním do vlastnictví státu, pokud je občanem ČSFR a má trvalý pobyt na jejím území.

Pro oběti nacistického bezpráví, kterých se původní znění netýkalo, měla tehdy zásadní význam novela, **zákon č. 116/1994 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 87/1991 Sb.z., o mimosoudních rehabilitacích**, ze dne 29.dubna 1994 (uveřejněno v č. 37/1994 Sbírkky na straně 1166, účinnost od 01.07.1994).

Tato **novela** rozšířila okruh oprávněných osob v článku I o fyzické osoby, které splňovaly výše uvedené podmínky a které v den přechodu věci na stát měly na ni **nárok podle dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb.** nebo podle **zákona o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody** č. 128/1946 Sb., pokud k převodu nebo přechodu vlastnického práva prohlášeným za neplatné podle těchto zvláštních předpisů došlo z důvodů **rasové perzekuce** a tento nárok **nebyl po 25.únoru 1948 uspokojen z politických důvodů**. Druhý článek ohraničil možnost uplatnění těchto práv základní lhůtou 6 měsíců od účinnosti zákona.

Výše uvedené zákony doplnil **nález Ústavního soudu ČR uveřejněný ve Sbírce zákonů pod č. 164/1994**. Na návrh skupiny poslanců Poslanecké sněmovny PČR **zrušil** tento soud

podmínku trvalého pobytu na území ČR pro oprávněné osoby a **šestiměsíční lhůtu od účinnosti zákona** pro uplatnění nároků.

Ústavní soud v rozboru problematiky uvedl, že požadavek trvalého pobytu byl v rozporu s několika články Ústavy a s dalšími dokumenty. Důvody byl například ten, že trvalý pobyt je institut práva veřejného a neměl by mít relevanci v soukromoprávní sféře, dále rozpor s rovností občanů před zákonem, svobodou pohybu a pobytu. Byl nalezen rozpor s požadavky článku prvního a desátého **Ústavy ČR**, článku 1, článku 3 odstavce 1, článku 4 odstavce 2 a 3, článku 11 odstavce 2 a článku 14 odstavců 1 a 2 **Listiny základních práv a svobod**, článku 1 odstavce 1 **Dodatkového protokolu k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod**.

Zrušení lhůty odůvodnila argumentace, že vzhledem k umožnění uplatňování nároků i takovými osobami, které se dlouhodobě zdržují mimo území ČR, tyto se neměly možnost nebo nemohly seznámit se zněním dotyčných zákonů, o jejichž existenci třeba vůbec nevěděly, a i lhůta sama o sobě je to **příliš krátká**.

Tím byla značně zjednodušena možnost domoci se svých práv podle těchto zákonů a zvýšen počet možných oprávněných osob.

Dne 2. listopadu 1994 byl přijat **zákon č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce** (uveřejněno v č. 67/1994 Sbírky na straně 2112, účinnost od 01.12.1994). S vysloveným *vědomím neodčiněného historického bezpráví způsobeného obětem nacistické perzekuce* přiznal Parlament postiženým občanům, jejich vdovám, vdovcům a sirotkům **právo na poskytnutí jednorázové peněžní částky**, pokud jsou v době vzniku nároku občany České republiky. Postiženým občanem se rozumí **čs. politický vězeň podle zákona č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození**, z 19. prosince 1946 (uveřejněno v č. 107/1946 Sbírky na straně 1677, účinnost od 18.06.1946). *Československým politickým vězněm* byl dle § 2 mj. ten, kdo byl **v době mezi 15. březnem 1939 a 4. květnem 1945 omezen na osobní svobodě vězněním, internováním, odvečením nebo jinak** pro protifašistickou bojovou nebo politickou činnost směřující přímo proti nacistickým nebo fašistickým okupantům, jejich pomahačům nebo zrádcům národa českého nebo slovenského nebo **z důvodů perzekuce** politické, národní, **rasové nebo náboženské**, trvalo-li omezení osobní svo-

body alespoň 3 měsíce, nebo sice dobu kratší, utrpěl-li však újmu na zdraví nebo na těle vážnějšího rázu nebo zemřel následkem omezení osobní svobody.

Podle § 3 nárok na *kompensační* částku vzniká a) postiženým občanům, kterým nebylo poskytnuto odškodnění za jejich postižení jiným státem, b) vdovám a vdovcům po postižených občanech, jejichž manželství s postiženým občanem existovalo v době jeho postižení, c) vdovám a vdovcům po postižených občanech popravených nebo zemřelých ve vyšetřovací vazbě, vězeních, koncentračních a internačních táborech nebo násilně usmrcených v souvislosti se zatýkáním, d) stejným dílem sirotkům po postižených občanech ve stejných případech jako add. c), kteří ke dni jejich úmrtí nedosáhli věku 18 let.

Výše částky je u osob add. a) a b) **2.300,- Kč** za každý byt jen započatý měsíc věznění nebo internace. Případy add. c) a d) mají nárok na jednorázovou peněžní částku ve výši **100.000,- Kč**. Prostředky plynou ze státních finančních aktiv. Částku vyplácí Česká správa sociálního zabezpečení a nárok bylo třeba uplatnit písemně do 9 měsíců od účinnosti zákona 1. prosince 1994, jinak zanikl (§ 5).

Tohoto zákona se týkal **nález Ústavního soudu ČR č. 122/1996 Sb., kterým byl zamítnut návrh na zrušení části § 3 odst. 1 písm. b) zákona č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce, ve znění zákona č. 77/1995 Sb., vyjádřené slovy "jejichž manželství s postiženým občanem existovalo v době jeho postižení" a části § 5 odst. 2 téhož zákona vyjádřené slovy "ode dne účinnosti tohoto zákona"**.

První z těchto ustanovení podle navrhovatelky zakládalo nerovnost v důstojnosti a právech a diskriminaci, protože některé oblasti bývalé ČSR byly za války začleněny do Říše, kde platily mnohdy přísnější předpisy, takže dotyčným paragrafem požadované manželství tam právě z důvodů **rasové perzekuce** ani nebylo možno uzavřít. V tomto případě byla sama žádost o povolení manželství důvodem k pronásledování, sňatek se podařilo uzavřít až po válce. Z těchto důvodů navrhovatelka nesplnila podmínku manželství, což však nijak nesnížilo křivdy způsobené jí a jejímu druhovi a nezpochybnilo morální právo na satisfakci.

Ústavní soud rozhodl, že zákonodárce musel nějak ohraničit skupinu oprávněných osob, což také pomocí institutů práva občanského a rodinného učinil, a přesto, že navrhovatelka má jistě

morální právo na odškodnění, vzhledem k neexistenci ustanovení, které by umožnilo zmírnit nepřiměřenou tvrdost zákona v takových případech, nelze jí tento nárok právně přiznat. Její návrh tudíž v plném rozsahu zamítl.

V listopadu 1998 byla vládou zřízena **Smíšená pracovní komise** zabývající se problematikou zmírňování některých majetkových křivd způsobených obětmi holocaustu v českých zemích. Komisi tvořili zástupci státních institucí i představitelé židovských organizací. Jedním z výsledků činnosti komise byla její aktivní účast na přípravě **restitučního zákona**, který byl schválen Parlamentem České republiky a je publikován ve Sbírce zákonů jako **zákon č. 212/2000 Sb., ze dne 23. června 2000, o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a o změně zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů** (uveřejněno v č. 64/2000 na straně 3072, účinnost od 01.09.2000, resp. v části druhé od 21.07.2000). Komise byla dále spoluiniciátorem založení **Nadačního fondu obětmi holocaustu**, jehož zřizovatelem se stala **Federace židovských obcí v České republice**. Fond disponuje finančními prostředky ve výši 300 miliónů Kč a jeho základním účelem je poskytování nadačních příspěvků ke zmírnění křivd a dále příspěvků na různé aktivity souvisejícími s oběťmi *holocaustu* a židovským etnikem.

Zmíněný zákon č. 212/2000 Sb. umožnil ve své části první (§ 1) **bezplatnou restituci bývalého majetku židovských obcí, nadací a spolků**, a to k účinnosti zákona (01.09.2000). Jednalo se o majetek, který jim byl odňat v období od 29. září 1938 do 8. května 1945 v důsledku převodů nebo přechodů vlastnického práva, které byly prohlášeny za neplatné dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. nebo zákonem č. 128/1946 Sb.. Tato úprava se netýkala a) zemědělské půdy a lesních pozemků vymezených hranicemi národních parků, národních přírodních rezervací, národních přírodních památek, přírodních rezervací a přírodních památek a první zóny chráněných krajinných oblastí, b) věci, které Česká republika nezbytně potřebuje k plnění svých funkcí vyplývajících z právních předpisů a k plnění těchto funkcí nelze využít věci jiné, c) pozemků zastavěných stavbou, která nepatří mezi majetek odňatý židovským obcím, nadacím a spolkům, nebo d) pozemků, které jsou zastavěny stavbou, na kterou se vztahuje ustanovení písmene b), nebo s ní tvoří jeden funkční celek. Federace židovských obcí v České republice byla dle § 2 povinna předložit do 30. června 2002 vládě **seznam restituovaných věcí** s určením, **komu mají být předmětné věci bezúplatně převedeny**. Zároveň

vláda měla nařízením určit restituované věci, které budou bezúplatně převedeny, a stanovit postup při jejich převodu. Na vypracování seznamu se rovněž měla podílela výše uvedená komise. Převod zajišťoval hospodařící subjekt. Zákon dále **v příloze** obsahoval přímo seznam konkrétních věcí (uměleckých děl), které měly být převedeny bezúplatně do vlastnictví **Židovského muzea v Praze** do 30 dnů ode dne nabytí účinnosti.

V souladu s § 2 odstavcem 2 vydala vláda po účinnosti zákona **několik nařízení** s výčtem restituovaných věcí v příloze a popisem postupu při převodu (zpravidla se jednalo o darovací smlouvu vypracovanou subjektem, který s věcmi za Českou republiku hospodář, a převod nejpozději do tří měsíců od účinnosti nařízení. Bylo vydáno **nařízení vlády č. 335/2001 Sb.**, kterým se stanoví výčet věcí určených k bezúplatnému převodu z vlastnictví České republiky do vlastnictví židovských obcí v České republice za účelem zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a postup při jejich převodu, ze dne 29. srpna 2001 (uveřejněno v č. 129/2001 Sbírky na straně 7482, účinnost od 01.11.2001), **nařízení vlády č. 152/2002 Sb.** stejného názvu ze dne 18. března 2002 (uveřejněno v č. 62/2002 Sbírky na straně 3350, účinnost od 01.06.2002), **nařízení vlády č. 184/2003 Sb.** stejného názvu ze dne 31. března 2003 (uveřejněno v č. 64/2003 Sbírky na straně 3445, účinnost od 01.08.2003) a konečně **nařízení vlády č. 123/2004 Sb.** stejného názvu ze dne 25. února 2004 (uveřejněno v č. 40/2004 Sbírky na straně 1701, účinnost od 01.05.2004).

Další skupinu věcí, které se zákon týkal, tvořila v § 3 **umělecká díla**, která byla v období od 29. září 1938 do 4. května 1945 odňata fyzickým osobám v důsledku převodů nebo přechodů vlastnického práva, jež byly prohlášeny za neplatné dekretem prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. nebo zákonem č. 128/1946 Sb., a která byla ke dni nabytí účinnosti tohoto zákona ve vlastnictví státu. Byl stanoven jejich **bezúplatný převod do vlastnictví fyzické osoby**, která je před odnětím vlastnila, a pokud tato osoba zemřela, do vlastnictví jejího manžela anebo do vlastnictví jejich potomků, pokud původní vlastník a jeho manžel již zemřeli. Původní lhůta pro uplatnění nároku do 31. prosince 2002 s tím, že jinak nárok zaniká, byla posléze **zákonem č. 227/2002 Sb.** prodloužena do 31. prosince 2006 a zákonem **č. 531/2006 Sb.** s účinností k 7. prosinci 2006 zcela zrušena.

Zákon dále na závěr části první (§ 5) svěřil rozhodování restitučních sporů **soudům**.

Část druhá zákona provedla změnu zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb. , o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb. , zákona č. 441/1992 Sb., nálezů Ústavního soudu č. 29/1996 Sb. a zákona č. 30/1996 Sb.. Smyslem změny bylo **doplnění obětí majetkových dispozic na základě rasových předpisů**, kterým nebyl odňatý majetek vrácen ani nebyly podle těchto předpisů odškodněny, ač podle nich odškodněny být měly, ani nebyly odškodněny podle mezinárodních smluv uzavřených mezi Československou republikou a jinými státy po druhé světové válce, do výčtu osob, která zákon pokládá za osoby oprávněné dle jeho § 2. Takto byla obětem holocaustu umožněna restituce nemovitého majetku **v režimu obecných restitučních zákonů** s tím, že restituční nároky musely uplatnit nejpozději do 30. června 2001.

Zmíněné normativní akty a jejich změny vytvořily podklad pro **dodatečnou nápravu** některých křivd a škod z doby Protektorátu Čechy a Morava. Ti , kteří tyto zákony mohli k nápravě na sobě spáchaného bezpráví využít, na tuto možnost však museli čekat bezmála 60 let. Mnozí se jí tudíž již nedožili.

XI. ZÁVĚR

Rasové předpisy nejen v Protektorátu Čechy a Morava, ale i v samotném Německu a na dalších závislých územích přestaly být fakticky uplatňovány okamžikem, kdy nad těmito územími ztratilo kontrolu nacistické Německo nebo jeho spojenci.

Ohledně českých zemí byly jejich svobodnou politickou reprezentací před skončením války činěny kroky, které předznamenaly pozdější legislativní úsilí vedoucí k vyslovení neplatnosti perzekučních předpisů včetně rasových, zrušení soudních a správních aktů vydaných na jejich základě a odčinění škod a bezpráví u obětí perzekuce. Již ústavní dekret z 3. srpna 1944 vyloučil, aby se rasové předpisy staly součástí československého právního řádu.

V poválečném období směřovala legislativní činnost zejména k naplnění prvních dvou záměrů. Došlo skutečně k normativnímu prohlášení rasových předpisů za neplatné (zejména vyhláška ministra spravedlnosti č. 19/1947 Ú.l. v návaznosti na zákon č. 128/1946 Sb.), prohlášena za neplatná byla také jednání na jejich základě (dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. a předpisy navazující). Třetí z požadavků nebyl z důvodů aktuální politické situace a následného společenského vývoje nejdříve zcela uspokojivě splněn. Nedořešena zůstala zejména dostatečná majetková *reparace a satisfakce* obětí perzekuce či jejich právních nástupců.

Proces nápravy majetkových křivd mohl pokračovat až po roce 1989. Prvotní *porevoluční* předpisy, které se ukázaly z pohledu ústavních zásad ne vždy zcela vyhovujícími, byly odpovídajícím způsobem korigovány a posléze i doplněny normami dalšími, zejména zákonem č. 212/2000 Sb. a prováděcími předpisy.

Zůstává otázka, zda v současnosti lze ještě v nějakém smyslu považovat rasové předpisy z období Protektorátu Čechy a Morava za součást právního řádu, zda je i v současnosti dán důvod, proč se jimi z právního hlediska zabývat. V užším smyslu, jak již bylo řečeno, tyto normy jako pravidla chování, jako výraz společenských očekávání a záměrů za součást platného práva považovat nelze; to bylo od počátku již opakovaně vyjádřeno v právních aktech. Ideová východiska rasových předpisů, myšlenky rasové nerovnosti a útisku, jsou v České republice v rozporu s ústavními zásadami, základními právy a svobodami a je na ně nahlíženo jako na trestné. V širším smyslu je ale třeba si uvědomit, že stále platné předpisy zabývající se problematikou rasové perzekuce, zvláště dřívější i novější předpisy restituční, svým způso-

bem navazují na původní rasové zákonodárství; pro užití některého z nich je nadále třeba posuzovat, zda v konkrétních případech šlo o rasovou perzekuci a zda a jakým způsobem byla užitá příslušná norma jako součást rasových předpisů. Tak rasové předpisy nadále nacházejí svoje zobrazení, svoji úlohu při aplikaci platného práva.

Shrnutí (resumé) v německém jazyce

INHALTSÜBERSICHT

Die Arbeit befasst sich mit der Problematik der Rassenvorschriften im Protektorat Böhmen und Mähren. Sie knüpft auf die Diplomarbeit über das gleiche Thema vom 1998 an, berücksichtigt aber die neue Literatur, neue Kenntnisse in diesem Rechtsbereich. Sie ist in drei Hauptabschnitte geteilt.

Die Einführung beschreibt die Vorgeschichten im Böhmen, im Deutschland und in anderen Ländern der Europa. Sie befasst sich mit dem Zusammenlebens der Juden und anderer Bevölkerung in den tschechischen Ländern seit Mittelalter, mit dem Verhältnis des jüdischen und anderen Elements im Europa vom Anfang der europäischen Zivilisation. Sehr wichtig für das Thema sind die gesellschaftliche Entwicklung und Rassenvorschriften im Deutschland, da diese Umstände auch den Ausgangspunkt für die protektoraten Rassenvorschriften bildeten. Dann folgt die Beschreibung der politischen und rechtlichen Situation in Böhmen, und zwar seit der Entstehung der Tschechoslowakischen Republik (sog. „der ersten Republik“) im Jahre 1918, durch die Änderung in einen autoritativen Staat (sog. „zweite Republik“) im Jahre 1938 bis zum Protektorat (1939 - 1945). Es wird immer berücksichtigt vor allem die Situation der Minderheiten, einschließlich der jüdischen Bevölkerung.

Der Hauptteil umfasst die komplexe Information (Deutung) über die konkreten Rassenvorschriften. Sie richteten sich in alle Bereiche des Lebens, führten zur persönlichen und ökonomischen Unfreiheit, zur Verelendung der Juden und am Ende zu ihrer Aussiedlung und finaler Liquidierung. Für die deutsche Verwaltung war vor allem wichtig die Zwangsübernahme des jüdischen Eigentums – „Arisierung“. Durch die Rassenvorschriften kam bis Ende des zweiten Weltkrieges zur Ermordung mehr als 78.000 tschechischen Juden.

Im dritten Teil der Arbeit ist der Verlauf nach der Ende des zweiten Weltkrieges beschrieben, was man die Rassenvorschriften und Wiedergutmachung von Unrechten betrifft. Die Rassenvorschriften wurden unverzüglich als ungültig bezeichnet, die anknüpfenden Gerichts- und Verwaltungsakten wurden annulliert. Die Wiedergutmachung von Unrechten, vor allem die Restitution der Vermögens, lief auf Grund der politischen Situation in zwei Perioden durch, und zwar gleich nach dem Weltkrieg und dann erst nach dem Jahr 1989. Durch diese gültigen Restitutionsregeln finden die Rassenvorschriften im breiteren Sinne noch immer ihre Anwendung.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

A. PRAMENY

A1. Právní předpisy

Věstník říšského protektora:

1. nařízení říšského protektora č. RP14/39 o židovském majetku
2. první prováděcí výnos říšského protektora č. RP15/39 k nařízení o židovském majetku
3. nařízení říšského protektora č. RP35/39 o propouštění židovských zaměstnanců v Protektorátu Čechy a Morava
4. druhý prováděcí výnos říšského protektora č. RP36/39 k nařízení o židovském majetku
5. nařízení říšského protektora č. RP05/40 k vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu
6. prováděcí nařízení říšského protektora č. RP06/40 k nařízení říšského protektora k vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu
7. třetí prováděcí nařízení říšského protektora č. RP07/40 k nařízení říšského protektora o židovském majetku
8. čtvrté prováděcí nařízení říšského protektora RP08/40 k nařízení říšského protektora o židovském majetku
9. nařízení říšského protektora č. RP09/40 o péči o Židy a židovské organizace
10. pátý prováděcí výnos říšského protektora č. RP10/40 k nařízení říšského protektora o židovském majetku
11. vyhláška říšského protektora č. RP11/40 na základě Pátého prováděcího výnosu ze dne 2. března 1940 (Věstn. R. Prot., str. 81.) k nařízení Říšského protektora v Čechách a na Moravě o židovském majetku ze dne 21. června 1939 (Věstn. R. Prot., str. 45.)
12. druhý prováděcí výnos říšského protektora č. RP12/40 k nařízení říšského protektora k vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu
13. šestý prováděcí výnos říšského protektora č. RP13/40 k nařízení říšského protektora o židovském majetku
14. sedmý prováděcí výnos říšského protektora č. RP17/40 k nařízení o židovském majetku
15. osmý prováděcí výnos říšského protektora č. RP18/40 k nařízení o židovském majetku
16. nařízení říšského protektora č. RP19/40 o pronajímání židovských bytů

17. devátý prováděcí výnos říšského protektora č. RP20/40 k nařízení o židovském majetku
18. třetí prováděcí výnos říšského protektora č. RP01/41, k nařízení říšského protektora v Čechách a na Moravě k vyřazení Židů z hospodářství Protektorátu
19. nařízení říšského ministra hospodářství č. RP02/41 provádějící Třetí nařízení na základě nařízení o přihlašování majetku Židů
20. čtvrté nařízení říšského ministra hospodářství č. RP03/41 provádějící nařízení o nasazení židovského majetku
21. nařízení říšského protektora č. RP09/41 o pronajímání židovských místností používaných po živnostensku
22. třetí nařízení říšského ministra vnitra č. RP20/41 vykonávající zákon na ochranu německé krve a německé cti
23. nařízení říšského ministra vnitra č. RP21/41 o nakládání s válečnými škodami Židů
24. nařízení říšského protektora č. RP24/41 doplňující nařízení o péči o Židy a židovské organizace ze dne 5. března 1940
25. nařízení říšského protektora č. RP27/41 o označování Židů
26. nařízení říšského protektora č. RP31/41 o péči o Židy a židovské organizace
27. třetí nařízení říšského protektora č. RP33/41 o péči o Židy a židovské organizace

Sbírka zákonů a nařízení:

1. vládní nařízení č. 87/1939 Sb.z. a n., o správě hospodářských podniků a o dozoru nad nimi
2. vládní nařízení č. 123/1939 Sb.z. a n., o vyloučení některých osob z výkonu veřejných funkcí v soudnictví
3. vládní nařízení č. 224/1939 Sb., kterým se prodlužuje účinnost některých opatření o odkladu exekucí a konkursů
4. vládní nařízení č. 44/1940 Sb., jímž se vydávají zvláštní předpisy o řízení před soudy Protektorátu Čechy a Morava a dočasně se mění některá ustanovení občanského práva
5. vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o právním postavení židů ve veřejném životě
6. vládní nařízení č. 267/1940 Sb., o úpravě služebních a platových poměrů některých zaměstnanců bývalé československé vojenské správy a děle sloužících

7. vládní nařízení č. 315/1940 Sb., jímž se vydávají další ustanovení o dani z obratu (druhé nařízení o dani z obratu)
8. vládní nařízení č. 411/1940 Sb., o odpočivných (zaopatřovacích) platech židů
9. vládní nařízení č. 421/1940 Sb., o provozování živnosti zubotechnické židy
10. vládní nařízení č. 127/1941 Sb., o myslivosti
11. vládní nařízení č. 169/1941 Sb. o jednorázových mimořádných přídavicích k důchodům pensijního pojištění
12. vládní nařízení č. 180/1941 Sb., kterým se vydávají některé předpisy o sporech o rodový nebo pokrevní původ
13. vládní nařízení č. 233/1941 Sb., o hlášení pobytu (řád hlášení)
14. vládní nařízení č. 248/1941 Sb., o ochraně nájemníků proti výpovědi
15. vládní nařízení č. 316/1941 Sb., jímž se opětně mění a doplňuje zákon o pensijním pojištění soukromých zaměstnanců ve vyšších službách
16. vyhláška ministra zemědělství č. 362/1941 Sb., o zákazu vydávati určité zboží Židům
17. vyhláška ministra zemědělství č. 384/1941 Sb., o odběru cibule
18. vyhláška ministra zemědělství č. 406/1941 Sb., kterou se doplňuje vyhláška ministra zemědělství ze dne 23. října 1941, č. 362 Sb., o zákazu vydávati určité zboží Židům
19. nařízení vlády č. 428/1941 Sb., o úpravě některých personálních poměrů zaměstnanců bývalého ministerstva zahraničních věcí
20. vládní nařízení č. 2/1942 Sb., o chudinském zaopatření židů
21. vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 8/1942 Sb., o odběru česneku
22. vládní nařízení č. 30/1942 Sb., o věcech požární ochrany
23. vládní nařízení č. 58/1942 Sb., jímž se činí některá opatření pro včleňování do práce
24. vládní nařízení č. 85/1942 Sb., kterým se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích
25. vládní nařízení č. 137/1942 Sb., o židovských míšencích ve veřejné službě
26. nařízení Předsedy Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě č. 189/1942 Sb., o rozsahu povinné služby mládeže
27. vládní nařízení č. 260/1942 Sb., o zaměstnávání Židů

28. vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 284/1942 Sb., o zákazu vydávati určité zboží Židům
29. vyhláška ministra zemědělství a lesnictví č. 405/1942 Sb., o zákazu vydávati určité zboží Židům
30. nařízení vlády č. 410/1942 Sb., o dani z majetku
31. vládní nařízení č. 13/1943 Sb., o vývozu darů, cenných předmětů a stěhovaných svršků
32. vládní nařízení č. 51/1943 Sb., o židovských míšencích v povolání notářském
33. vládní nařízení č. 71/1943 Sb., o soudcovské pomoci z podnětu války při smlouvách (nařízení o pomoci při smlouvách)
34. vládní nařízení č. 105/1943 Sb., o srážce daně důchodové ze mzdy (daň ze mzdy)
35. vládní nařízení č. 119/1943 Sb., o vybírání sociální vyrovnávací dávky v Protektorátě Čechy a Morava
36. vládní nařízení 144/1943 Sb. k provedení a doplnění vládního nařízení ze dne 16. prosince 1942, č. 410 Sb., o dani z majetku (prováděcí nařízení k dani z majetku - P.N.M.)
37. vládní nařízení č. 150/1943 Sb., o rodopisném úřadu pro Čechy a Moravu
38. vládní nařízení č. 233/1943 Sb., o dani důchodové
39. vládní nařízení č. 246/1943 Sb., o ochranné službě
40. vládní nařízení č. 247/1943 Sb., o zaopatření válečných poškozců (nařízení o zaopatření Protektorátem)
41. vládní nařízení č. 250/1943 Sb., o podpoře při včleňování do práce
42. vládní nařízení č. 88/1944 Sb., o úpravě některých služebních a platových poměrů příslušníků protektorátní policie
43. vládní nařízení č. 118/1944 Sb. o židovských míšencích v povolání civilních techniků
44. vládní nařízení č. 121/1944 Sb., o výhodách pro válečné invalidy ve veřejné osobní dopravě, o přednostním odbavování válečných invalidů před úřady, jakož i o zavedení průkazu pro těžké válečné poškozence
45. vládní nařízení č. 185/1944 Sb., jímž se znovu doplňuje a mění zákon ze dne 17. února 1922, Sb. č. 76, o vojenských požitecích zaopatřovacích
46. vládní nařízení č. 203/1944 Sb., o vlivu škod, způsobených válkou na budovách na nájemní poměry

47. nařízení ministra financí č. 260/1944 Sb., kterým se provádí (prováděcí nařízení o dani důchodové - p.n.d. d.) vládní nařízení o dani důchodové (nařízení o dani důchodové - n.d.d.)

V přehledu jsou uvedeny pro tuto práci významné rasové předpisy vyhlášené na území Protektorátu Čechy a Morava. Normy jiné nebo ty, které v úředních sbírkách uveřejněny nebyly, jsou zmíněny v části výkladu týkající se příslušné problematiky.

A2. Tiskem vydané prameny (přetištěné právní předpisy)

GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. I, 1914-1945, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005.

GRONSKÝ, J.: Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II, 1945-1960, Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2006.

BALÍK, S. a kol.: Texty ke studiu obecných dějin státu a práva, III.díl., SPN, Praha 1986.

A3. Internetové zdroje (navštíveno ke dni ukončení práce)

<http://www.holocaust.cz/> Komplexní stránka věnovaná *konečnému řešení*, texty základní právních předpisů, statistiky, vzpomínky, diskuse, odkazy apod..

http://www.fzo.cz/db_img/soubor317_674.pdf uveřejněný text Závěrečné zprávy o činnosti Smíšené pracovní komise zabývající se problematikou zmírňování některých majetkových křivd způsobených obětem *holocaustu*.

<http://www.restitution-art.cz/> databáze uměleckých děl pocházejících z majetku obětí *holocaustu* (v souvislosti se zákonem č. 212/2000 Sb.).

<http://www.jewishmuseum.cz/cz/czczrestit.htm> informace o restituci židovského majetku.

<http://www.fondholocaust.cz/> stránky Nadačního fondu obětem holocaustu, odkazy.

<http://www.ct24.cz/textove-prepisy/historie-cs/27501-zide-v-protectoratu-a-slovenskem-statu/> textový přepis diskusního pořadu ČT historie.cz, téma Židé v protektorátu a Slovenském státu.

<http://www.annefrankguide.net/> stránky věnované Anně Frankové a holocaustu.

<http://www.fronta.cz/dokument/emil-hacha-zaznam-o-jednani-v-berline-v-noci-z-14-na-15-brezna-1939> úplný záznam o jednání s Hitlerem v noci z 14. na 15. března 1939, který dr. Emil Hácha nadiktoval 20. března 1939.

<http://www.uoou.cz/index.php?l=cz&m=top&mid=03:01:06:05&u1=&u2=&t=> tisková zpráva o projevu předsedy Úřadu pro ochranu osobních údajů RNDr. Igora Němce dne 26.01.2006 k výročí 25 let ode dne, kdy byla vyhlášena Radou Evropy Úmluva o ochraně osob se zřetelem na automatizované zpracování osobních dat (č. 108).

B. LITERATURA

B1. Základní literatura

PETRŮV, H.: Právní postavení židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939 – 1941), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2000.

JANČÍK, D. a kol. (expertní tým): Židovské zlato, ostatní drahé kovy, drahé kameny a předměty z nich v českých zemích 1939 – 1945 (Zpráva expertního týmu zřízeného Smíšenou pracovní komisí na základě usnesení vlády České republiky č. 773 ze dne 25.11.1998), Institut Tereziánské iniciativy v nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001.

KÁRNÝ, M.: Genocida českých Židů (Z Tereziánské pamětní knihy), Institut Tereziánské iniciativy, Praha 1996.

JANČÍK, D., KUBŮ, E.: „Arizace“ a arizátoři, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2005.

BUBENÍK, J. a kol. (uspořádaly KREJČOVÁ, H., SVOBODOVÁ, J.): Sborník studií Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939-1945, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1998.

KÁRNÝ, M. a kol. (uspořádal VEBER, V.): Soubor přednášek na FF UK Židé v novodobých dějinách, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 1997.

POHL, D., KUKLÍK, J. jun. a kol.: Raub und Restitution, „Arisierung“ und Rückerstattung des jüdischen Eigentums in Europa, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2003.

ROTHKIRCHENOVÁ a kol.: Sborník studií Osud Židů v Protektorátu 1939-1945, Ústav pro soudobé dějiny, Trizonia Praha, 1991.

KÁRNÝ, M., KÁRNÁ, M. a kol.: Tereziánské studie a dokumenty, nakladatelství Akademia, Tereziánská iniciativa, Praha 1997.

MALÝ, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. přepracované vydání, Linde Praha, a.s., Praha 2005.

KLIMEK, A.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XIII. (1918 – 1929), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl 2000.

GEBHART, J., KUKLÍK, J.: Velké dějiny zemí Koruny české, svazek XV. (1938 – 1945), nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl 2006.

KADLECOVÁ, M.: Dějiny Československého státu a práva (1918-1945), Doplněk Brno, 1992.

MARŠÁLEK, P.: Protektorát Čechy a Morava, Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, Praha 2002.

PĚKNÝ, T.: Historie Židů v Čechách a na Moravě, nakladatelství Federace židovských obcí Sefer s.r.o., Praha 2001.

KÁRNÝ, M. a kol.: Židé – dějiny a kultura, Židovské muzeum v Praze, Praha 1997.

B2. Doplnková literatura

PASÁK, T.: Pod ochranou Říše, nakladatelství Práh, Praha 1998.

JOHNSON, P.: Dějiny židovského národa, nakladatelství Rozmluvy, Praha 1995.

IRVING, D.: Göring, nakladatelství Bonus A, s.r.o., Brno 1997.

CÍLEK, R.: Ve světle pochodní, nakladatelství Horizont, Praha 1987.

GREGOROVÍČ, M.: Kapitoly o českém fašismu, Nakladatelství Lidové noviny s.r.o., Praha 1995.

MILLER, H. a kol.: Dějiny Německa, Nakladatelství Lidové noviny s.r.o., Praha 1995.

GAZÍK, J.: Chcete zničit Prahu? ptal se Göring Háchy, článek MF Dnes, 15.03.2007.

HÖSS, R.: Velitelem v Osvětimi. Autobiografické zápisky, nakladatelství Academia, Praha 2006.

BEDNAŘÍKOVÁ, J.: Stěhování národů, nakladatelství Vyšehrad, spol. s r.o., Praha 2003.

BĚLINA, P. a kol.: Dějiny zemí koruny české II., nakladatelství Ladislav Horáček – Paseka v Praze a Litomyšli, Praha a Litomyšl, 1992.